T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

ADANA SU YAPILARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Hilal LAZ

Danışman
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

Aralık 2016
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

ADANA SU YAPILARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Hilal LAZ

Danışman
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenmiştir. Proje Kodu: SYL-2014-4976

Aralık 2016
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Hilal LAZ

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“Adana Su Yapıları” adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi ’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	Danışman
Hilal LAZ	Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

Sanat Tarihi ABD Başkanı

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

ONAY:

Doç.Dr. Sultan Murat TOPÇU danışmanlığında **Hilal LAZ** tarafından hazırlanan **"Adana Su Yapıları"** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Sanat Tarihi** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

23/12/2016
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman :Doç.Dr. Sultan Murat TOPÇU

Üye :Doç.Dr. Mehmet EKİZ

Üye :Yrd.Doç.Dr. Remzi AYDIN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun .04./01../2016 tarih ve ..... 01... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

04/01/2016

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun var oluşundan bu yana su; hayat unsurlarının başında gelmektedir. Temel ihtiyaçların başında gelen su; medeniyetleri çevresinde toplamış ve toplumlar ihtiyaçları doğrultusunda birçok yapı yapılarak gereksinimlerini karşılamıştır. Şehre yapılan bu eserler şehrin fiziki oluşumunda büyük rol oynamış ve kentin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır.

Adana zaman içerisinde birçok medeniyetin yerleştiği ve sayısız kültürün mirasını bıraktığı bir şehirdir. Eski çağlardan beri birçok milletin nüfuz mücadelesine sahne olan Adana ve çevresi, Anadolu-Suriye eski ticaret yolunun üzerinde bulunması, verimli arazileri ve elverişli iklim şartları ile tarihin her döneminde önemini korumuş bir yerdir. Su yapıları da şehrin fiziki oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır.

Adana Su Yapıları adlı bu çalışmamızda Adana'nın bugünkü il sınırları içerisinde yer alan su yapıları; hamamlar, köprüler, çeşme ve sebiller bir bütün olarak değerlendirilip tanıtılması amaçlanmıştır.

Yüksek lisans tez konumun belirlenmesinde bana yardımcı olan, çalışmam sırasında manevi anlamda hiçbir desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU'ya teşekkürü bir borç bilmekteyim. Tez konum belirlendikten sonra beni bu konuda yüreklendirip, manevi desteğini üzerimden asla çekmeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Fuat ŞANCI'ya, tez ile ilgili danıştığım konularda zamanını ayırıp beni bilgilendiren hocam Yrd. Doç. Dr. Remzi AYDIN'a teşekkürlerimi sunarım. Arazi çalışması sırasında yanımda olup bana yardımcı olan arkadaşım Uğurcan NURLU'ya, kaynaklara ulaşmamda maddi ve manevi yanımda olan, desteğini üzerimden hiç çekmeyen teyzem Elif EROL'a ve aileme sonsuz teşekkür ederim.

Hilal LAZ

Kayseri Aralık 2016

ADANA SU YAPILARI

Hilal LAZ
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2016
Danışman: Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

ÖZET

Adana kenti Çukurova Bölgesi'nin önemli bir tarihi geçmişe sahip ve bunun izlerini günümüze kadar getirebilmiş bir kenttir. Tarihin ilk zamanlarından beri birçok medeniyete yurt olan Adana; siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel açıdan da önemli bir merkez olmuştur. Tarihin en eski dönemlerinden günümüze taşıdığı zengin mirasıyla Çukurova Bölgesi'nin en büyük kenti olan Adana'nın bugünkü il sınırlarında yer alan tarihi su yapıları tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Tez; giriş, su mimarisi ve gelişimi, katalog, değerlendirme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; konunun tanımı ve önemi, araştırma yöntemi, konuyla ilgili kaynakların değerlendirmesi ve Adana'nın tarihçesi ve coğrafyası başlıkları ele alınmıştır.

İkinci bölümde; su mimarisi ve gelişimi başlığı altında hamam, köprü, çeşme, sebil mimarisi ve gelişimi ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm; tezin katalog kısmını oluşturmaktadır. Katalog bölümü iki ayrı başlık altında incelenmiş ve günümüze ulaşan ile günümüze ulaşmayan eserler olarak değerlendirilmiştir. Bu başlıklar ise kendi alt başlıkları altında hamamlar, köprüler, çeşmeler ve sebiller olarak dörde ayrılmış ve eserler bütün yönleriyle tanıtılmıştır.

Dördüncü bölümde; Adana'da yer alan su yapıları; hamamlar, köprüler, çeşmeler ve sebiller başlıkları altında yapılar: tipoloji, malzeme, yapı elemanları, süsleme, kitabe alt başlıklarına ayrılarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde; incelenen eserler hakkında tespit edilen bulgular ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Adana, Hamam, Köprü, Çeşme, Sebil

WATER STRUCTURES OF ADANA

Hilal LAZ

Erciyes University, Institute For Social Sciences

Master's Thesis, December 2016

Consultant: Assoc. Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU

ABSTRACT

Adana is a city which has a significant historical background and has been able to save the traces of its history until the present time. The city, which has been the cradle of many civilisations since ancient times, was also an important center in terms of political, military, economic and cultural aspects. Historical water constructions located within the borders of the province of Adana which is the largest city of Çukurova Region with its rich cultural heritage from its earliest periods of history constitute the subject of this thesis.

The thesis consists of introduction, water architecture and its development, catalogue, evaluation, and conclusion parts.

In the first part it is tried to focus on the explanation and importance of the topic, research method, the evaluation of the research related to topic and the history and geography of the city.

In the second part, baths, bridges, fountains, and water dispensers are discussed under the heading of water architecture.

The third part composes the catalogue part under two headings, Under the first heading, the constructions that survived and under the second heading the ones that does not exist are handled. Each of the headings are divided into four subheadings, such as baths, bridges, fountains and water dispensers and constructions are explained in detail.

In the fourth part, the water constructions in Adana are evaluated under the subheadings of typology, building material, decoration and inscription.

In the fifth part, the findings about these researched constructions are presented.

Keywords: Adana, bath, bridge, fountain, water dispenser

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI ii
ONAY iii
ÖNSÖZ iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
GİRİŞ 1
1.1. Konunun Tanımı ve Önemi 2
1.2. Yöntem 2
1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar 2
1.4. Adana'nın Tarihi ve Coğrafyası 4
2. SU MİMARİSİ VE GELİŞİMİ 8
2.1. Hamam 8
2.1.1. Mekân Dağılımı 11
2.1.1.1. Soyunmalık (Camekân) 11
2.1.1.2. Aralık 12
2.1.1.3. Soğukluk (Ilıklık) 12
2.1.1.4. Sıcaklık 13
2.1.1.5. Su Deposu 13
2.1.1.6. Külhan 14
2.1.1.7. Cehennemlik 14
2.2. Köprü 14
2.2.1. Köprü Yapı Elemanları 18
2.3. Çeşme 18
2.4. Sebil 22
3. KATALOG 25
3.1. Günümüze Ulaşan Yapılar 25
3.1.1. Hamamlar 25
3.1.1.1. Genel Hamamlar 25
3.1.1.1.1. Irmak Hamamı 25
3.1.1.1.2. Çarşı Hamamı 28
3.1.1.1.3. Mestanzade Hamamı 31

3.1.1.1.4. Yeni Hamam....33
3.1.1.2. Özel Hamamlar....35
3.1.1.2.1. Ramazanoğulları Konağı Hamamı....35
3.1.2. Köprüler....37
3.1.2.1. Taşköprü....37
3.1.2.2. Misis Köprüsü....44
3.1.2.2. Akköprü....46
3.1.3. Çeşmeler....48
3.1.3.1. Bahri Paşa Çeşmesi....48
3.1.3.1. Ulucami Çeşmesi....51
3.1.4. Sebil....52
3.1.4.1. Ulucami Sebili....52
3.2. Günümüze Ulaşamayan Yapılar....53
3.2.1. Hamamlar....53
3.2.1.1. Kızıldağ Yaylası Hamamı....53
3.2.1.2. Misis Hamamı....53
3.2.2. Çeşmeler....53
3.2.2.1. Piri Paşa Çeşmesi....53
3.2.2.2. Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi....53
3.2.2.3. Yeni Hamam Çeşmesi....53
KAYNAKÇA....74
EKLER....80
ÇİZİMLER LİSTESİ....81
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ....88
ÖZGEÇMİŞ....140

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca su, insan yaşamının vazgeçilmez ögelerinin başında gelmiştir. İnsanların hayatlarını sürdürebilmeleri için hiçbir maddenin su kadar ihtiyaç ve önemi olmamış, su ihtiyacını karşılamak için su ve çevrelerinde medeniyetler kurulmaya başlamıştır. Zamanla medeniyetler büyümüş, su için savaşlar yapılmıştır. Medeniyetlerin büyümesi ile şehirlerin kurulması su yapılarına duyulan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Ayrıca şehirlerin oluşmasında su yapılarının da önemli bir yeri vardır.

Çalışmamız I. Giriş, II. Su Mimarisi ve Gelişimi, III. Katalog, IV. Değerlendirme, V. Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümü dört ayrı başlıkta incelenmiştir. Bu bölümde; konunun tanımı ve önemi, yöntem, konuyla ilgili kaynakların değerlendirilmesi ve Adana'nın tarihi ve coğrafyası hakkında bilgiler yer almaktadır.

Su Mimarisi ve Gelişimi bölümünde hamam, köprü, çeşme ve sebil alt başlıkları kullanılmış; bu başlıklar altında yapıların mimarisi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Katalog bölümü iki ayrı başlık altında incelenmiş ve günümüze ulaşan ile günümüze ulaşmayan eserler olarak değerlendirilmiştir. Bu başlıklar altında Adana ilinde yer alan hamam, köprü, çeşme ve sebiller tek tek ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve bu yapılarla ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Değerlendirme bölümü hamamlar, çeşmeler, köprüler ve sebiller olmak üzere dört ana başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklar ise tipoloji, malzeme, yapı elemanları, süsleme ve kitabe gibi alt başlıklara ayrılmış, yapılar bu başlıklar altında ele alınıp değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise, değerlendirme bölümünde elde edilen bütün sonuçlar ana hatlarıyla belirtilerek; Adana ilinde yer alan ve çalışmamızın konusunu oluşturan hamam, köprü, çeşme ve sebil gibi su yapılarının Türk Sanatı ve Mimarisi içerisindeki yeri ve önemi belirtilmiştir. Çalışmamız ayrıca çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

1.1. Konunun Tanımı ve Önemi

"Adana Su Yapıları" adlı çalışmamızda Adana ilinin bugünkü il sınırlarında yer alan hamamlar, köprüler, çeşmeler ve sebiller incelenmiştir. Adana'da yer alan su yapıları münferit çalışmalara konu olsalar da bugüne kadar toplu olarak değerlendirildiği bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Böyle bir çalışmanın olmayışı araştırma isteğimizi artırmış, bizi konunun üzerine gitmeye itmiştir. Günümüzde sanayisi ile ülkemizin en gelişmiş illeri arasında yer alan Adana'nın su yapıları açısından bu denli yüzeysel araştırmalarla sınırlı kalmaması kanaatine varılmış ve Adana su yapıları araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Adana'nın geçmişten bugüne tarihine de bakıldığında birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan kentin sanat tarihi açısından böylesi ilgisiz kalışı da düşündürücüdür. Çalışmamızın ilerde Adana'nın su yapılarını incelemek isteyen araştırmacılara yardımcı bir kaynak olacağı kanaatindeyiz. Bu çalışmamızda Adana su yapıları ilk defa bu kadar detaylı ve toplu bir şekilde ele alınıp incelenmiştir.

1.2. Yöntem

Çalışmamız oluşturulurken dört aşama izlenmiştir. İlk aşamayı kaynakların tespit edilmesiyle birlikte, kaynaklarda yer alan hamamlar, köprüler, çeşmeler ve sebillerin belirlenmesi oluşturmuştur. Bu aşama için Adana'nın il merkezi ve Kozan, Ceyhan, Seyhan, Misis, Karaisalı, Çukurova, Yüreğir, Sarıçam, Yumurtalık ilçelerinde arazi çalışması yapılmış, yapılar yerinde gözlemlenmiş ve tespit edilmiştir. Bazı yapıların ise kaynaklarda adı geçmesine rağmen günümüze ulaşamadığı tespit edilmiştir. İkinci aşamada gerçekleştirilen saha çalışması sırasında tespit edilen yapıların fotoğrafları çekilmiş, ölçüleri alınmış ve yerinde tanımlamaları yapılmıştır. Üçüncü aşama ölçüleri alınan eserlerin çizimlerinin yapılmasıyla oluşturulmuştur. Dördüncü aşamada ise elde edilen bilgiler doğrultusunda tezimizin yazım aşamasına geçilmiştir.

1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar

"Su Yapıları" ile ilgili Türk mimarisinde birçok çalışma bulunmaktadır[1]. Konumuz olan "Adana Su Yapıları" adlı çalışmamızda ilk olarak Adana kenti ile ilgili yayınlardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklardan bir tanesi Hadi Altay tarafından yayınlanmış olan "Adım Adım Çukurova[2]" adlı çalışmasıdır. Çalışmada Adana il merkezi ve ilçelerin

[1] Su yapıları hakkında bkz.,, Yılmaz Önge, Ayhan Aytöre, **"Türklerde Su Mimarisi"**, I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 1959; Yılmaz Önge, **XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995; Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, 1997; Ayla Ödekan "Hamam", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997; Ali Saim Ülgen, "Hamam", **İslam Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, 1950; Semavi Eyice, "Hamam", **İslam Ansiklopedisi**, C.XV, Ankara,1997.

[2] M. Hadi Altay, **Adım Adım Çukurova**, Adana, 1965.

tarihi ve coğrafi özelliklerinden bahsedilmiş, aynı zamanda il merkezi ve ilçelerde bulunan tarihi yapılar hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir.

Bir diğer kaynak ise Gözde Ramazanoğlu tarafından yayınlanan "Adana'da Tarih Tarihte Adana[3] adlı çalışmadır. Çalışma iki ana başlık altında toplanmış, birinci bölümde Adana'nın tarihine yer verilirken, ikinci bölüm Adana'nın tarihi mimarisine ayrılmıştır.

Başka bir kaynak Nusret Çam tarafından yayınlanmış olan "Türk Kültür Varlıkları Envanteri-Adana[4]" adlı eserdir. Bu eser bir envanter niteliği taşıyıp Adana il merkezinde ve ilçelerinde yer alan eserleri kapsamaktadır. Konumuz kapsamındaki hamamlar, çeşmeler, köprüler ve sebiller de eser içerisinde yer almış ve günümüzdeki durumları hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir.

Bir diğer kaynak ise Kenan Ziya Taş'ın "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri[5]" adlı çalışmasıdır. Altı bölüme ayrılan çalışmada, şehrin 18. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyıla kadar olan tarihçesi anlatılarak, şehirdeki vakıf eserlerden bahsedilmiştir.

Çeşme, hamam ve köprüler hakkında yapılan çalışmalar arasında, çeşmeler hakkında en kapsamlı çalışmayı Yılmaz Önge'nin "Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları[6]" adlı eserinde yaptığını görmekteyiz. Eserde XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki Anadolu çeşme ve sebil mimarisinin gelişim süreci ele alınmıştır.

Çeşmelerle ilgili bir başka kaynak Semavi Eyice'nin "Çeşme" maddesidir[7]. Burada çeşme kelimesinin kökeni ve manasından başlanarak çeşme tipolojisi hakkında bilgi verilmiş, ilk çeşmelerden Osmanlı çeşmelerine kadar örneklerle çeşme mimarisi ele alınmıştır.

Köprü mimarisi hakkında başvurduğunuz kaynakların başında Fügen İlter'in "Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri[8]" adlı eseri gelir. Eserde ilk dönemlerde Türklerin Anadolu'daki yayılma alanlarından başlayarak Selçuklular devrindeki Anadolu yollarına kadar gelinmiş ve bu yolların üzerinde bulunan köprüler incelenmiş ve köprülerin fonksiyonları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

---

[3] Gözde Ramazanoğlu, **Adana'da Tarih Tarihte Adana**, Adana, 2006.
[4] Nusret Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri- Adana**, Ankara, 2010.
[5] K. Ziya Taş, "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri", **OTAM**, S.9, Ankara, 1998.
[6] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, 1997.
[7] Semavi Eyice, "Çeşme", **İslam Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, 1993.
[8] Fügen İlter, **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara, 1978.

Başka bir kaynak Cevdet Çulpan'ın "Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar[9]" adını verdiği eseridir. Eserde su engelini aşmak için başvurulan yollar anlatılmış, akabinde Ortaçağ'dan Osmanlı'nın sonuna kadar olan köprüler incelenerek bu köprülerin gelişimi hakkında önemli bilgilere değinilmiştir.

Hamam mimarisi hakkında ise ilk başvurduğumuz kaynak Semavi Eyice'nin "Hamam" maddesidir[10]. Bu maddede Eyice geçmişten bugüne hamam tipolojisini ele almış, hamamları plan tiplerine göre sınıflandırmış, bu sınıflandırma da genel olarak kabul görmüştür ve incelemeler bu sınıflandırmaya göre yapılmıştır.

Bir başka eser ise Yılmaz Önge'nin "XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları[11]" adlı eseridir. Bu çalışmada XII.-XIII. yüzyılda inşa edilen hamamlar ve hamamların mimarisi ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bir diğer kaynak ise yine Yılmaz Önge'nin "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma[12]" adlı çalışmasıdır. Bu çalışma Türk hamamlarında kullanılan aydınlatma şekilleri hamamların bölümlerine ayrı ayrı değinilerek anlatılmıştır.

Sebiller ile ilgili başvurduğumuz bir kaynak ise Ayla Ödekan'ın "Sebil" maddesidir[13]. Ayla Ödekan burada sebil kelimesinin kökeninden başlayarak geçmişten bugüne sebil mimarisini incelemiş ve sanat tarihine katkıda bulunmuştur.

Şerife Tali'nin "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi[14]" adlı çalışmasıdır. Bu çalışma İstanbul'daki su mimarisinin yanı sıra özellikle Eminönü sebillerine değinilmiştir.

Yukarıda kısaca tanıtımını yaptığımız kaynaklar hamam, köprü, çeşme ve sebil mimarisi hakkında verdikleri bilgilerle alanında kapsamlı ve önemli olan yayınların başında gelmektedir. Bu kaynakların dışında konumuz hakkında çalışılmış ve bilgi elde edebileceğimiz; kitap, dergi, makale ve tezlerden de yararlanılmıştır.

1.4. Adana'nın Tarihi ve Coğrafyası

Adana Akdeniz Bölgesi'nde Çukurova'nın merkezi sayılabilecek bir konumda yer alır. Şehrin kuzeyinde Kayseri, doğusunda Osmaniye, Kahramanmaraş ve Gaziantep,

---

[9] Cevdet Çulpan, **Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Ankara, 2002.
[10] Semavi Eyice, "Hamam", **a.g.e.**, Ankara,1997.
[11] Yılmaz Önge, **XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.
[12] Yılmaz Önge, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, **Vakıflar Dergisi**, S.XIII, Ankara, 1978.
[13] Ayla Ödekan, "Sebil", **İstanbul Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1994.
[14] Şerife Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi", **Sanat Dergisi**, S.15, Erzurum,2009.

güneydoğusunda Hatay, güneyinde Akdeniz, batısında İçel ve Niğde bulunmaktadır. Adana denizden 23 metre yükseklikte, 38°25 kuzey enlemleri ile 36°41 doğu boylamları arasında yer alır.

Tarihin en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Çukurova Bölgesi'nde yer alan Adana, gerek ticaret kervanlarının, orduların geçiş yolları üzerinde olduğundan birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Şehrin tarihi, yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ulaşılan bilgilere göre M.Ö. 3000 yıllarına, yani paleolitik devre kadar gitmektedir[15].

Boğazköy Metinleri olarak bilinen M.Ö. 1650 yıllarına tarihlenen bir Hitit tabletinde, Adana'dan Uru Adania (Adana bölgesi) olarak bahsedilmektedir[16]. Bu isim zamanla Adana halini almış ve günümüze de bu şekilde gelmiştir. Şehir sırasıyla Luvi, Arzava, Hitit, Kue, Asur, Kilikya, Roma, Bizans, Selçuklu, Memlük, Ramazanoğluları ve Osmanlı hâkimiyetinde yaşamıştır[17].

M.Ö. 1900 yıllarında Hitit himayesinde bulunan şehir M.Ö. 713 yılında Asur egemenliğine girmiş, daha sonra M.Ö. 333 yılında Büyük İskender'in yani Perslerin himayesi altına alınmıştır[18]. İskender'in ölümünden sonra 10 sene kadar Helenistik dönem yaşayan Adana, daha sonra 150 yıl kadar korsanların himayesinde kalmış, M.Ö. 12 yılında da Pompeius tarafından Roma İmparatorluğu'na katılmıştır[19].

395 yılında Bizans İmparatorluğu himayesine giren Adana büyük imar faaliyetlerine sahne olmuş, Adana surları, su kemerleri ve Seyhan Nehri üzerindeki Taş Köprü bu dönemde inşa edilmiştir[20]. Şehir 638'de Emeviler' in fethine kadar Bizanslılar'ın elinde kalmıştır. M.S. 8. yüzyılda Emevi egemenliği sona ermiş ve şehirde Abbasi Devleti yönetimi başlamıştır[21].

1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu Türk iskânına açılmış, Türkler dalgalar halinde Anadolu yarımadasına yerleşmeye başlamış, Çukurova bölgesine de Oğuz boyları yerleşmiştir. 1077 yılında "Kurtulmuş Süleyman Şah" Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuş ve bütün Çukurova şehirlerini ele geçirmiştir[22]. 1097'de başlayan Haçlı Seferlerinin yardımı ile 1. Haçlı Seferi sonunda geçici olarak Çukurova'da bir Ermeni

---

[15] Seyit Ali Akgül, **Çağının Tanığı: Yeni Adana,** Adana, 1996, s.10.
[16] Anonim, **Adana**, Ankara, 1994, s.9.
[17] Anonim, **a.g.e.**, s.10-13.
[18] Besim Darkot, "Adana", **İslam Ansiklopedisi**, C.1, Eskişehir, 2001, s.127.
[19] Sargon Erdem, "Adana", **İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1988, s.349.
[20] Sargon Erdem, **a.g.m.**, s.349.
[21] Seyit Ali Akgül, **Yeni Adana**, Adana, 1996, s.13.
[22] M. Hadi Altay, **a.g.e.**, s.11.

Krallığı kurulmuş ve 1375'e kadar varlığını sürdürmüştür[23]. Bundan sonra Adana, 14. yüzyıl ortalarından itibaren Memlükler'in ve bunlara bağlı olarak 1352-1608 yılları arasında Oğuzlar'ın Üçok koluna mensup Yüreğir Boyu beylerinden Ramazan Bey'in himayesine girmiştir[24]. Ramazan Bey'in 1354'teki ölümünün ardından beyliğin başına Memluk Devleti tarafından Ramazan Bey'in oğlu tayin edilmiş, böylece de Ramazanoğulları adını alan aile ortaya çıkmıştır[25]. Ramazan Bey'in oğlu İbrahim Bey 1383'te Adana valisi olarak anılmaya başlamış ancak; Özer ve Burnazoğulları ile birlikte yol kesmek, Anadolu hacıları ve tacirlerini soymak, Sis'i ele geçirmek için Karaman hükümdarı Alaeddin Bey ile ittifak kurmakla itham edilmiş ve bunu sonucunda idam edilmiştir[26]. İbrahim Bey'den sonra beyliğin başına kardeşi Ahmet Bey geçmiştir. Beylik, Ahmed Bey devrinde en parlak dönemini yaşamıştır. Ahmed Bey'in 1417'deki ölümünün ardından yerine oğlu İbrahim Bey gelmiş fakat o da Ramazanoğulları'ndan Mehmed Bey tarafından iki amcasını, kardeşlerini ve onların çocuklarını öldürdüğü gerekçesiyle suçlanmış ve 1427'de öldürülmüş ve makamı Mehmed Bey'e verilmiştir[27].

İbrahim Bey'in ölümünden sonra Çukurova'yı Memlüklüler tarafından gönderilen valiler yönetmiş, Ramazanoğulları Beyliği önemini iyice kaybetmiş, beyleri de boy beyi durumuna düşmüştür. Bundan sonra yıpranıp zayıflayan beylik, 1516'da bir Osmanlı eyaleti olmuş ancak 1608'e kadar iç işlerinde bağımsız olarak hareket etmiş ve o yıl Pir Mansur Bey'in kendi isteği ile idareyi bırakması sonucu Osmanlı Devleti'ne tam anlamıyla katılmıştır[28].

Adana şehri Osmanlı'nın idaresinde iken 19. Yüzyılın ilk yarısında devlete karşı isyan eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından istila edilerek bir ara Mısır'a bağlansa da 1840 yılında Londra Antlaşması ile tekrar Osmanlı'ya bağlanmıştır[29]. Şehir I. Dünya Savaşı sırasında 1918 yılında Fransız işgaline uğramış ve iki sene kadar Fransızların elinde kalmıştır. 1921 yılında Ankara Anlaşması'nı imzalayan Fransızlar 1922 yılında Adana'da bulunan Ermeni nüfusla beraber şehri terk etmiştir[30].

---

[23] Seyit Ali Akgül, **a.g.e.**, s.13.
[24] Yusuf Halaçoğlu, "Adana", **İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1988, s.349.
[25] Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", **İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 2007, s442.
[26] Faruk Sümer, **a.g.m.**, s.443.
[27] Faruk Sümer, **a.g.m.**, s.443.
[28] Seyit Ali Akgül, **a.g.e.**, s.13.
[29] Besim Darkot, **a.g.m.**, s.128.
[30] Besim Darkot, **a.g.m.**, s.128.

1986’dan beri büyükşehir olan Adana’nın bugün Seyhan, Yüreğir, Çukurova ve Sarıçam merkez ilçe olmakla birlikte; Tufanbeyli, Saimbeyli, Feke, Aladağ, Pozantı, Kozan, İmamoğlu, Karaisalı, Ceyhan, Karataş ve Yumurtalık olmak üzere on beş ilçesi bulunmaktadır.

2. SU MİMARİSİ VE GELİŞİMİ

2.1. Hamam

İnsanlık tarihi boyunca su yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olmuş ve çok eski çağlardan beri kutsal kabul edilmiştir. Semavi dinlerden önce Antik Yunan'da, Hindistan'da, Orta Asya'da kutsallığına inanılan suyun ölümsüz veren bir madde olduğuna inanılmıştır[31]. Toplumlar kenarlarına yerleştikleri nehirlerde yılda bir kez yıkanarak günahlarından arındıklarına inanmışlardır. Bütün dinlerde tapınma öncesi bedenin temizlenmesinin ruhun temizlenmesi için gerekli olduğu inancı tapınakların yanında temizlik amaçlı yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur[32]. Hititlerde kült törenleri yıkanma ile başladığı için anıtsal saray yapılarında ve tapınaklarda bir kanadın yıkanmaya ayrıldığı görülmektedir[33]. Hitit yerleşmelerinde kuyu izine rastlanmasa da dini törene başlamadan önce kral ve kraliçenin su ile ellerini yıkadıkları bilinmektedir[34].

Hamam kelimesi Arapçada "ısıtmak" anlamına gelen "hamem" kelimesinden türeyerek kelime manası "ısıtılan yer", "yıkanma yeri[35]" olarak, İbranicede ise "sıcak olmak" anlamında kullanılmaktadır[36]. Hamam insanlık tarihi boyunca her medeniyette inşa edilmiş, Roma döneminde daha çok yaygınlaşmıştır. Müslüman toplumlar İslam dininin gereklerinden dolayı vücut temizliğine dolayısıyla da hamama büyük önem vermişlerdir. Türklerde ise hamam, yerleşim merkezlerinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur[37].

Hamam mimarisinin ilk örneklerinin ne zaman yapıldığı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Pakistan'ın batısındaki Sind bölgesinde M.Ö. 2500-1500 yıllarındaki İndus medeniyetinin bir şehri olan Mohenjo Daro'da gelişmiş ve kanalizasyon sisteminin var olması dolayısıyla en eski hamamların burada inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Mezopotamya'da dünyanın en eski hamamı olarak kabul edilen, Asur hükümdarına ait bir yıkanma tesisinin varlığı belirlenmiştir. Mısır'da Tell El Amarna'da

---

[31] Gül Geyik, **a.g.t.**, s.5.
[32] Ayla Ödekan, "Hamam", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997, s.750.
[33] Mühibbe Darga, **Hitit Mimarlığı I**, İstanbul, 1985, s.160; İrfan Yıldız, Mardin'deki Su Mimarisi, **a.g.t.**, s.16.
[34] Evindar Yeşilbaş, **Diyarbakır'da Su Mimarisi**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, s.13.
[35] Semavi Eyice, "Hamam", **İslam Ansiklopedisi**, C.XV, Ankara, 1997, s.402.
[36] Ali Saim Ülgen, "Hamam", **İslam Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, 1950, s.174.
[37] Semavi Eyice, **a.g.m.**, s.402.

eski hamamlara rastlanıldığı gibi Suriye sınırı dolaylarında Tell Halaf'ta, M.Ö. III. yüzyıla ait bir şehir kalıntısında evlerde yıkanmak için özel mekânların bulunduğu anlaşılmaktadır[38]. Eski Yunan medeniyetinde genel hamamlara pek fazla rastlanmasa da "Gymnasion"ların içinde sporcuların yıkanması için büyük ihtimalle sıcak suyu ve ısıtma sistemi olmayan yıkanma yerleri bulunmaktaydı[39].

Roma döneminde halka açık hamam mimarisinin ortaya çıktığı ve geliştirildiği bilinmektedir. Bu çağın hamamları geniş alanlara yayılan tesisler haline gelmiş ve daha çok yarışların ve farklı etkinliklerin düzenlendiği birer sosyal mekân haline gelmiştir[40]. Roma dönemi hamamları çeşitli bölümlerden meydana gelmekle birlikte, kadınlar, erkekler, köleler ve hizmetlilerin hamam girişleri de ayrı kapılardan sağlanmaktadır[41]. Roma'da imparatorluk döneminde bile kadınlarla erkeklerin birlikte yıkanması bir istisna olmuş; Hıristiyanlık döneminde de böyle bir şey tamamen olanak dışı hale gelmiş ve kadınlarla erkeklere ayrı hamam günleri belirlemenin problemi çözmediği anlaşılınca büyük şehirlerde ilk çifte hamamlar yapılmıştır[42]. Hamamların önünde oyun ve güreşler için kullanılan "palaestra", bekleme yeri olarak kullanılan "atrium" adı verilen ortası açık ve etrafı revaklı avlular bulunmaktaydı. Bu avlulardan "apodyterion" adı verilen, içerisinde hizmet odaları ve duvarlar boyunca sedirlerin bulunduğu soyunma mekânına geçilmekteydi. Soyunmalık mekânından soğuk su ile yıkanılan "frigidarium" adı verilen mekâna ulaşılırdı. Bu mekânın ortasında ve duvar kenarlarında soğuk su küvetleri veya havuzları bulunmaktaydı. Bu bölümden sonra "tepidarium" denilen ılıklık bölümüne geçilmektedir. Ilıklık bölümünden sonra hamamın en sıcak ve en önemli bölümü olan "caldarium" yani sıcaklık mekânına geçilmektedir. Ayrıca bu mekânın içinde buhar banyosu ve terlemek için kullanılan "sudatorium" adlı mekân ve etrafında küçük hücreler bulunmaktadır. Sıcak su ve havanın sağlandığı mekâna ise "praferfurnium" adı verilmektedir[43].

Hamamlarda sıcak hava ile merkezi ısıtma sistemi ilk kez Romalılarda kullanılmıştır[44]. Roma hamamlarının ısıtılması "hypokoust" adı verilen bölümde yakılan ateş ile sağlanmıştır. Yanan ateşin dumanının, caldarium ve tepidarium zeminlerinin tuğladan bodur sütunlar üzerine oturtulmasıyla elde edilmiş boşluklarda ve duvarların içindeki

[38] Semavi Eyice, **a.g.m.**, s.402.
[39] Semavi Eyice, **a.g.m.**, s.402.
[40] Haluk Abbasoğlu, "Hamam", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997, s.751.
[41] Canan Çakmak, **Tire Hamamları**, Ankara, 2002, s.8.
[42] Albrecht Berger, "Bizans Çağında Hamamlar", **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem**, Derleyen: Nina Ergin, İstanbul, 2012, s.69.
[43] Semavi Eyice, **a.g.m.**, s.402.
[44] Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s.174.

künklerde dolaşması ile hamamın ısıtılması sağlanmıştır. Bu ısıtma sistemi mimar Sergios Orata tarafından tasarlanmıştır[45].

Roma zamanında hamamlar sadece yıkanma yerinden ibaret olmamış; eğlenmek, dinlenmek, sohbet etmek ve spor müsabakalarının yapıldığı ve insanların bu müsabakaları izlemeye geldiği dönemin önemli sosyal merkezlerinden biridir.

Romalılar dönemine ait bilinen ilk genel hamam Pompei'deki Stabia hamamıdır. Daha sonra Agrippa, Neron, Titus, Trainaus, Caracalla, Constantinus gibi imparator hamamları yapılmıştır[46]. Bizans döneminde inşa edilen hamamlar, Roma döneminin devamı niteliğindedir.

İslamiyet'in temizliğe verdiği önem hamam mimarisine olan önemi de arttırmıştır. İlk Müslüman hamamları VIII. yüzyılda Emevi hükümdarı tarafından yaptırılan, Kusayr-Amra, Sercilla, Kubbet el Kebir gibi eserlerdir. Bu hamamların Roma hamamlarından en büyük farkı, İslam inancındaki akarsuda temizlenme kuralı nedeniyle hamamlardaki soğuk ve sıcak su havuzlarının kaldırılıp yerine kurnalar yerleştirilerek akarsu ile yıkanmanın sağlanmasıdır[47].

Selçukluların Anadolu'nun fethinden önce yerleştikleri yerlerde nasıl bir hamam inşa ettikleri konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber göçebe Türklerde çerge adı verilen çadır hamamlarının olduğunu ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'ın Hamam-ı Sefer denilen bir çadır hamamı ile sefere çıktığı bilinmektedir[48]. Bazı kaynaklarda da saray, köşk, han ve tekke hamamları gibi özel hamamlarla beraber şehirlerdeki büyük külliyelerde yer alan halk hamamlarının bahsi geçmektedir[49].

Şam'da inşa edilmiş 1174 tarihli El Afif, 1196 tarihli Siddi Adhra, 1204-1205 tarihli Sami, 1272 tarihli Büzuriye ve XIII. yüzyılın başlarına tarihlenen Eş Şafi Hamamı gibi halk hamamları genellikle dört eyvanlı soyunma mahalleri, merkezi kubbeli mekânlar etrafında radyal bir tertiple nişleri ve halvetleri ihtiva eden geniş ılıkları, Roma hamamlarını anımsatan sıcaklıkları ve çift kazanlı sıcak su depoları ile Anadolu Türk hamamlarından farklı özellikler göstermektedir[50].

Malazgirt Zaferi ile birlikte Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başlamış ve yeni yerleşim yerleri oluşturmaya başlamışlardır. Aynı zamanda Anadolu'nun imar faaliyetlerine mimari açıdan katkıda bulunmuş cami, han, hamam, kervansaray, medrese gibi birçok

[45] Semavi Eyice, **a.g.m.**, s.403.
[46] Anonim, "Hamam", **Ana Britanica**, C.10, 1988, s.330.
[47] Yılmaz Önge, **a.g.e.**, s.9.
[48] Semavi Eyice, **a.g.m.**,s.412.
[49] Yılmaz Önge, **a.g.e.**, s.9.
[50] Yılmaz Önge, **a.g.e.**, s.9-10.

yapı türü inşa etmişlerdir. Bu imar faaliyetlerinde Türkler Orta Asya geleneklerini yeni unsurlarla harmanlayıp geliştirerek sürdürmüşlerdir.

İmar faaliyetlerinin önemli bir mimari unsuru olan hamamlar özellikle İslamiyet'i kabul etmiş Türkler için ayrı bir önem kazanmıştır. Temizliğin dini bir gereksinim olması ile Orta Asya geleneğinde suya duyulan saygının bir araya gelmesi sonucu hamam mimarisi Türkler için imar faaliyetlerinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Bunun sonucu olarak da Anadolu'da sultanlar, hatunlar, devlet adamları ve halk tarafından yaptırılan yapılar arasında hamamlar ilk sırayı almıştır. Özellikle külliyelerin vazgeçilmez unsuru haline gelen hamamlar, hemen her cami, medrese, şifahane gibi mimari yapıların yanında yerini almıştır. Bunun yanında Anadolu'da bir gelenek haline gelen ve hala devam eden sünnet hamamı, gelin hamamı, loğusa hamamı gibi hamam kültürleri Türk kültüründe hamamın her dönem önemli bir unsur olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hamamlar kullanış ve maksat itibariyle özel ve genel hamamlar olmak üzere ikiye ayrılır. Anadolu'daki köşk, saray, konak, kışla veya tekke hamamları gibi sınırlı sayıda kişinin yıkanması için düşünülmüş ve hacimleri buna göre ayarlanmış tek hamam örnekleri özel hamamlar grubuna girmektedir[51]. Genel hamamlar inşa edildiği arazinin üzerine uygun bir şekilde planlanmış halk hamamlarıdır[52]. Çifte hamam olarak inşa edilen hamamların erkekler bölümünün giriş kapıları ana caddeye bakarken, kadınlar bölümünün kapısı mahremiyet anlayışından dolayı ara sokağa bakar şekilde düzenlenmiştir.

2.1.1. Mekân Dağılımı

Anadolu'daki Türk dönemi hamamlarının mimari düzenini esas olarak soyunmalık, aralık, ılıklık ve sıcaklık bölümleri oluşturur. Tesisat bölümleri ise su deposu, külhan ve cehennemlik bölümlerinden oluşur.

2.1.1.1. Soyunmalık (Camekân)

Soyunmalık (camekân)[53] mekânı hamama gelen kişilerin soyunma ve dinlenmelerine yönelik hazırlanmış bir mekândır. Boyutları itibariyle hamamın en büyük mekânını oluşturan soyunmalık bölümüne cümle kapısından girilir. Plan olarak genellikle kare ya da dikdörtgen foruma sahip olan soyunmalık mekânlarının üzeri ahşap direklerle veya kâgir kemerlerle desteklenen ahşap kirişleme tavanlarla ya da kâgir tonoz veya

[51] Celil Arslan, "Kayseri Konak Hamamları", **Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks**, S.1, Almanya, 2012, s.56.
[52] Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s.175.
[53] E.B. Şapolyo, "Türk Hamamları", **Önasya**, C.13, S.28, Ankara, 1967, s.11; A.Saim Ülgen, **a.g.m.**, s.175.

kubbelerle örtülmüştür[54]. Mekânın duvar kenarları boyunca dinlenme sekileri ve sekiler üzerinde ahşap soyunma kabinleri bulunmaktadır. Bazı hamamların soyunmalığında ise kahve ocakları ya da havluların kurutulması için kullanılan derince bir niş bulunmaktadır [55] . Ayrıca mekânın ortasında fıskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Mahremiyet nedeniyle dışa kapalı olarak inşa edilen soyunmalık mekânlarında aydınlatma aydınlık feneri ile sağlanmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren ise mekâna daha fazla ışık sağlamak amacıyla alt ve üst pencerelerin açıldığı görülmektedir[56]. XVI. yüzyıldan sonra da altlı üstlü iki veya üç sıra halinde düzenlenmiş pencereler ortaya çıkmaktadır[57].

Soyunmalık mekânlarının önüne bazı bölgelerde iklim şartlarına bağlı olarak bir revak ya da kapalı giriş mekânı yapılmıştır[58]. Mimar Sinan döneminde de kademelenmeyi sağlamak maksatlı soyumalığın önüne revak eklenmiştir[59].

2.1.1.2. Aralık

XII. ve XIII. yüzyıl hamamlarında soyunmalık ve ılıklık arasında bulunan aralık, tuvalet ve traşlık mekânlarının bulunduğu, üzeri tonoz veya kubbe ile örtülü bir geçiş mekânıdır. Aralık bölümünün boyutları XV. yüzyılda küçülmeye başlamış, XVI. yüzyıldan sonra ise tamamen kaybolmuştur. Bu yüzyıldan sonra bu mekânın yerini buhar çıkışı ve ısı kaybını önlemek amacıyla, soyunmalıktan ılıklığa geçişi sağlayan kapının üzerine bir baca yerleştirilmiştir. Bununla birlikte XV. yüzyıldan itibaren yine buhar ve ısı kaybını önlemek amacıyla hamamların iç kapıları çift kanatlı yapılmıştır[60].

2.1.1.3. Soğukluk (Ilıklık)

Soyunmalık ve sıcaklık mekânları arasında bulunan bu mekân, sıcaklığa geçmeden önce vücudu ılık bir ortama alıştırmak ve dinlenmek maksadıyla kullanılmaktadır. İçerisinde sekiler yer alan ancak yıkanma amaçlı kullanılmadığı için kurna barındırmayan soğukluk mekânı Türk hamam mimarisinin ana bölümlerinden biridir. Aralık mekânının olmadığı hamamlarda hela ve traşlık bölümleri burada yer almaktadır. Bu bölümlerin üzeri tonoz ya da kubbe ile örtülmüştür. Soğukluk bölümünün aydınlatılması üst örtüye yerleştirilen büyük kandil şeklindeki fil gözü diye adlandırılan camların sağladığı gün ışığı ile sağlanmaktadır. Bununla beraber XIII. yüzyıldan sonra aydınlatmada gün

---

[54] Yılmaz Önge, **a,g,e.**, s.19.
[55] Canan Çakmak, **a.g.t.**, s.11.
[56] Yılmaz Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", **Vakıflar Dergisi**, S.13, Ankara, 1978, s.126.
[57] Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul, 1988, s.408.
[58] Canan Çakmak, **a.g.t.**, s.13.
[59] S. Murat Topçu, **Sivas Hamamları**, Kayseri, 2013, s.25.
[60] Yılmaz Önge, **XII.-XIII**…, s.23-24.

ışığının yetersiz kaldığı durumlarda, duvarlardaki küçük nişler içerine yerleştirilen kandil, fener ya da şamdanların yardımıyla mekânın aydınlatıldığı bilinmektedir[61].

2.1.1.4. Sıcaklık

Hamam mimarisinin en sıcak ve en önemli bölümü esas yıkanma yeri olan sıcaklık mekânıdır. Bu bölüm merkezde yer alan bir göbek taşı ve bu taşın etrafında sıralanan içlerinde kurnaların bulunduğu eyvanlar ve daha küçük boyutlu halvet hücrelerinden oluşmaktadır. Eyvanların içinde yerden yaklaşık 20 cm yükseklikte sekiler bulunmaktadır. Halvetler genellikle kare planlı ve kubbe örtülü olurken, eyvanlar çoğunlukla bir tonoz ile örtülmüşlerdir. Sıcaklık bölümüne giriş eyvanlardan biri ile sağlanmaktadır. Halvet hücrelerinin kapıları ise bazen köşelere bazen de eyvanların içine yerleştirilmiştir. Semavi Eyice hamamları sıcaklık bölümünün planlarına göre altı farklı plan grubuna ayırmıştır[62].

Bu plan grupları;

A Tipi - Köşe Halvetli Sıcaklık Şeması

B Tipi – Yıldız Biçimli Sıcaklık Şeması

C Tipi – Üç Tarafı Halvetli Sıcaklık Şeması

D Tipi – Eşit Kubbeli Mekânlara Ayrılmış, Sütunlu ve Destekli Sıcaklık Şeması

E Tipi – Çifte Halvetli Sıcaklık Şeması

F Tipi – Eşit Mekânlı Sıcaklık Şemasıdır.

2.1.1.5. Su Deposu

Sıcaklık bölümünün hemen arkasında yer alan, sıcaklık duvarı boyunca uzanan, enine dikdörtgen planlı beşik ya da sivri tonoz örtülü bölümdür. Sıcaklık bölümündeki su deposu ile bitişik eyvan ya da halvetlerden birinin duvarında su deposu ile irtibatı sağlayan bir pencere bulunmaktadır. Bu pencere hem su deposunda bakır kazanda ısıtılan suyun yeterliliğini kontrol hem de su deposu tamiratında geçiş sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Su depolarının aydınlatılması tonoz sırtlarına açılan tepe ışıkları ile sağlanmaktadır[63].

---

[61] Semavi Eyice, a.g.m., s.416-417.
[62] Semavi Eyice, a.g.m., s.417-420.
[63] Yılmaz Önge, **XII.-XIII**…, s.45.

2.1.1.6. Külhan

Su deposunun gerisinde sıcaklık mekânının bir duvarı boyunca uzanan, su deposu ile aynı uzunlukta, genişliği hamamın tek veya çift oluşuna ya da arsanın durumuna göre şekillenen bir yakıt deposu ve tesisat bölümüdür[64]. Burada yanan ateşle kazandaki su ısınır, külhan kemeri üzerinde yer alan baca yardımıyla da dumanın dışarı çıkması sağlanır. Bu bölümün üst örtüsü genellikle tonozdur, aydınlatma da tonoza açılan ışıklıklarla sağlanmaktadır.

2.1.1.7. Cehennemlik

Yerden yaklaşık 1,5 metre yükseklikte sıcaklık ve kısmen soğukluk bölümünün altını dolanan bölümdür. Cehennemlikte oluşan sıcak buharın tüteklik bacaları ile sıcaklığa ulaşması sağlanır.

2.2. Köprü

Köprü aralarında su, çukur veya vadi gibi doğal engellerin bulunduğu iki yakayı birleştirmek için yapılan[65], yol güzergâhları üzerindeki doğal engeller veya akarsular üzerinden ulaşımı sağlamak amacıyla inşa edilen yapılar olarak tanımlanmaktadır[66]. Ayrıca Farsçada pül, Arapçada kantara ve cisr diye anılan; bir dere, ırmak, vadi veya doğal bir engeli aşmak için kâgir, ahşap ya da demirden inşa edilmiş yapılara verilen isimdir [67] . Eski çağlardan beri insanlar bu engelleri aşabilmek için, dönemin teknolojisinin doğrultusunda çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu çözümlerden bazıları şunlardır;

a. Kelek, sal gibi araçlarla sudan geçiş.
b. Karşılıklı iki kıyı arasında halat ya da zincirle çekilen yüzer döşemeler.
c. Kayık, gemi, şişme dubalar, kapalı dubalar gibi yüzer desteklere oturan genellikle ahşap döşemeli köprüler.
d. Karşılıklı iki nokta arasına gerilmiş zincir, halat gibi bağlantılara oturan basit döşemeli asma köprüler.
e. Kemerli köprüler.
f. Ayaklı köprüler
g. Modern asma köprüler[68] .

---

[64] Yılmaz Önge "**Anadolu Türk…**", s.412.
[65] Ayla Ödekan, "Köprü", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997, s.1055.
[66] Haşim Karpuz, **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Konya, 2004, s.121.
[67] C. Esat Arseven, "Köprü", **Sanat Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1988, s.1127.
[68] Ayla Ödekan. "**Köprü**"…, s.1055.

Anadolu, doğal su kaynakları ile oldukça zengin ve geniş engebeli araziye sahip olması sebebiyle köprü yapımı için oldukça elverişli bir topografyaya sahiptir. İnsanlar önemli ulaşım yolları üzerine inşa ettikleri köprülerle sadece yolları değil medeniyetleri de birbirine bağlamışlardır.

Anadolu'daki en eski köprü M.Ö. XII. yüzyılda Boğazköy'de Hititliler döneminde yapılmış Hattuşaş köprüsüdür[69]. Anadolu'da köprü inşaatı tarihi süreç boyunca kronolojik olarak devam etmiş; her uygarlık yeni köprüler yaptığı gibi, kendinden önce inşa edilen köprüleri de onararak kullanmaya devam etmiştir. Emeviler akarsu kenarına kurdukları yeni şehirlerine el-Kantara (köprü) adını vermişlerdir[70]. Abbasiler döneminde Fırat, Dicle ve bunların kolları üzerine birçok köprü inşa edilmiştir. Kerkük'ün kuzeyinde Zap suyu üzerinde yer alan Altın Köprü Müslümanların X. yüzyılda inşa ettikleri en büyük köprüdür[71].

Anadolu'da önemli ulaşım merkezlerini birbirine bağlayan Eski ve Orta Çağ'dan kalma birçok köprü bulunmaktadır. Hem Selçuklu hem de Osmanlı döneminde işler durumda olan bu köprüler zaman zaman onarılarak kullanılmıştır.

Bir köprü için en önemli unsur açıklığının büyüklüğüdür. Yakın Doğu ve Anadolu'da en büyük açıklığa sahip köprü, Hasankeyf'te Artuklular tarafından yapılan, en büyük açıklığı 40,22 m. olan dört gözlü Dicle Köprüsü'dür[72].

Anadolu Selçuklu dönemi köprülerinin en güzel örnekleri, Artukoğulları bölgesi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde görülür[73]. Ancak Selçuklu köprülerinin gözlerinin daha küçük ve çok olması bu köprülerin daha uzun olması dolayısıyla mimari bakımdan Artuklu köprülerinden ayrılmasına neden olmuştur.

Osmanlı döneminde de Selçuklularda olduğu gibi imar faaliyetlerine önem verilerek gerek eski köprüler onarılmış, gerekse yeni köprüler yapılmıştır. Osmanlı köprülerinde tek kemerli form fazla görülmemekle beraber, çok kemerli form, birbirine eşit ve eşit olmayan kemer sıralarından oluşan iki farklı tip kullanılmıştır[74]. Osmanlılar sefer esnasında ordunun geçiş güzergâhı üzerine ahşap köprüler yapmış, daha sonra bu köprüleri taş köprü olarak yeniden inşa etmişlerdir[75]. Osmanlı köprülerinin en güzel

---

[69] Cevdet Çulpan, **a.g.e.**, s.1.
[70] Kazım Çeçen "Köprü", **İslam Ansiklopedisi** S.XXVI, Ankara, 1997, s.253.
[71] Kazım Çeçen, **a.g.m.**, s.253.
[72] Kazım Çeçen, **a.g.m.**, s.253.
[73] Muzaffer Yılmaz, **Aydın İli Merkezi'ndeki Tarihi Su Yapıları** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010, s.36-37.
[74] Gülsün Tanyeli, "Türkiye Köprüleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XII, Ankara, 2002, s.235.
[75] Cevdet Çulpan, **a.g.e.**, s.5.

örneklerini, Mustafa Paşa Köprüsü, Kanuni Köprüsü, Odabaşı Köprüsü gibi yapılarla Mimar Sinan vermiştir[76].

Cumhuriyet döneminde de modern tarzda birçok köprü inşa edilerek köprü inşasına önem verilmiştir.

Köprüler inşa özellikleri ve mimari unsurlarına göre farklı gruplar içerisinde değerlendirilmiştir.

Cevdet Çulpan Türk Taş Köprüleri adlı eserinde köprüleri kesitlerine göre sınıflandırıp aşağıdaki grupları oluşturmuştur.

1. Yatay (ufki) şekiller,
2. Her iki kıyıdan itibaren büyük kemere doğru çıkış ve inişli (tek, çift veya çok hörgüçlü) şekiller,
3. Her iki kıyıdan itibaren hafif meyille başlayıp sonra yatay şekil alanlar,
4. Tek gözlü, ayaksız (bir kıyıdan diğerine uzanmış) körüler,
5. Çok gözlü köprüler,
6. Eğri köprüler: Bu köprüler nehir alanında ayakları sağlam zemini izlemesi ve nehrin akıntı kütlesinin köprüye yapacağı ana basıncı dağıtmak için;
    a- Tek ve geniş açılı kırık şekil (Sivas Kırık Köprü)
    b- Birkaç geniş açılı zikzak şekiller (Silvan Malabadi Köprüsü)
7. Kesik köprüler (Mimar Sinan'ın yaptığı Büyükçekmece Köprüsü)
8. Üzerinde veya ayakları üzerinde küçük oda bulunan köprüler (Bursa Irgandı Köprüsü)
9. Yuvarlak veya sivri kemerli köprüler
10. Ayaklı köprülerde yer alan memba ve mansap her iki tarafta bulunan selyaranların şekli de ayrı bir konudur. Bu şekiller üçgen, çokgen ya da yuvarlak olmak üzere çeşitli formlarda bulunabilirler. Merdiven basamağı gibi kademeli olarak inşa edilenleri de mevcuttur. Selyaranlar bazen köprü kemerleri üst seviyesine kadar yüksek yapılmıştır. (Erzurum Çoban Köprüsü)
11. Bazı köprülerde döşeme kısmı merdiven gibi kademeli yapılmıştır. Bu köprülerden tekerlekli araçlar geçememektedir. Ahlat Harabe Şehir Köprüsü bu şekilde inşa edilmiştir[77].

Fügen İlter Anadolu köprülerini dik ve düz köprüler olmak üzere iki grupta incelemiştir.

[76] Kazım Çeçen, **a.g.m.**, s.253.
[77] Cevdet Çulpan, **a.g.e.**, s.6-7.

1- Ortadaki geniş ve yüksek ana kemere doğru, her iki yandan güçlü bir çıkışla yükselen, dik köprüler.
2- İki veya daha çok kemer arasında, yükseklik ve genişlik açısından büyük fark göstermeyen, köprü yolunun düz veya düze çok yakın olduğu köprüler.

Bu tipoloji oluşturulurken nehir yatağının derinliği ve genişliği esas alındığından, tipoloji yalnızca Anadolu'ya has kalmamakta evrensel özellikler göstermektedir[78].

[78] Fügen İlter, **a.g.e.**, s.27.

2.2.1. Köprü Yapı Elemanları

Açıklık: Gözü iki yandan çevreleyen ayakların iç yüzeyleri arasındaki uzaklık.

Alt Yapı: Köprünün toprak altında bulunan kısmıdır.

Ayak: Köprüde taşıyıcı kısımdır. Arazinin(akarsuyun) durumuna göre değişik form ve sayıda yapılabilir.

Babataşı: Köprünün girişinde korkuluk duvarı üzerinde yer alan dikey taşlardır.

Boşaltma Gözü: Suyun normal zamanlarda altından geçmediği fakat büyük taşkınlarda suyu geçirmek için çalışan köprü gözleridir.

Çevre Duvarı: Kemerin yan yüzünü oluşturan ve kilit taşıyla sonuçlanan bölümdür.

Göz: Kemerlerin oluşturduğu açıklığa verilen isimdir.

Hafifletme Gözü: Köprü gövdesinin birtakım teknik kaygılarla hafifletilmesi istenen yerlerde, fonksiyonu sadece köprü ağırlığını azaltmak olan gözlerdir.

Kemer: İki ayağın arasındaki açıklığı örtmek ve üstteki yükü ayaklara iletmek amacıyla yay şeklindeki mimari ögedir.

Korkuluk Duvarı: Tabliyenin iki yanında yer alan ve geçiş sırasında güvenliği sağlayan duvardır.

Mansap Tarafı: Suyun aktığı taraftır.

Memba Tarafı: Köprünün suyun geliş tarafındaki yüzü.

Set Duvarı: Taşkın sırasında yatak dışına taşan akarsuların çevredeki araziye değmesini önlemek üzere iki sahil boyunca yapılan duvarın her biridir.

Selyaran(Burun): Köprü ayaklarının memba yönünde suyun içerisinde genelde üçgen olan kısımdır.

Tabliye: Köprünün üzerinde geçiş yapılan kısım.

Tempan Duvarı: Köprünün taşıyıcı duvarına verilen isim.

Topuk: Köprünün mansap tarafındaki yuvarlak, çokgen veya üçgen çıkıntılardır.

2.3. Çeşme

Toplumların hayatlarını sürdürebilmeleri için su insanlık tarihi boyunca vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Medeniyetlerin kurulmaya başlamasından sonra, su temini için çözümler aranmış ve bunun sonucunda birçok mimari unsur ortaya çıkmıştır.

Genel bir su sağlama sisteminden gelen suyun, kamunun kullanımına sunulduğu yapılara çeşme denilmektedir[79]. Çeşme kelimesi, Farsçada 'göz' anlamına gelen 'çeşm' kelimesinden gelmektedir[80]. Ama XIII. ve XIV. yüzyıllarda çeşme yapılarını tanımlamak için 'ayn' ve 'sikaye' terimleri de kullanılmıştır[81]. Bu tabirlerin dışında Osmanlı'daki çeşme kitabelerinde 'çeşme-i ab-ı zulal, çeşme-i kevser, çeşme-i dilkuşa, çeşme-i revan, çeşme-i rana, çeşme-i hayat' tamlamaları da kullanılmıştır[82].

İlkçağda Erken Yunan Medeniyeti döneminde, M.Ö. VII. yüzyılda pişmiş topraktan yapılmış, Lemnos'ta bulunan düz damlı bir yapı modelinin çeşme olabileceği düşünülse de, gerçek bir çeşmeye Korinthos'ta rastlanmıştır. Bu çeşme her birinin önünde taştan birer cephesi olan dört tonozlu bir hazne biçimindedir[83]. Bunun yanı sıra Atina Akropolü'nde de bazı çeşme izlerine rastlanmıştır. İlkçağ 'da yapılan abidevi çeşme yapılarına nymphaeum denilirken, Roma döneminde Anadolu'nun bütün şehirlerine bu çeşmelerden inşa edilmiştir[84]. Ayrıca Roma'da varlıklı ailelerin evlerinin bahçesine mozaiklerle süslü yuvarlak kemerli bir niş içerisinde suyun bir oluktan aktığı çeşmeler yapılmıştır. Bu örneklere Pompei'de rastlanırken, yine Pompei'de herkesin faydalanması için sürekli akar vaziyette olan sokak çeşmelerine de rastlanmıştır[85].

Bizans devrinde yapılan çeşmelerin daha küçük ölçülerde yapıldığı görülmektedir. Bu devre ait çeşme kalıntılarına Side'de rastlanmıştır.

Yapılan araştırmalar ışığında bazı kaynaklarda Anadolu'daki ilk çeşme yapılarının Hititler tarafından M.Ö. II. binde yapıldığı belirtilmektedir[86]. Günümüze kadar ulaşan en eski çeşme yapıları ise Urartular dönemine aittir[87].

İslami dönemin çeşme yapıları ile ilgili detaylı bilgi olmamakla birlikte, Emeviler döneminde Kuzey Afrika ve İspanya'nın fethinden sonra, çeşme örneklerinin verildiği bilinmektedir[88].

Türkler 'in hayrat veya sadaka olarak inşa ettiği çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşim merkezlerinde yapıldığı gibi, ana yolların kenarlarında, açıklık ve kırlık yerlerde de inşa edilmiştir. Yerleşim merkezleri arasındaki yollar üzerine inşa edilen çeşmelere menzil

---

[79] Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 2005, s.58.
[80] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 2003, s.156.
[81] Semavi Eyice, "Çeşme", **İslam Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, 1993, s.277.
[82] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.11.
[83] Semavi Eyice, **"Çeşme"…**, s.277.
[84] Semavi Eyice, **"Çeşme"…**, s.277.
[85] Semavi Eyice, **"Çeşme"…**, s.277.
[86] Nermin Sinemoğlu, "Tarihi İstiklal Çeşmeleri", **Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır I. Seminer Bildirileri**, İstanbul, 1985, s.89.
[87] Muzaffer Yılmaz, **a.g.t.**, s.19.
[88] Semavi Eyice, **"Çeşme"…**, s.278.

çeşmeleri, açık arazide yapılan çeşmelere ise çoban çeşmesi adı verilmektedir[89]. Selçuklu öncesi Anadolu Türk mimarisine ait ilk çeşme, Artukoğulları döneminde Necmeddin İlgazi tarafından 1109-1122 yılları arasında yaptırılan bir külliyenin parçasıdır[90].

Çeşme mimarisinde suyun akıtılması için sadece göz gibi bir deliğin olması yeterli değildir. Suyun kullanılabilir biçimde akıtılması için aynı zamanda bir su ölçü birimi olan 'lüle'den faydalanılması gerekmektedir. Lüle denilen su ölçeği bir küre şeklinde ve 30 dirhem ağırlığında bir kurşun topun girebileceği kadar bir delikten akan su miktarıdır[91]. Lülenin ¼'üne 'mansura' yani 'hilal' denilmektedir. Her mansura dörde bölünerek de 'çuvaldız' denilen su ölçüsü bulunmaktadır.

Selçuklular dönemi çeşme yapıları ile ilgili elimizde pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte bu devrin çeşmelerinin ağırlık olarak cami, medrese, han gibi yapıların genellikle ana yola bakan ön cephelerinde veya bunların iç avlularına açılan cümle kapısına yakın bir eyvanın içerisine yapıldıklarını görmekteyiz[92]. Ayrıca Selçukluların kendinden önceki dönemlere ait çeşmeleri de kullandıkları düşünülmektedir[93]. Bu dönem çeşmeleri büyük ölçekli yapılarla bir arada inşa edildikleri gibi, değişik kompozisyon ve dekorasyonlarına rağmen derin olmayan nişler halinde de inşa edilmişlerdir[94].

Yılmaz Önge XIII. yüzyıl Selçuklu çeşmelerini dört ayrı grupta incelemektedir.

Buna göre;

İlk grup: Yapıların ön cephelerinde portal yakınında yer alan, profilli bir çerçevenin oluşturduğu sathi bir niş aynası içerisinde, lüleli bir su haznesinden ibaret çeşmelerdir. 1271 tarihli Sivas Gök Medrese Çeşmesi, 1291 tarihli Erzurum Hatuniye Medresesi Çeşmesi ve Tokat Hatun Han Çeşmesi bu gruba girmektedir.

İkinci grup: Genellikle yapıların ön cephelerine bitişik ve taçkapı yakınında yer alan, mukarnaslı ve kemerli derin bir kavsara ile şekillenen yarı müstakil çeşmelerdir. 1252 tarihli Malazgirt Elti Hatun Cami Çeşmesi, 1266 tarihli Kayseri Sahibiye Medresesi Çeşmesi ve 1278 tarihli Çay Taş Medrese Çeşmesi bu tipe örnek teşkil eder.

---

[89] Semavi Eyice, **"Çeşme"…**, s.278.
[90] M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, C.II, İstanbul, 1983, s.372.
[91] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.11.
[92] Mustafa Denktaş, "Anadolu Çeşme Mimarisi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VII, Ankara, 2002, s.874.
[93] Muzaffer Yılmaz, **a.g.t.**, s.21.
[94] Yılmaz Önge, "Fıskiyeli Türk Çeşmeleri", **Vakıflar Dergisi**, S.XXII, Ankara, 1991, s.99.

Üçüncü grup: Genellikle yapıların iç avlusunda, portale yakın bir eyvanın duvarında yer alan, tabanı alttaki lüleli su haznesine açılan bir nişten ibaret çeşmelerdir. Mardin Şehidiye Medresesi Çeşmesi bu gruba girmektedir.

Dördüncü grup: Yapıların iç avlularında, aksiyal bir eyvanın duvarında yer alan, mihrap görünümünde bir niş içerisine yerleştirilmiş su mihrabı denilen çeşmelerdir. Tercan Mama Hatun Çeşmesi ve 1231 tarihli Alara Han Çeşmesi bu tipe örnektir.

XIII. yüzyıl çeşme mimarisine göre XIV. yüzyıl çeşme mimarisi için en büyük yenilik, fıskiyeli bir çanak ve teknesi bir kaide ile zeminden yükseltilmiş fıskiyeli çeşmelerdir[95].

XV. yüzyılda artan şehirleşme ile birlikte çeşme mimarisinde birtakım değişiklikler ve yenilikler görülmeye başlamış, üzeri tonoz ya da kubbe ile örtülü su depolu çeşmeler inşa edilmiştir[96].

XVI. yüzyıl Osmanlı çeşme mimarisi için büyük değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde yalnızca su içmek için yapılan 'suluk' adı verilen çeşmeler yapılmıştır[97].

XVI. yüzyıla ait bir başka yenilik, müstakil bir su deposunun cephelerine yerleştirilmiş lülelerden oluşan çok cepheli meydan ve iskele çeşmeleridir[98]. Bu yüzyılda vücut bulan bir başka çeşme tipi de yol güzergâhları üzerine ibadet amaçlı yapılan namazgâhlarda çeşme ile mihrap taşının birleştiği bir tiptir[99].

XVII. yüzyıldaki çeşme mimarisi genel anlamda XVI. yüzyıl çeşme mimarisinin devamı niteliğinde olup, bu dönemde depolu meydan çeşmesi sayısında bir artış görülmektedir[100].

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti yoğun bir batılılaşma sürecine girmiştir. Bu sürecin sanata ve mimariye yansımasına bağlı olarak çeşme mimarisinde de birtakım değişiklikler görülmüştür. Çeşme mimarisi bu yüzyılda bağımlı bir mimari parça olmaktan kurtulmuş, bir anıt vasfı kazanmaya başlamıştır[101]. Bu dönemde meydan çeşmesi yapımı giderek önem kazanmış, en güzel meydan çeşmesi örneklerinden biri olan III. Ahmet çeşmesi bu dönemde yapılmıştır[102]. Bu dönem özelliği olarak meyveli kâseler, çiçekli sepetler gibi süslemeler çeşme mimarisinde yer almaya başlamıştır. Bu

---

[95] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.15.
[96] Yılmaz Önge, **"Fıskiyeli Türk Çeşmeleri"…**, s.115.
[97] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.38.
[98] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.16.
[99] Semavi Eyice, **"Çeşme"…**, s.280.
[100] Sezer Tansuğ, "18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", **Vakıflar Dergisi**, S.VI, İstanbul, 1965, s.93.
[101] Semavi Eyice, "Ahmet III Çeşmesi", **İslam Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1989, s.39.
[102] Mustafa Denktaş, **a.g.m.**, s.876.

dönemde taş yerine mermer kaplı cephelerin ön plana çıktığı görülür. Lale Devri'nde kabartma tarzında yapılan süslü çeşmelerin yapımına devam edilse de klasik tarzda sivri kemerli, yüzeyleri işlemesiz bazen de mermer cepheli çeşmelerin yapımına devam edilmiştir. Lale Devri'nden sonra Osmanlı mimarisine rokoko ve barok üsluplar girmiş ve bu üsluplarda çeşmeler inşa edilmiştir. Osmanlı-rokoko üslubunda, Karacahmet Sadettin Efendi Çeşmesi'nde (1740) olduğu gibi, niş kemerleri 'C' kıvrımlarından oluşur. Osmanlı-barok üslubunda ise, III. Osman Çeşmesi'nde olduğu gibi, ışık gölge oyunları, istiridye kabuğu, 'S' kıvrımlı kemerler görülmektedir.

XIX. yüzyıl çeşme mimarisinde 'ampir üslup' etkisiyle birlikte, cephede yuvarlak kemerlerle plastırların hareketlendirdiği antikite etkili yapılar görülmektedir[103]. Çeşme mimarisindeki bu üslup yay kemerli az derin niş, tuğra, soyluluk simgeleri, dökümlü perde ve kumaş motifleriyle kendini göstermektedir.

Türk çeşme mimarisinin son üslubu, XX. yüzyılın ilk çeyreğini oluşturan I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nde oluşmuş ve klasik Osmanlı çeşme tipi yeniden vurgulanmaya çalışılmıştır[104]. Bu yüzyılın ortalarına doğru şehirlerde su şebekeleri kurulmaya başlamış ve evlere su ulaştırma imkânı doğmuştur. Bu durum çeşme mimarisini olumsuz yönde etkilemiş ve çeşme mimarisinin devam etmesi bir yana mevcut örnekler de yok olmaya mahkûm bırakılmıştır.

2.4. Sebil

Su mimarisinde hayrat amaçlı kullanılan sebiller, sözlük anlamı ile hayır ve iyilik yolu manasında olup, Arapça 'sabala' kelimesinden türemiş olan 'sebilullah' sözcüğünün kısaltılmış şeklidir[105]. Sebiller yol güzergâhları üzerinde, gelip geçenlerin soğuk ve iyi su içmeleri için inşa edilmiş vakıf eserleridir[106]. Sebiller sadece Türk mimarisine özgü yapılardır[107]. Sebiller; taş işçiliği, ahşap oymacılığı, metal işleme sanatı, hat, kalem işi, çini sanatı gibi mimari ve el sanatlarını benimsemiş küçük yapılar olup, ana hatları ile birbirleriyle benzerlik göstermektedirler. Genellikle yerden bir metre kadar yükseklikte basamaklar, basamakların üzerinde de kaide yer alırken; gövde kısmında mermer bir sütunla bölünmüş, şebekelerle süslü pencereler bulunmaktadır. Şebekelerin mermer bir tezgâh şeklinde forma sahip etek duvarı üzerine oturduğu kısımda, sebil taşlarının geçmesine izin verecek büyüklükte boşluklar bırakılmıştır. Üst örtüsü genellikle kubbe

---

[103] Ayla Ödekan, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", **Semavi Eyice Armağanı**, İstanbul, 1992, s.286.
[104] Gül Geyik, **a.g.t.**, s.15.
[105] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.6.
[106] Şerife Tali, **a.g.m.**, s.47.
[107] Ayla Ödekan, "Sebil", **İstanbul Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1994, s.481.

olan sebillerin içinde mermer bir su haznesi bulunmaktadır. Saçaklar sebiller için vazgeçilmez bir mimari unsurdur[108].

Sebiller inşa edildikleri konum itibariyle dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar[109]:

1. **Köşe Sebilleri:** Sebil mimarisinin en eski ve en basit şeklini oluşturan bu grup, cadde ve sokak köşelerine dışarı taşkın bir biçimde yerleştirilmişlerdir.
2. **Cephe Sebilleri:** Bu grup külliye veya hayır binalarının cephelerini süslemek üzere inşa edilen sebillerden oluşmaktadır.
3. **Pencere Sebilleri:** Bir duvarın dış yüzünde açılan bir veya birkaç pencereden oluşmuş, sade ve basit görünüşlü sebillerdir.
4. **Abidevi Sebiller:** Genellikle şehir meydanlarında inşa edilen, kare veya çokgen planlı, çeşmeli sebillerdir.

Tespit edilebilen en eski tarihli ve günümüze kadar ulaşabilmiş olan sebil, 1285 tarihli Konya Sahip Ata Cami portalindeki sebildir[110]. Selçuklu dönemi sebillerinin en dikkat çeken özelliği antik dekorasyonu ihtiva eden su hazneleridir[111].

Osmanlı Klasik Dönemi sebillerinde sütunlar sivri kemerlerle birbirine bağlanmış, çoğunlukla basit şebekeli olan yapılar geniş saçaklı kubbelerle örtülmüştür[112]. Bu dönemin en önemli temsilcisi 1593 tarihli İstanbul Çarşıkapı Koca Sinan Paşa Sebilidir.

Türk sanatının batıdan etkilendiği bir dönem olan Lale Devri'nde, sebillerin dış cepheleri geometrik şekiller, çiçek ve meyve kabartmalarıyla bezenmiştir. Bu dönemin ve aslında Türk çeşme ve sebil mimari tarihinin en eşsiz yapısı 1728 tarihli İstanbul III. Ahmet Çeşmesi'dir.

Osmanlı'nın barok dönemi sebillerinde iç ve dış bükeyli plan tipleri genelleşmiş, dış süslemeler daha çok önem kazanıp, istridye kabuğu gibi yeni motifler ortaya çıkmıştır. Bu dönemin üslup özelliklerini en iyi yansıtan eser İstanbul'daki 1763 tarihli Laleli III. Mustafa Sebilidir.

Ampir dönemde ise barok döneminin aksine düz çizgiler ve sade yüzeyler görülürken, geniş saçakların yerini korniş silmeler almıştır. 1840 tarihli İstanbul Divanyolu'ndaki II. Mahmut sebili bu dönemin önemli bir örneğidir.

Günümüzde müstakil yapı türündeki birkaç örnek hariç sebiller gerçek işlevini yitirmiştir. Bir kısmı boş durmakta, bir kısmı da yanındaki caminin imam odası, Kur'an

[108] Ayla Ödekan, "Sebil", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1997, s.1627.
[109] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.18.
[110] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.18.
[111] Gül Geyik, **a.g.t.**, s.16.
[112] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.222.

kursu dersliği gibi kullanılmakta ya da büfe, çayhane amaçlı olarak kiraya verilmektedir.

3. KATALOG

3.1. Günümüze Ulaşan Yapılar

3.1.1. Hamamlar

3.1.1.1. Genel Hamamlar

3.1.1.1.1. Irmak Hamamı

Plan No **:** 1

Fotoğraf No **:** 1-14

İnceleme Tarihi **:** Ağustos 2013

Bulunduğu Yer **:** Adana İl Merkezi, Ulucami Mahallesi

Banisi **:** Şehabeddin Ahmed

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 16.yy sonu 17.yy başı

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Eser Adana il merkezinde Ulucami Mahallesi, Ali Münif Yeğenağa Caddesi ile Ulus Caddesi'nin kesiştiği yerde bulunmaktadır. Hamam doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir(Fot.1). Eserde inşa ya da onarım kitabesine rastlanmamıştır. Hamam günümüzde soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden meydana gelmektedir(Plan.1). Yapıda inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Hamamın soğukluğunun kuzey ve batı duvarı, köşeler ile soğukluk kubbesinin kasnağının batı ve kuzey kısımları taştan, diğer alanlar tuğladan inşa edilmiştir.

Yapının sadece kuzey cephesi açık durumdadır. Güney, doğu ve batı cepheleri inşa edilen evlerle kapatılmış durumdadır.

Tek hamam olarak inşa edilmiş olan yapının soyunmalık mekânı batıda yer almaktadır(Fot.2). Bu mekâna kuzey cepheye yerleştirilmiş, beden duvarlarından biraz

çıkıntı yapan basık kemerli bir kapıdan girilir(Fot.3). Kesme taştan inşa edilen kapının sivri kemerli alınlığı iki sıra kirpi saçakla nihayetlendirilmiştir. Kapı açıklığının üst kısmında bir kitabe yeri bulunsa da burası günümüzde boştur(Fot.4). Kapının doğrudan soyunmalık mekânına açılması sebebiyle, içerisinin görünmesini engellemek amacıyla girişin önüne sonradan bir duvar yapılmıştır.

Soyunmalık mekânı hamamın batısında yer almaktadır. Kare planlı olan bölüm, ortasında bir aydınlık feneri bulunan, sekizgen kasnaklı büyük bir kubbe ile örtülmüştür(Fot.5). Köşelerde geçişleri tromplarla sağlanan kubbe, kiremit kaplıdır. Yüksek kubbe kasnağında iki adet pencere açıklığı bulunurken, dışarda kasnaktan kubbeye geçişi iki sıra kirpi saçak sağlamaktadır. Soyunmalık mekânına kuzeyden açılan bir kapı vasıtasıyla üç basamak inilerek ulaşılır. Ortasında dikdörtgen bir havuz bulunan mekânın dört tarafı soyunma ve dinlenme için düzenlenmiş sekilerle çevrilidir(Fot.6). Ayrıca mekânın güney ve batı duvarını çevreleyen bir asma kat şeklinde yapılmış odalar ve dolaplar yine soyunma ve dinlenme amaçlı düzenlenmiştir(Fot.7). Soyunmalık mekânının doğu duvarına yerleştirilmiş ve güney eksene doğru kaydırılmış bir kapı vasıtasıyla ılıklık mekânına geçilmektedir.

Ilıklık bölümü 3.5x16.75 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir mekândır. Mekânın üzeri yan yana pandantif geçişli dört kubbeyle örtülmüş olup, bunlardan kuzeyde yer alanı içerisinde kurna bulunan özel bir mekânı örtmektedir(Fot.8). İçerisinin aydınlığını sağlamak amacıyla kubbede ışıklıklara yer verilmiştir. Güneyde yer alan iki kubbe ise hela ve tıraşlıkların üst örtüsünü teşkil etmektedir(Fot.9). Ayrıca bu bölümün batı duvarında dikdörtgen formlu bir de niş yer almaktadır. Ilıklık bölümüne geçişi sağlayan kapı ile aynı aksta yer alan düz atkılı bir kapı vasıtasıyla hamamın sıcaklık bölümüne geçilmektedir(Fot.10).

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe altında; yıldız biçimli, iki eyvanlı ve dört köşe halvetli bir plan teşkil etmektedir. Mekânın merkezinde yer alan sekizgen göbek taşının kuzey ve güneyinde beşik tonoz örtülü iki eyvan yer almaktadır(Fot.11). Her iki eyvanın doğu ve batı yönlerine pandantif intikalli kubbe ile örtülmüş, sivri kemerli bir açıklıkla geçilen birer hücre yerleştirilmiştir(Fot.12). Hücrelerin aydınlatılması kubbe gözlerine açılan ışıklıklarla sağlanmaktadır. Eyvanların iki yanında yer alan dikdörtgen mekânlar tekne tonoz ile örtülmüştür. Bu mekânlarda, halvet hücrelerinde ve eyvanlarda bitkisel süslemeli sütun başlığını andıran birer kurna ve her bir kurnanın üzerinde yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Kurnaların iki yanına sekiler yerleştirilmiştir(Fot.13). Sıcaklık mekânının giriş aksında yer alan sivri kemerli

bölümden açılan ve dört basamakla ulaşılan pencere vasıtasıyla su deposu kontrol edilmektedir(Fot.14).

Su deposu sıcaklık mekânının doğu duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Sıcaklık bölümü boyunca kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı mekân beşik tonoz ile örtülmüştür. Su deposunun hemen gerisinde de yine dikdörtgen planlı külhan bölümüne yer verilmiştir.

Eserin inşasında iki farklı malzemenin kullanılmış olmasının nedeni daha önce görmüş olduğu bir onarım olabileceği gibi, herhangi bir onarıma bağlı olmadan Ramazanoğulları'nın diğer eserlerinde de gördüğümüz mimari anlayışın ve taşın az bulunmasından da kaynaklanıyor olabilir[113]. Bununla birlikte eserin onarım geçirdiğine dair bir bilgi kaynaklarda mevcut değildir. Yapının soyunmalığını örten kubbesi kiremitle kaplanmıştır. Hamamda mermer malzeme zemin ve duvarların belli bir seviyesine kadar kullanılmıştır.

Eserde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Hamamın kesin inşa tarihini verecek bir kitabe veya yazılı belge bulunmamaktadır. Bununla beraber Ramazanoğlu Piri Paşa'nın vakfiyelerinden[114], Evliya Çelebi'nin ifadelerinden[115] eserin tarihi hakkında genel bir kanaate ulaşmak mümkün olmaktadır. Hamamın 5.-7. yüzyıllardan kalan eski bir hamamın temelleri üzerine inşa edildiği kabul edilmektedir[116]. 17. yüzyılda yeniden inşa edilen[117] hamam Ramazanoğlu beyi Şehabeddin Ahmed[118] tarafından yaptırılmıştır[119].

---

[113] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.222.
[114] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.220.
[115] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C.9, İstanbul, 2005, s.168-173.
[116] Enver Kartekin, **Ramazanoğulları Beyliği Tarihi**, İstanbul, 1979, s.119; Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.191.
[117] M. Hadi Altay, **a.g.e.**, s.26.
[118] Ramazanoğlu Şehabeddin Ahmed Bey, Karamanoğlu Nasirüddin Mehmed'in Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'e yenilmesinden faydalanarak Tarsus'u işgal etmiş ve yaklaşık yedi ay süren bir kuşatma ardından 25 Mart 1415'te şehri Karamanlının elinden almıştır. Ramazanoğulları'na huzurlu bir dönem yaşatan Ahmed Bey 1417 yılında vefat etmiştir. Bkz. Ayşegül Kılıç, "Karamanoğulları'nın Tarsus'ta Tutunma Mücadelesi ve Bölgedeki Anadolu Beylikleri İle Olan İlişkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.18, S.1, Edirne, 2016, s.315-329.
[119] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.222.

3.1.1.1.2. Çarşı Hamamı

Plan No **:** 2

Fotoğraf No **:** 15-26

İnceleme Tarihi **:** Ağustos 2013

Bulunduğu Yer **:** Adana İl Merkezi, Ulucami Mahallesi

Banisi **:** Piri Paşa

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 1529

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Adana merkez Seyhan ilçesi Ulucami Mahallesi, Ali Münif Yeğenağa Caddesi üzerinde yer almaktadır. Eser doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapının iki satır halindeki Arapça sülüs hatlı kitabesi taç kapı üzerinde yer almaktadır(Fot.15). Yapıda inşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. İçerde de zemin ve duvarların kemer başlangıç seviyesine kadar olan kısmı beyaz mermerle kaplanmıştır.

Hamam günümüzde soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır(Plan.2). Nusret Çam yapının başlangıçta çifte hamam olarak inşa edildiğini söylerken[120]; Gözde Ramazanoğlu eserin tek hamam olarak inşa edildiğini belirtmektedir[121]. Planından ve günümüzdeki durumundan anlaşıldığı üzere çifte hamam olarak inşa edildiği kanaatine vardığımız yapının bugün kullanılan kısmı erkekler kısmı olup, kadınlar kısmının bir kısmı ayakta kalabilmiştir. Hamamın kuzey kısmında yer alan kadınlar bölümü bugün başka bir iş yerinin deposu olarak kullanılmaktadır.

Eser büyük bir yapı olmasına rağmen etrafına yerleştirilen dükkânlar sebebiyle nerdeyse algılanamayacak durumdadır. Dışardan bakıldığında tek dikkat çeken yönü eyvan şeklinde tasarlanmış süslü taç kapısıdır(Fot.16).

Hamama güney cephede batı köşeye kaydırılmış, güneye ve batıya doğru çıkıntı yapan tonoz örtülü eyvan şeklindeki taçkapıdan giriş yapılmaktadır. Hamam, kapının bu dışarı taşmaları haricinde genel olarak dikdörtgen bir plan arz etmektedir.

---

[120] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.83.
[121] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.194.

Hamamın soyunmalık mekânına giriş kapısından ulaşılan beşik tonoz örtülü koridorun kuzeydoğu köşesine açılan kapı vasıtasıyla girilir. Doğu yönde yer alan soyunmalığın ana mekânı pandantif geçişli bir kubbe ile örtülmüş ve bu kubbe kuzey ve güney yönlerde beşik tonoz örtülü birer mekânla genişletilmiştir. Tonoz örtülü mekânların iki ucuna birer niş şeklinde bölümler açılmış ve içerisine soyunma sekileri yerleştirilmiştir(Fot.17). Bu mekânlardan kuzeyde yer alanının gerisine muhdes bir mekân yerleştirilmiştir. İki katlı olarak inşa edilen mekânın etrafına soyunma sekileri, sekilerin önüne de karşılıklı üçer ayağın taşıdığı kemer sırası yerleştirilmiştir(Fot.18). Düz dam örtülü bu muhdes mekânın ortasında da ahşap bir aydınlık feneri bulunmaktadır(Fot.19).

Yapının soyunmalık mekânının doğu duvarından açılan bir kapı vasıtasıyla hamamın aralık mekânına geçilmektedir. Kuzey-güney yönünde uzanan beşik tonoz örtülü mekânda içinde kurna bulunan bir oda yer almaktadır(Fot.20). Aralık bölümünün güney ucuna yerleştirilen iki adet helanın üzeri ise bir kubbe ile örtülmüştür(Fot.21).

Hamamın ılıklık bölümüne giriş, soyunmalıktan aralığa geçişi sağlayan kapı ile aynı aksta açılan bir kapı vasıtasıyla olmaktadır. Ilıklık, ortada kubbe örtülü bir mekânın güneyinde tonoz örtülü dikdörtgen planlı umumi yıkanma mahalli ile kuzeyinde ortada bir eyvan ve iki yanında kubbe örtülü halvet hücrelerinden meydana gelmektedir. Bölümün aydınlığı kubbe ve tonoza açılan ışıklıklarla sağlanmıştır(Fot.22).

Hamamın sıcaklık bölümüne ılıklığın doğu duvarından açılan bir kapı ile geçilmektedir. Sıcaklık mekânı plan olarak dört eyvanlı dört köşe halvetli şemanın özelliklerini taşımaktadır. Mekânın ortasında bulunan sekizgen göbek taşının üzerini sekizgen bir kasnağa oturan pandantif geçişli bir kubbe örtmektedir. Dört köşede yer alan halvet hücrelerinin üzeri kubbe ile örtülüyken eyvanlar beşik tonoz ile örtülmüştür. Mekânın aydınlığını sağlamak için kubbelerde ışıklıklara yer verilmiştir. Halvetlere geçişler sivri kemerli açıklıklarla sağlanmış, nişlerin üzerine de üç sıra halinde mukarnasvari ögeler yapılmıştır(Fot.23). Hücrelere yerleştirilen kurnaların ortasında bir çarkıfelek, köşelerinde de ters mukarnas motifi bulunmaktadır(Fot.24). Sıcaklık mekânının doğu eyvanına açılan bir pencere yardımıyla da su deposu ile irtibat sağlanmaktadır(Fot.25).

Hamamın su deposu sıcaklığın doğusunda, kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü olarak inşa edilmiştir. Su deposuna bitişik olarak inşa edilen külhan bölümünün ise orta kısmı çapraz kuzey ve güney bölümleri beşik tonoz ile örtülmüştür.

Eserdeki en yoğun süsleme taçkapıda toplanmıştır. Eyvan şeklinde tasarlanan taçkapının kemeri ve kemer köşeliklerinde rumi ve palmetlerden oluşan grift bir kompozisyon kullanılmıştır. Bu süslemelerin kitabenin üzerinde araya bir gofra yerleştirilerek tekrar edildiği görülmektedir. Ayrıca halvet hücrelerinin giriş açıklığı üzerine üç sıra mukarnasvari bir süsleme yapıldığı görülür. Bazı kurnaların köşelerinde de ters mukarnaslar ve ortasında bir çarkıfelek bulunmaktadır.

Taçkapı üzerinde yer alan kitabede;

1-Enşee haza'l-hamame'l-mübareke ve vakafe li-ecli'l-imareti'l-kâin fi beldeti

2-Adana Piri ibni'l-merhum el-emir Halil fi seneti sitte ve selasine ve tis'amie

(936-1529)

Günümüz Türkçesi:

Bu mübarek hamamı, Adana şehrinde bulunan imarete gelir sağlamak için merhum Halil Bey'in oğlu Piri dokuz yüz otuz altı yılında yaptırdı ve vakfetti yazmaktadır.

Bu kitabenin altında iki satır halinde Latin harfleriyle beyaz renkli mermer levhaya yazılmış mermer bir kitabe daha bulunmaktadır. Kitabede;

İşbu hamamı tamir ile harabiyetten

Kurtaran Nuri Has ve Evlatları 1945 yazmaktadır(Fot.26).

Bu kitabelere göre yapı Piri Paşa[122] tarafından 1529 yılında inşa ettirilmiş, 1945 yılında da Nuri Has ve evlatları tarafından onartılmıştır.

[122] Pîrî Mehmed Paşa, Ramazanoğlu Halil Bey'in oğludur. Ramazanoğulları Beyliği'nin bir sancak haline getirilmesi üzerine amcası Mahmud Bey'in 1517'de Ridaniye'de şehit olmasından sonra beyliğin başına getirilen kardeşi Kubad Bey'den beyliği ele geçirmiş ve sancağın yöneticisi olmuştur. Bkz., Yılmaz Kurt, "Piri Mehmet Paşa"**, İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 2007, s.281-283. Piri Mehmet Paşa için ayrıca bakınız. Mehmet Yılmaz, "Mehmet Paşa(Piri)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C2, İstanbul, 1999, s.164-167.

3.1.1.1.3. Mestanzade Hamamı

Plan No **:** 3

Fotoğraf No **:** 27-35

İnceleme Tarihi **:** Ağustos 2013

Bulunduğu Yer **:** Adana İl Merkezi, Kocavezir Mahallesi

Banisi **:** Ramazanoğlu Hacı Mahmut Ağa

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 17.yy

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Eser Adana il merkezinde, Kocavezir Mahallesi, Saydam Caddesi ile Pazarlar Caddesi'nin kesiştiği yerde, Küçüksaat semtinde bulunmaktadır. Hamam kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir(Fot.27). Eserde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Hamam günümüzde soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden meydana gelmektedir(Plan.3). Yapıda inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Hamamın sadece girişin bulunduğu kuzey cephesi ile doğu cephesi açık durumdadır. Diğer iki cephe çeşitli yapılarla kapatılmıştır.

Tek hamam olarak inşa edilen yapının soyunmalık mekânı kuzey uca yerleştirilmiştir. Bu mekâna girişin önüne sonradan yapılmış dikdörtgen bir alandan geçilerek ulaşılır(Fot.28). Kare planlı soyunmalık mekânı yüksek sekizgen bir kasnak üzerinde tromp geçişli bir kubbe ile örtülmüştür(Fot.29). Kubbenin ortasında bir aydınlık feneri bulunurken ayrıca kubbe gövdesine de muhdes pencereler açılmıştır. Soyunmalık bölümünün dört yanında sekiler bulunmaktadır(Fot.30). Ayrıca bu bölümün batı cephesinde basık kemerli iki adet pencere bulunmaktadır.

Yapının ılıklık bölümüne soyunmalığın güney duvarından açılan sivri kemerli düz lentolu bir kapıdan iki basamak inilerek ulaşılır. Ilıklık mekânı genel hatları ile dikdörtgen planlı olup iki ucuna birer oda yerleştirilmiştir. Bu odalardan batıda yer alanı kare planlı olup kubbe ile örtülmüşken, doğudaki kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü olup tıraşlık olarak kullanılmaktadır. İçlerinde kurna bulunan bu odaların ortasında kalan alanda ise iki kemerle üç ayrı mekân oluşturulmuştur. Bunlardan doğuda yer alanı tonoz, batıdaki kubbe, ortada kalan ise batıdakine oranla

daha küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Büyük kubbe örtülü mekânda sonradan yapılmış bir havuz(Fot.31), tonoz örtülü mekânda ise buhar odası yer almaktadır.

Yapının sıcaklık mekânına giriş ılıklığın güney duvarından açılan sivri kemerli bir kapı ile girilmektedir. Sıcaklık bölümü merkezi bir kubbe altında; yıldız biçimli, iki eyvanlı ve dört köşe halvetli bir plana sahiptir. Ortada yer alan sekizgen göbek taşının doğu ve batısında kubbe örtülü iki eyvan yer almaktadır(Fot.32). Her iki eyvanın kuzey ve güney yönlerinde pandantif geçişli kubbe ile örtülmüş, sivri kemerli bir açıklıkla geçilen birer hücre yerleştirilmiştir(Fot.33). Halvet hücrelerinden güney doğuda yer alanı ahşapla kaplanarak saunaya çevrilmiştir. Sıcaklık bölümünün aydınlatılması kubbeye açılan ışıklıklarla sağlanmıştır(Fot.34).

Sıcaklık mekânına bitişik olarak inşa edilen su deposu ile irtibat sıcaklık mekânından açılan bir pencere ile sağlanmaktadır(Fot.35). Sivri tonoz örtülü dikdörtgen planlı su deposunun gerisinde yine dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü külhan bölümü bulunmaktadır.

Eserde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Hamamın kesin inşa tarihini verecek bir kitabe ya da belge bulunmamaktadır. Buna rağmen Hadi Altay herhangi bir kaynak göstermeden yapının tarihini 1703 olarak belirtmiştir[123]. Yine Yusuf Halaçoğlu herhangi bir belgeye dayanmaksızın hamamın tarihini 1703 olarak vermiştir[124]. Mestanzade Camisi'nin banisi olan Hacı Mahmut Ağa'nın camiyle birlikte bu hamamı yaptırdığı düşünülmektedir. Caminin 1682 tarihli vakfiyesinin bulunması nedeniyle de hamamın bu tarihten önce yapıldığı kanaatine varmaktayız.

[123] M. Hadi Altay, **a.g.e.**, s.16.
[124] Yusuf Halaçoğlu, **a.g.m.**, s.352.

3.1.1.1.4. Yeni Hamam

Plan No : 4

Fotoğraf No : 36-44

İnceleme Tarihi : Ağustos 2013

Bulunduğu Yer : Adana İl Merkezi, Sarı Yakup Mahallesi

Banisi : Musa Balıoğlu Mustafa

Mimarı : -

Yapım Tarihi : 1720

Günümüzdeki Durumu : Şahıs mülkiyetinde olup, faal değildir.

Hamam Adana il merkezinde, Sarı Yakup Mahallesi, 86. Sokakta bulunmaktadır. Eser kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir(Fot.36). Yapı günümüzde soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır(Plan.4). Yapının su deposu kısmen, külhan bölümü ise tamamen harap olmuş durumdadır(Fot.37). Hamamın üzerinde inşa tarihini verecek bir kitabe bulunmamaktadır. Taçkapının yanında yer alan kitabe ise hamama değil, bir çeşmeye aittir(Fot.38). Hamamda inşa malzemesi olarak kesme taş ve tuğla kullanılmıştır.

1998 Adana depreminde zarar görmesi sebebiyle kullanıma kapatılan yapının içine girilememiştir. Eserin tanımlanması Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınan plan ve bilgiler ışığında yapılacaktır. Buna göre;

Tek hamam olarak inşa edilen yapının kuzeyde yer alan soyunmalık mekânına batı cephede kademeli olarak dışa doğru çıkıntı yapan ve yükselen bir cümle kapısından girilmektedir. Taçkapı dıştan dilimli kemerli içten sivri kemerli olup, üzerinde kabartmalı lotusların şekillendirdiği bezemeli yuvarlak kemerli bir açıklığa sahiptir(Fot.39). Dilimli kemerin kilit taşının altında bir rozet bulunmaktadır(Fot.40). Taçkapının kemeri iki yanda mukarnas başlıklı sütuncelere oturmaktadır. Kapı açıklığı üzerinde dikdörtgen bir kitabe boşluğu göze çarpmaktadır. Ancak burası günümüzde boştur(Fot.41).

Hamamın cümle kapısından içeriye girdikten sonra kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü bir mekâna geçilir.

Bu mekânın güneyinden açılan bir kapı ile soyunmalığa geçilirken soyunmalık mekânının batısında iki adet pencere bulunmaktadır(Fot.42). Bu kapıdan kare planlı kubbe örtülü soyunmalık mekânına geçilir. Tromp geçişli, kare bir kasnak üzerinde

onikigen bir kasnağın üzerinde yükselen kubbenin ortasında bir aydınlık feneri yer almaktadır(Fot.43). Soyunmalık bölümünün etrafı soyunma sekileri ile çevrilmiş olup kuzeyde yer alan bir merdivenden yukarda bir asma katın varlığı anlaşılmaktadır. Soyunmalığın güneyinden açılan bir kapı vasıtasıyla hamamın ılıklık mekânına geçilmektedir.

Ilıklık bölümü doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Beş küçük kubbe ile örtülen ılıklığın doğu ve batı uçları ayrı birer oda şeklinde düzenlenmiştir. Plandan anlaşıldığı üzere doğu kanadındaki bölüm tuvalet, batı kanadındaki bölüm ise içinde kurna bulunan özel bir yıkanma mahalli olarak kullanılmıştır. Mekânları örten kubbelere ışıklıklar açılmıştır.

Hamamın sıcaklık bölümüne ılıklığın orta gözünden açılan bir kapı vasıtasıyla geçilmektedir. Sıcaklık mekânı tıpkı Adana'nın diğer hamamları gibi merkezi bir kubbe altında; yıldız biçimli, iki eyvanlı ve dört köşe halvetli bir plan şemasına sahiptir. Bölümün ortasında yer alan sekizgen göbek taşının doğu ve batısında birer eyvan, eyvanların iki yanında da kare planlı birer yıkanma hücresi bulunmaktadır. Eyvanlar ve hücreler tromp geçişli kubbeler ile örtülmüştür. Kubbelere içerisinin aydınlatılmasını sağlamak için ışık gözleri açılmıştır. Merkezi alanı örten kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yükselirken, kasnak doğu ve batı yönleri hariç diğer yönlerde payandalarla desteklenmiştir(Fot.44). Kubbe üzerinde ışıklıklar açılmıştır.

Yapının su deposu sıcaklık mekânının güneyinde sıcaklığın güney duvarı boyunca uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir ve beşik tonoz ile örtülmüştür. Külhan bölümünde kalan izlerden beşik tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Eserde taçkapıda yer alan birkaç unsur dışında herhangi bir süsleme ögesine rastlanmamıştır. Taçkapının dilimli kemerinin kilit taşı altında bir rozet ve giriş açıklığının üzerinde bir lotus dizisi göze çarpmaktadır.

Hamamın kesin inşa tarihini belirleyecek bir kitabe bulunmamaktadır. Eser Musa Bali ünvanıyla bilinen Elhac-Mustafa Ağa tarafından inşa ettirilmiştir[125]. Eserin 1720 yılında inşa edildiği kabul edilmektedir[126]. Çünkü hamamın 18 zilkade 1150 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır[127].

[125] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e**, s.196.
[126] Anonim, **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, Ankara, 1983, s.36; Nusret Çam, **a.g.e.**, s.231.
[127] VGMA, Defter No:581/1; Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e**, s.196.

3.1.1.2. Özel Hamamlar

3.1.1.2.1. Ramazanoğulları Konağı Hamamı

Plan No : 5

Fotoğraf No : 45-48

İnceleme Tarihi : Ağustos 2013

Bulunduğu Yer : Adana İl Merkezi, Ulucami Mahallesi

Banisi : Ramazanoğlu Halil Bey

Mimarı : -

Yapım Tarihi : 1497

Günümüzdeki Durumu : Yapı şu an ayakta olsa da hamam olarak kullanılmamaktadır.

Hamam Adana il merkezinde, Ulucami Mahallesi'nde Ulucami'nin güneydoğusunda yer almakta olup, Ramazanoğulları Konağı'nın bir bölümü konumundadır. Eser kuzey-güney yönünde uzanan genel hatlarıyla dikdörtgen bir plana sahiptir(Plan.5, Fot.45). Hamam olarak kullanılan bu bölümün kesin inşa tarihini verecek bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak konağın selamlık bölümünün güney kapısı üzerinde yer alan bir kitabe bize yapının tarihi hakkında varsayım imkânı sunmaktadır(Fot.46). Yapıda inşa malzemesi olarak kesme taş ve tuğla kullanılmıştır.

Eser günümüze dikdörtgen bir mekân olarak ulaşmıştır. Günümüzde kuzey ve batı cephelerinde kapısı bulunan yapının doğu cephesindeki kapısı kullanılmamaktadır. Yapının ilk inşasında ise doğu ve batıdakiler pencere olarak yapılmıştır. Esasında hamam olarak kullanıldığı düşünülen bu bölümün bu kadar çok kapıya sahip olması da düşündürücüdür. Hamam iki yuvarlak kemerle üçe bölünmüştür. Bu bölümün orta kısmı kubbe, kuzey ve güney yanları birer kubbe tonozla örtülmüştür(Fot.47). Yapıyı 1975'te ziyaret eden Nusret Çam yapının duvarlarında toprak künklerin ve tütekliklerin bulunduğunu söylemektedir [128]. Ancak günümüzde böyle bir ize rastlanmamıştır. Araştırmamız sırasında restorasyon aşamasında olan yapının içi tamamen sıva ile kaplanmış ve boyanmıştır(Fot.48).

Eserde herhangi bir süsleme ögesine rastlanmamıştır.

Hamam olduğu düşünülen bölümün olmasa da selamlığın üzerinde yer alan kitabede eserin inşa tarihi verilmektedir:

[128] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.76.

1.Enşee haza'l-mekani'l-mübarek el Cenab el-Ğarsi Halil bin Ramadan

2.Eazzallahu ensarehu bi-tarihi müstehillin şehr-i Rebiülahir senete selase ve tis'amie

(903/1497-98)

Günümüz Türkçesi:

Bu mübarek mekân hayırlı işler yapan, yücelikli Ramazanoğlu Halil-Allah yardımını aziz etsin- dokuz yüz üç yılının Rebiülahir ayında inşa etti.

Buna göre eser 1497 tarihinde selamlıkla beraber inşa edilmiş olmalıdır.

Kitabede adı geçen Halil Bey; 30 yıla yakın Adana sancakbeyi olarak görev yapmış ve 1510 yılında ölmüştür. Osmanlı kayıtlarına göre de Ramazanoğulları vakıflarının kurucusu Halil Bey'dir[129].

[129] Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Çarşısı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, 1996, s. 68.

3.1.2. Köprüler

3.1.2.1. Taşköprü

Plan No **:** 6-7

Fotoğraf No **:** 49-61

İnceleme Tarihi **:** Ağustos 2013

Bulunduğu Yer **:** Adana İl Merkezi, Ulucami Mahallesi

Banisi **:** -

Mimarı **:** Auxentius

Yapım Tarihi **:** 4.yy

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Adana şehir merkezinde, Ulucami Mahallesi ile Karşıyaka Mahallesi'ni bağlar durumda Seyhan Nehri üzerinde yer almaktadır. köprünün bir diğer adı da Seyhan Nehri'nden dolayı Sarus Köprüsü'dür[130]. Köprünün üzerinde inşa tarihini belirleyecek bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak Adana Arkeoloji Müzesi'nde köprüye ait Latince yazılı bir kitabe bulunmaktadır(Fot.49). Yapı adından anlaşılacağı üzere kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

Eser günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiş hatta yakın tarihe kadar da, ağır taşıtlar dâhil, araç trafiğine açık tutulmuştur. Bugün ise yalnızca yay trafiğine açık olan köprü düz köprü plan şeması içerisine girmektedir(Plan.6, Fot.50).

Köprü 310 m. uzunluğunda, 10 m. genişliğinde olup 14 kemer gözü ve 5 tahliye kemerine sahiptir(Plan.7, Fot.51). Eser ilk inşasında 21 gözlü olarak inşa edilmiş olsa da diğer gözleri zamanla kapanmıştır[131]. Yaklaşık 12 m. yükseklikteki köprünün orta kısmı yanlardan 2,5 m. kadar yüksektir ve ortalama 9,5-9,70 m. genişliğe sahiptir[132]. Köprü kemerlerinin bir kısmı yuvarlak kemer, bir kısmı sivri kemer formundadır. Bazılarının aksının kaymış olması köprünün geçirdiği onarımların sonucu olmalıdır. Tahliye kemerleri doğudaki ilk beş kemerin aralarında birer tane ve 7.-8. kemerlerin arasında bir tane olmak üzere beş adettir(Fot.52).

---

[130] Osman Eravşar, Mustafa Denktaş, "Çağları Aşan Sessiz Tanık: Adana Taş Köprü", **Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan,** Konya, 2007, s.203.
[131] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.242.
[132] Gözde Ramazanoğlu, "Adana'da Roma Dönemi Köprüsü: Taşköprü", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.18, S.1, Adana, 2009, s.311.

Köprünün memba tarafına selyaranlar yerleştirilmiştir(Fot.53). Zaman içerisinde selyaranların bir kısmı yukarı kadar uzatılmış ve suyun aşındırmasına karşı bu tarafa takviye duvarları eklenmiştir. Bu yüzden köprünün kuzey cephesi girintili çıkıntılı görünümdedir. Mansap tarafında da girintili çıkıntılı görünüm aynı olup bir de üçgen şeklinde bir topuk yer almaktadır(Fot.54). Köprünün iki tarafında da dikkat çeken bir başka öge de her kemerin üst kısmına yerleştirilen çörtenlerdir(Fot.55).

Adana'nın en eski köprüsü olan yapı; 1956'ya kadar Ortadoğu'nun Türkiye'ye ve Avrupa'ya transit yolu olan E5 karayolu üzerindeki tek köprü olma özelliğini taşımaktadır[133]. Davis'in 1875-76 yılında verdiği bilgiye göre köprünün iki ucunda iki kapısı, tam ortasında ise 1873'te Adana'da vali olduğunu öğrendiğimiz Mahmut Paşa'nın serinlemek için inşa ettirdiği küçük bir oda bulunmaktadır[134]. Davis'in bizzat çizdiği bir gravürde(Fot.56) sadece köprü görülmektedir.

Köprünün kuzeyinde batıdan 11.gözün kemer taşları üzerinde, birbirine sırtını dönmüş fakat yüzleri karşılıklı iki aslan kabartmasının varlığından bahsedilmektedir. Ancak bu kabartma günümüze ulaşamamıştır. Yine köprünün kuzey tarafında batıdan birinci ve ikinci kemerin arasında yukarı kısımda bir hilal ile on iki kollu yıldız kabartması bulunmaktadır(Fot.57). Köprünün her iki tarafına yerleştirilen çörtenler de su tahliyesi vazifesi görmekte olup köprüde başka herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Köprünün inşa tarihi ile ilgili birçok bilgi öne sürülmüştür. Köprünün Roma İmparatoru Hadrian'ın (117-138) döneminde yapıldığı bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülse de bunu kanıtlayacak herhangi bir belge bulunmamaktadır[135].

Köprü hakkındaki en önemli kaynak Adana Müzesi'ndeki Grekçe kitabedir. Üzerinde tarih olmamasına rağmen kitabede geçen Auxentios isminden dolayı köprünün M.S. 384 yılında yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir. Auxentios yöneticilik yaptığı dönemde Roma ve Kilikya bölgesinde iki köprü yaptırmıştır[136].

Köprünün ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair ilk bilgi 1852-1853 yıllarında Adana'ya gelen Victor Langlois tarafından verilmekte ve Langlois Hadrian'ın 120-135 yılları arasında Anadolu'yu dolaştığını ve Adana'da bu köprüyü yaptırdığını ifade eder[137]

[133] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.117.
[134] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.242.
[135] Osman Eravşar, Mustafa Denktaş, **a.g.e.**, s.209.
[136] Osman Eravşar, Mustafa Denktaş, **a.g.e.**, s.209.
[137] Osman Eravşar, Mustafa Denktaş, **a.g.e.**, s.211.

En erken tarihli kitabesine göre köprü, Roma döneminde 4. yüzyılda mimar Auxentius tarafından inşa edilmiştir. Adana Arkeoloji müzesinde bulunan kitabe metni şöyledir:

"Gerçek şu ki Auxentius, bu mucize senin iktidarın sayesinde olmuştur. Nehrin kış akıntısı üzerinde, demirlerle bağlanan bir temelde, sarsılmaz direk olarak inşa edilmiş bulunuyor. Bunun üzerinde geniş bir sokağı gerdin. Daha önceleri tecrübesiz olan çok kimseler teşebbüs etmiş; fakat bunlar Tarsus Çayı'nın dalgaları için bile zayıf olmuştur. Sen ise bunu kemerler üzerinde ebediyet için kurmuşsun. Ve hatta taşkın nehir dahi bununla çok meşhur olan valiye itaat ediyor. Ki senin şöhretin Nil dalgalarını mansapta birleştirmiş olanlarınki gibi olsun[138].

Günümüze gelene kadar pek çok onarım geçiren köprüye her büyük onarımda bir kitabe eklenmiştir[139]. Bilinen ilk büyük onarım, Bizans İmparatoru I. Justinian (527-565) tarafından, önce büyük bir kanal açtırarak nehrin yatağının değiştirilmesi ve mevcut yatağın kurutulması suretiyle gerçekleştirilmiştir[140].

Abbasi döneminde, 770 civarında, Taşköprü'nün başında Seyhan Köşkü adı verilen bir köşk inşa edilmiştir[141]. Halife Memun(796-833) döneminde ise köprü onarılarak bir kitabe konmuştur[142]. Ancak kitabe günümüze ulaşamamıştır.

Osmanlı Devleti tarafından 1847 yılında gerçekleştirilen kapsamlı onarımın sebebi; Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Adana'yı işgalinde, kalede meydana gelen patlamanın köprüye hasar vermesi ve 1845'teki sel felaketinin köprüde hasara yol açmasıdır[143]. Bu onarımda köprünün iki ucundaki kapılar üzerine iki ayrı kitabe yerleştirilmiştir(Fot.58-59). Adana Etnografya Müzesi'nde bulunan mermer bir levha üzerine talik hatla ikişer sıralı altı satır halinde yazılan kitabenin üst tarafında taç biçiminde bir süsleme yer almaktadır. Bu süsleme ortasında Abdülmecid'in tuğrası bulunan beyzi bir çelengin üstünü süsleyen ışın demetinden ve simetrik bir şekilde iki tarafa yerleştirilmiş, ampir üslupta bereket boynuzundan çıkan kıvrımlı kenger yapraklarından ve bir rozetten oluşmaktadır. Kitabe metinleri şöyledir:

---

[138] Seyide Çelikkol, **Adana Taş Köprüsü**, Adana, 1946, s.5; Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.117.
[139] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.m.**, s.313.
[140] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.m.**, s.313.
[141] El-Belazuri, **Fütuh'l-Büldan**(Çev. M.Fayda), Ankara, 2002; Gözde Ramazanoğlu, **a.g.m.**, s.314.
[142] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.m.**, s.314.
[143] Seyide Çelikkol, **a.g.m.**, s.7-8; Gözde Ramazanoğlu, **a.g.m.**, s.314.

I.

Azbu'l Fırat-ı mekremet, yenbu'-ı feyz-i saltanat

Sultan-ı Bahreyn-i cihan şevketlü Han Abdülmecid

Dehre zülal-i lütfını Seyhun-veş kıldı revan

Tutdı cihanı subesu sıyrabi-i feyz-i ümid

Adana'da Cisr-i Kebir muhtac-ı ta'mir oldığın

Keşf eyleyüb tecdidini emr itdi ol şah-ı ferid

Tecdid olundu saye-i lütfunda ol Cisr-i Kadim

Bu hayr-ı Hakani ile oldı ahali müstefid

Turdukça olsun cuşiş-i enharı ikbali mezid

Cevher-keş-i tahsindir Ziver bu tarihim benim 1263 (1847)

Abdülmecid Han kıldı bu cisri rasanetle cedid

Günümüz Türkçesiyle:

Saltanat feyzinin kaynağı, cömertlik nehrinin pınarı

Cihanın iki denizinin sultanı şevketli Abdülmecid Han

Zamana lütuf suyunu Seyhan gibi kıldı revan

Ümit feyzinin seli cihanın her tarafını tuttu

Adana'da Büyük Köprü'nün tamire muhtaç olduğunu

Keşf eyleyip yenilenmesini emr etti o eşsiz şah

Yenilendi lütufları sayesinde o Eski Köprü

Bu hakanlık yardımı ile ahali faydalandı

Sonsuzluk suyunun burcu olan muhteşem bina kapısı nehirlerin akışı devam ettikçe ikbali uzadıkça uzasın

Cevher misali güzeldir Ziver, bu benim tarihim

Abdülmecid Han bu köprüyü sağlam bir şekilde tamir etti[144].

[144] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.243.

II.

Nehr-i revanı ma'delet oldığını kıldı a'yan

Abdülmecid Han'ı idüp Hakk ab-ı ruy-i mü'minın

Yerden göğe dek alemi gark etmede derya-yı cud

Dinse sezadır ahdine feyz-i semavat ü zemin

Kalmış idi Adana'nın köprüsü çok müddet harab

Yapıldı ferman edicek bünyanı oldı pek metin

Mi'mar-ı feyz-i rif'atı kılsın İlahi ta ebed

Tak-ı bülend-i şevketin bünyanı eflake karın

Ziver yel-i kilkin gözünden akdı bir tarih bak 1263 (1847)

Sultan-ı Bahreyn eyledi abad bu cisri metin

Günümüz Türkçesiyle:

Halk akan nehrin düzensizliğini dile getirmişti

Allah Abdülmecid Han'ı müminlerin yüzakı etmişti

Yerden göğe kadar âlemi yutmadaydı başıbozuk nehir

Yerin ve göklerin bereketi üzerine denilse doğrudur

Kalmış idi Adana'nın köprüsü çok zamandır harap

Ferman buyurunca yapıldı, binası oldu pek metin

Allah bereket ve yücelik mimarını sonsuz eylesin

Muhteşem yüce kapısının mimarisi göklere yakın.

Ziver, …….. gözünden bir tarih aktı, bak

İki denizin sultanı abat eyledi bu köprüyü metin[145].

1263 (1847)

Kitabede adı geçen ve kitabeyi kaleme alan şair Ziver, devletin kitabe yazan ve tarih düşen resmi görevlisidir[146].

[145] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.243.
[146] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.m.**, s.315.

1879 yılında harap olma ile karşı karşıya olan köprü, Adana valisi Ziya Paşa tarafından onartılmış ve köprüye bir kitabe eklenmiştir(Fot.60). Adana Etnografya Müzesi'nde bulunan kitabe metni şöyledir:

Şehinşah-ı cihan Abdülhamid'in devr-i adlinde

Mukarrerdir, bu mülkün her tarafda feyz ü ümran

Ziya Paşa'yı, ali himmetin bu cisr-i valası

Cihanda andırır ta'zım ile nam-ı cihan-banı

O vali-i hımem-perdaz ikdam itdi ta'mire

Harabe mail olmuşken bu cisrin cümle erkânı

Didi itmamına Mektupçu Nazım cevherin tarih

Ziya Paşa yeniden yapdı ziba Cisr-i Seyhan'ı

Sene 1296 (1878/9)

Günümüz Türkçesiyle:

Cihan padişahı Abdülhamid'in adaletli devrinde

Bu devletin her yana bereket ve medeniyet götürmesi haktır

Ziya Paşa'nın bu yüksek köprüye yüce himmeti

Cihanda tazimle andırır cihanın koruyuculuğunu

O himmet sever vali çaba gösterdi tamire

Harabe yüz tutmuş iken bu köprünün her tarafı

Mektupçu Nazım dedi cevher ile tarihini

Ziya Paşa yeniden yaptı Seyhan köprüsünü[147]

Sene 1296 (1878/9)

Köprünün her tamirinde yenilenen bölümler olmuş, bazı bölümler ise yeniden yapılmak zorunda kalmış ancak yeniden inşa gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Köprünün son onarımı 2008 yılında tamamlanmış ve köprünün batı ucuna günümüz alfabesiyle yazılmış taş bir levha eklenmiştir(Fot.61).

[147] Cevdet Çulpan, **a.g.e.**, s.21.

Köprünün günümüze ulaşan 14 kemerinden 10 tanesinin özgün olduğu, batıdaki 4 kemerin ölçülerin karşılaştırılması sonucu aslında 2 özgün kemer gözüne denk geldiği ve köprünün bu kısmının bir tadilat geçirdiği[148] anlaşılsa da bunun hangi onarımda meydana geldiği tam olarak bilinmemektedir.

[148] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.119-120.

3.1.2.2. Misis Köprüsü

Plan No : 8-9

Fotoğraf No : 62-68

İnceleme Tarihi : Ağustos 2013

Bulunduğu Yer : Adana İli, Misis Beldesi

Banisi : Konstantin

Mimarı : -

Yapım Tarihi : 4.yy

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Adana ili Misis Beldesi merkezinde Ceyhan Nehri üzerinde yer almaktadır. Köprünün üzerinde inşa tarihini belirleyecek bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak Adana Etnografya Müzesi'nde köprüye ait bir kitabe bulunmaktadır[149]. Yapı kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

Eser günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Şu an hem yaya hem araç trafiğine açık olarak kullanılan yapı düz köprü plan şeması içerisine girmektedir(Plan.8, Fot.62).

Köprü yaklaşık 140 m. uzunluğunda olup 9 kemer gözünden meydana gelmektedir(Fot.63). Köprünün inşa edildiği arazinin doğu yakası daha alçak olduğu için köprü orta yerde bir kırılma yapıp alçalarak batı yakaya ulaşmaktadır. Köprü kemerlerinin 7 adedi sivri kemer formunda iken, doğudan 1. ve 3. kemer gözleri yuvarlak kemer formundadır(Fot.64). Ayrıca köprü gözlerinin açıklıkları da birbirinden farklıdır.

Köprünün memba tarafına üçgen formlu selyaranlar yerleştirilmiştir(Fot.65). Selyaranların üst kısmında farklı formlarda sütunceler bulunmaktadır(Fot.66). Köprünün memba tarafında kemerlerin üst kısmına çeşitli formlarda rozetlerin yerleştirildiği görülür(Fot.67).

Eserde yukarda bahsettiğimiz sütunceler ve rozetler dışında başka bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Eseri 1432 yılında sonbahar mevsiminde gören Bertrandon Ceyhan nehri üzerinde bir köprü bulunduğunu ve köprünün kısmen yıkıldığından ahşap olarak tamir edildiğini not

[149] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.308.

etmiştir[150]. 1877 yılında Davis'in çizdiği bir gravürde(Fot.68) köprünün doğu yakasının sonunda bir han görülmektedir. 1530 yılı Haziran ayı başında buradan geçen Bedreddin Gazzi Mekki isimli Şamlı bir seyyahın verdiği bilgiye göre; bu hanın iki başında bulunan birer kapı sabah açılıp akşam kapatılırdı[151].

Köprüye ait bir onarım kitabesinin metni şöyledir:

1.Umarız kevn-i bi öm-i azizin artıra Allah

2.Ki oldı hayra sai Hazrat-i Sultan-ı zılullah

3.Harab olub yıkılmıştı bend-i cihan cisri

4.Yol ortasında kalmışdı olub aciz ibadullah

5.İrişüb himmet-i Sultan Muhammed eyledi abad

6.Sülukinde olub tevfik-i Bari hem-dem u hem-rah

7.Didi itmanına Sudi dualar eyleyüb tarih

8.Kodı bünyadı bu cisr-i cihanda hasbeten lillah

1072(1661)[152]

Eser Bizans İmparatoru Jüstinyen(6.yy ortaları), Abbasi halifesi Harun Reşid(8.yy), Osmanlı sultanı III. Mustafa(1757) ve Kavalalı İbrahim Paşa'nın 1832'deki tahribinden sonra1852'de Sultan Abdülaziz zamanında onarım geçirmiştir[153].

[150] Broquiere Bertrandon, de la, **Le Voyage d'Outremere**(Yayınlayan: Charles Schefer), Paris, 1892, s.110; Nusret Çam, **a.g.e.**, s.308.
[151] Ekrem Kamil, "Gazzi Mekki Seyahatnamesi", **Tarih Semineri Dergisi**, İstanbul, 1937, s.23; Nusret Çam, **a.g.e.**, s.308.
[152] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.308.
[153] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.307.

3.1.2.2. Akköprü

Plan No : 10

Fotoğraf No : 69-72

İnceleme Tarihi : Ağustos 2013

Bulunduğu Yer : Adana İli, Pozantı İlçesi

Banisi : -

Mimarı : -

Yapım Tarihi : -

Günümüzdeki Durumu: Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Adana ili Pozantı ilçesi Şekerpınar mevkiinde Çakıt Nehri üzerinde yer almaktadır. Köprünün üzerinde inşa tarihini belirleyebileceğimiz bir kitabe bulunmamaktadır. Yapının inşasında moloz taş ve kesme taş birlikte kullanılmıştır(Fot.69).

Eser günümüzde sağlam bir şekilde ayakta olsa da bugünkü hali orijinal değildir. Taşkınlara müsait olan bir nehrin üzerine inşa edilmesi sebebiyle birçok kez yıkılan ve yeniden yapılan köprü bugün araç trafiğine kapalıdır. Günümüzde yalnızca yanı başındaki dinlenme tesisine geçiş için kullanılan köprü; formu itibariyle dik köprüler grubuna girmektedir(Plan.10, Fot.70).

Köprüye şeklini veren kemerin beyaz taşlardan yapılması sebebiyle bu isimle anılan köprü yaklaşık 83 m. uzunluğa ve 5.70 m. genişliğe sahiptir. Köprünün tek kemeri 10.35 m. genişliğinde ve sivri kemer formundadır(Fot.71).

Köprü üzerinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Üzerinde veya başka herhangi bir yerde köprüye ait bir inşa kitabesi bulunmadığı için köprünün kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Köprünün bulunduğu konumun, Anadolu'yu güneye ve doğuya bağlayan en önemli geçitlerden biri olan Gülek Boğazı'na yakın olması sebebiyle Cevdet Çulpan köprünün tarihini çok eskilere hatta M.Ö. 4.yüzyıla kadar götürmektedir[154].

Bugünkü haliyle klasik devir 16.-17.yüzyıl Osmanlı köprü mimarisinin özelliklerini taşıyan köprü Adana valisi Bahri Paşa zamanında 1897/98 yılında onarım geçirmiştir[155].

[154] Cevdet Çulpan, **a.g.e.**, s.30.
[155] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.375.

Köprünün üzerine yerleştirilen mermer bir levha üzerinde de T.C.K. tarafından 2000-2003 yılları arasında onarıldığı yazılıdır(Fot.72).

3.1.3. Çeşmeler

3.1.3.1. Bahri Paşa Çeşmesi

Plan No **:** 11

Fotoğraf No **:** 73-79

İnceleme Tarihi **:** Ağustos 2013

Bulunduğu Yer **:** Adana İli, Kuruköprü Mahallesi

Banisi **:** Bahri Paşa

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 1316(1901)

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Adana merkez Seyhan ilçesi Kuruköprü Mahallesi Kuruköprü Meydanı Atatürk Parkı içerisinde yer almaktadır(Fot.73). Kesme taştan inşa edilen eser küçük bir meydan çeşmesidir.

İki katlı olarak inşa edilen çeşme, genel hatlarıyla yonca yaprağına benzer düz bir tabla üzerinde, kademeli bir şekilde yükselen, bir üçgenin köşelerine ve merkezine yerleştirilmiş dor tarzındaki başlıklara sahip sütunlar üzerine oturtulmuş yine yonca formlu bir tabla ve onun üzerine yine aynı şekilde yapılmış bir ikinci kat ve soğan şeklindeki taş külahı ile barok tarzda inşa edilmiş bir yapıdır(Fot.74). Bu taş külahın üzerinde de bir âlem bulunmaktadır. İkinci katın etrafını çevreleyen taş korkuluklar buraya tıpkı bir şerefe görüntüsü kazandırmıştır.

Eserde süsleme unsuru olarak gözümüze çarpan tek şey lüleleri çevreleyen on iki kollu çiçek şeklindeki kabartmalardır(Fot.79).

Çeşmenin birinci katının dört ana yüzünde bulunan madalyonlardan iki tanesi çeşmenin kitabeleridir(Fot.75,76). Mermer bir levha üzerine yazılan kitabe metinleri şöyledir:

I.

1.Naşir-i envar- adl

2.Ve ihsanı's-Sultan ibni's-Sultan

3.es-Sultan Gazi Abdü'l-Hamid Han-ı Sani

4.Efendimiz Hazretlerinin yirmi beşinci sene-i devriye-i

5.cülus-ı hümayunları münasebet-i celilesiyle Adana şehri

6.ehali-i sadıkası namına Meclis-i Beledi tarafından

7.te'sis idilen nişane'i şükran-efşanedir ki

8.üçyüzonaltı sene-i mübarekesi ağustosunun on

9.dokuzuncu Cum'a irtesi günü teyemmünen ve teberrüken

10.küşadı ve ab-ı zülali icra kılınmışdır

11.Sene 316(M.1901)

Günümüz Türkçesiyle:

1.Adalet nurlarının dağıtıcısı

2.ve Sultanoğlu Sultan, Sultan Gazi İkinci Abdülhamid Han

3.Efendimiz hazretlerinin kutlu tahta çıkışlarının mübarek

4-6.yirmibeşinci yıldönümünün mutlu münasebetiyle Adana şehrinin sadık halkı namına Belediye Meclisi tarafından

7.şükran dolu bir ifade olarak tesis edilmiş olup

8.mübarek (bin) üçyüzonaltı senesinin Ağustos ayının on-

9.dokuzuncu cumartesi günü teyemmümen ve hatıra olarak

10.açılışı yapılmış ve suyun akışı gerçekleştirilmiştir.

II.

1.Bismillahirrahmanirrahim

2.Ve sakahum Rabbuhum Şeraben tahura

3.Sene 1318(1901)

İsra suresinin 21.ayetinin son kısmı olan bu ayetin anlamı şudur:

Rab'leri onlara tertemiz içecek sunmuştur. Sene 1318(1901)[156].

Kitabede ifade edildiğine göre, 1901 yılında Belediye Meclisi tarafından yaptırılan çeşme(Foto 77), günümüzde Bahri Paşa[157] çeşmesi olarak bilinmekte ve kaynaklarda da

[156] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.238.

[157] Bahri Paşa' nın 1888 yılında Şkodra, 1891 yılında Van, 1898 yılında ise Adana valiliği yaptığı belirtilmektedir. Bkz. Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)**, İstanbul, 1999, s.121.

bu şekilde geçmektedir[158]. Çeşme ile ilgili farklı bilgiler kaydedilmiştir. Diğer bilgi ise; Abdülhamid'in cülusunun 25. yıldönümü dolayısıyla 1901'de Kuruköprü Meydanına bir anıt inşa edildiği ve bu anıtın defineciler tarafından 1952 yılında tahrip edilip yerinden söküldüğü şeklindedir[159]. Bunlardan ilki, çeşmenin, trafiği düzenlemek için yapılan imar faaliyetleri sırasında 1955 yılında yıktırıldığıdır[160]. Çeşmenin bugünkü hali orijinal olmasa da 1992 yılında Adana valisi R. Birsin Özen'in teşvikiyle mimar Zeynep Çavuşoğlu'na orijinal haliyle tekrar yaptırılmıştır. Bu durum çeşme üzerindeki bir mermer levhada da belirtilmiştir (Fot.78).

[158] Nusret Çam, a.g.e., s.150.; A. Şevki Duymaz**, II. Abdülhamit Dönemi İmar Faaliyetleri(Türkiye Örnekleri),** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2003, s.178.

[159] Meltem Toksöz, Emre Yalçın, "Modern Adana'nın Doğuşu ve Günümüzdeki İzleri", **Aptullah Kuran İçin Yazılar**, İstanbul, 1999, s.444.

[160] Kasım Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova) Bir Bakış**, İstanbul, 1964, s.225; Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.233.

3.1.3.1. Ulucami Çeşmesi

Fotoğraf No **:** 80-82

İnceleme Tarihi **:** Ağustos 2013

Bulunduğu Yer **:** Adana İli, Ulucami Mahallesi

Banisi **:** Ramazanoğlu Piri Paşa

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 16.yy

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Adana ili merkez Seyhan ilçesi Ulucami Mahallesinde Ulucami'nin kuzey duvarına yerleştirilmiştir(Çizim.10,Fot.80). Çeşmenin üzerinde inşa tarihini verecek bir kitabe bulunmamaktadır. Eser Ramazanoğlu mimarisinin tipik bir örneği olarak tuğla ve kesme taş birlikte kullanılarak inşa edilmiştir.

Geniş ve yüksek bir nişten meydana gelen çeşmesin sivri kemeri silmeler ve zikzaklardan meydana gelmektedir(Fot.81). Çeşmenin kitabesi, ayna taşı, orijinal musluğu ve teknesi zamanla yok olmuştur[161]. Günümüzde tek bir muslukla çeşme işlevini sürdürmektedir. Çeşme duvarında taşlarla çerçevelenmiş, dikdörtgen formlu muhdes bir pencere bulunmaktadır(Fot.82).

Üzerinde kitabesi bulunmayan çeşme muhtemelen cami ile birlikte 16. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir.

[161] Gözde Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.234.

3.1.4. Sebil

3.1.4.1. Ulucami Sebili

Fotoğraf No **:** 83-85

İnceleme Tarihi **:** Ağustos 2013

Bulunduğu Yer **:** Adana İli, Ulucami Mahallesi

Banisi **:** Ramazanoğlu Piri Paşa

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 16.yy

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Sebil Adana ili merkez Seyhan ilçesi Ulucami Mahallesinde Ulucami'nin kuzey duvarına yerleştirilmiştir. Eserin üzerinde inşa tarihini verecek bir kitabe bulunmamaktadır. Düzgün kesme taş ile inşa edilen sebilde sarı ve siyah renkte taşlar da kullanılmıştır(Fot.83).

Sebilin üç dilimli ikiz kemerden oluşan iç çerçevesi; korint başlıklı, silmelerin ortada örgü motifi oluşturduğu iki sütun ile nihayetlendirilmiştir. Sebilin ortasında yer alan pencerenin köşelikleri iki renkli taşlardan oluşturulmuştur. Pencerenin altına yerleştirilen muhdes mermerdeki iki delik muhtemelen sebil ile bağlantılıdır(Fot.84). Sebilin dış çerçevesi ise taşların köşelerinin dışa çıkarılarak dizilmesiyle oluşturulan hareketli bir formda inşa edilmiştir.

Sebilin hemen sağında yer alan bir açıklığın sebilin teknesi[162] olduğu söylense de bugün bakıldığında bu açıklığın sebil ile olan bağlantısı tespit edilememiştir(Çizim.11,Fot.85).

[162] Nusret Çam, **Adana Ulucami Külliyesi,** Ankara, 1988.

3.2. Günümüze Ulaşamayan Yapılar

3.2.1. Hamamlar

3.2.1.1. Kızıldağ Yaylası Hamamı

Adana ili Karaisalı ilçesine 15km mesafedeki Kızıldağ denilen mevkide yer alan ve Ramazanoğlu Piri Paşa Külliyesi'nin bir parçası olan hamam 1530-40 yılları arasında yapılmıştır[163]. Ancak hamamdan günümüze hiçbir şey kalmamıştır.

3.2.1.2. Misis Hamamı

Adana ili Misis ilçesinde Ceyhan Nehri üzerindeki köprünün doğu yakasında, nehir kıyısına yakın bir yerde olduğu belirtilen[164] hamamdan geriye hiçbir iz kalmamıştır. Havraniye Hamamı da denilen yapı 1661'de hanla birlikte Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış olmalıdır[165].

3.2.2. Çeşmeler

3.2.2.1. Piri Paşa Çeşmesi

Ramazanoğlu Piri Paşa'nın vakfiyesinde Adana il merkezinde böyle bir çeşmenin varlığından bahsedilmektedir[166]. Söz konusu vakfiyeye göre çeşmenin şimdiki Ali Münif Yeğenağa Caddesi'nin güneyinde, Büyük Saat'in biraz doğusunda olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmenin Çarşı Hamamı ile birlikte 1530 yılında yapıldığı düşünülmektedir[167]. Eserin mimarisi hakkında bilgi yoktur.

3.2.2.2. Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi

Çeşmenin varlığından Adana Etnografya Müzesi'ndeki bir kitabe sayesinde bilgi sahibi olmaktayız. Günümüze ulaşamayan eserin yeri tam olarak belli değildir. Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi'nin mermer üzerine iki satır halindeki kitabesi(Fot.86) şöyledir:

Sahibü'l hayrat ve'l-hasenat

Şeyh Ebu Bekir tarihi sene 1180

3.2.2.3. Yeni Hamam Çeşmesi

Adana ili merkez Seyhan ilçesi Sarı Yakup Mahallesi, Sarı Yakup Sokaktaki Yeni Hamam'a bitişik olduğu düşünülse de çeşmeden geriye bugün yalnızca altı satırlık kitabesi kalmıştır. Mermer bir levha üzerindeki kitabe şöyledir:

---

[163] **Piri Paşa Vakfiyesi**, 646 Numaralı Müstakil Defteri, 1538/1539, s.14; Nusret Çam, **a.g.e.**, s.444.
[164] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.444.
[165] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.460.
[166] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, s.168-173; Nusret Çam, **a.g.e.**, s.465.
[167] Nusret Çam, **a.g.e.**, s.465.

1.Hasan Paşa-zade Mir Ahmed sahib-i bünyad

2.Esr-i hayrat bina kıldı, Hüda ömrin ide müzdad

3.Disinler barekallah, nuş idenler afiyet bulsun

4.Şükür hoş çeşme-i ab oldı, ideler hayr ile heb yâd

5.Buna lazımdır deyü nakş eyledik taşına bir tarih

6.Elhamdülillah revan olub zülali sel-sebil irşad

1226(1811)

4. DEĞERLENDİRME

İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar, gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde su, hayatın en önemli ögesi olmuştur. Bu durum meydana gelen medeniyetlerin su etrafında toplanmalarına ve büyümelerine neden olmuştur. Suyun insan hayatı için bu denli önemli bir unsur olması; su ile ilgili mimari yapıların yapılmasını da kaçınılmaz kılmıştır.

Türk mimarisinin abidevi yapıları olan hamamlar, şehirlerin fiziksel yapılarının oluşmasında büyük bir etken olmuş ve ilk inşa edilen hamamlar kent merkezine inşa edilmişlerdir[168]. Bu özelliği sayesinde şehrin en önemli mimari ögesi haline gelen hamamlar, ekonomik gelir kaynağı olması sebebi ile de vakıf kurucuları tarafından en çok tercih edilen yapılar olmuştur. Anadolu coğrafyası, doğal su kaynakları bakımından oldukça zengin ve geniş engebeli araziye sahip olması sebebiyle köprü yapımı için oldukça elverişli bir topografyaya sahiptir[169]. Eski dönemlerden beri insanlar su engelini aşabilmek için, çeşitli yöntemler denemiş; inşa ettikleri köprüler ile sadece iki yakayı değil medeniyetleri de birbirine bağlamışlardır. İslam inancı ile birlikte sosyal yardımlaşma konusuna önem veren Türkler her biri ayrı bir sanat özelliği gösteren su yapılarına ayrı bir özen göstermişlerdir[170]. Anadolu'da eski medeniyetlerden kalan suyollarını kullanan Türkler, yağmur ve kar sularını sarnıçlarda toplayıp akan suların

---

[168] Hamamlar hakkında detaylı bilgi için ayrıca: K. Ahmet Aru, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949; Mustafa Denktaş, "Karaman Hamamları" **Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997**, Ankara, 1999; Osman Eravşar, **Tokat Tarihi Su Yapıları(Hamamlar),** Konya, 2004; Zerrin Köşklü- Sahure Çınar, "Erzurum'da Osmanlı Dönemi Hamamları", **Sanat, A.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Erzurum, 2010; Yıldıray Özbek, "Divriği Hamamları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S.24, Kayseri, 2004/1; Harun Ürer, **İzmir Hamamları**, Ankara, 2002.

[169] Köprüler hakkında detaylı bilgi için ayrıca: Gülgün Tunç, **Taş Köprülerimiz**, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1978; Semavi Eyice, "Beyazıt II Köprüsü", **İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1992; Cevdet Çulpan, "Artukoğulları Taş Köprüleri ve Özellikleri", **Sanat Tarihi Yıllığı III**, 1970; İrfan Yıldız, "Van'ın Tarihi Köprüleri", **Dünyada Van 9,** 1998.

[170] Kemal Uludağ, **Seramik Sanatında Çeşme ve Su Oyunları**, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi), Eskişehir, 1994, s.19. Çeşme ve sebil mimarisi için ayrıca: H. Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri**, Ankara, 1992; Mustafa Denktaş, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000.

önünü bentlerle kesmişlerdir[171]. Bentlerdeki suyu çeşitli tekniklerle şehir merkezindeki çeşmelere kadar getirerek halkın rahatça faydalanmasını sağlamışlardır[172].

Bu çalışmada günümüze ulaşan 5 adet hamam, 3 adet köprü, 2 adet çeşme ve 1 adet sebil incelenmiştir. Tespit edilen yapılar kendi içerisinde gruplandırılarak tasnif edilecektir.

4.1. Hamamlar

Hijyen, dinlenme ve sosyal ilişkiler alanı olmaları ve mimari değerleri ile hamamlar Anadolu medeniyetlerinde her zaman önemli bir yere sahip olmuşlardır[173]. Toplum için önemli kültürel mekânlar olarak toplumsal ve tarihsel değişimlerden devamlı olarak etkilenen hamamlar, pek çok farklı alt disiplinde çalışan arkeolog ve tarihçiler için de verimli çalışma alanları oluşturmaktadır. Anadolu medeniyetlerinde hamamlar ve su, Hitit panteonundaki heybetli tanrıların koruduğu Platon'un Kutsal Pınarı'ndan Türklerin olduğu hemen her il ve mahallede görülen kubbe örneklerine kadar, gayet içli dışlı ve ayrılmaz bir tema olmuştur[174].

Adana Vilayet-i Salnameleri'nde; Adana vilayeti merkezi Seyhan ilçesi dâhilinde H.1309 tarihli salnameye göre 4 hamam bulunmaktadır[175]. Bu çalışmada, bahsi geçen bu hamamlar eldeki veriler ışığında tanıtılmaya çalışılmıştır. İncelenen bu hamamların dışında salnamelerde adı geçen fakat günümüze ulaşamayan hamamlar da bulunmaktadır[176].Çalışma esnasında bu hamamların dışında salnamelerde kayıtlarına rastlamadığımız iki hamam daha tespit ettik[177].

Anadolu'daki Türk hamamları üzerine yapılan çalışmalarda, Semavi Eyice'nin yaptığı hamam tipolojisi genel olarak esas alınmaktadır[178]. Bu tipoloji hamamların sıcaklık mekânının plan şemasına göre şekillenmiştir.

Bu çalışmada Adana'da tespit ettiğimiz hamamları iki ana başlık altında değerlendireceğiz.

---

[171] Adem Sevim, **Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi**, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2015, s.11.
[172] Mustafa Denktaş**, a.g.e.**, s.2.
[173] Nina Ergin, **Anadolu Medeniyetlerinde…**, İstanbul, 2012, s.7.
[174] Fikret K. Yegül, "Bin Işık Huzmesi Bin Ilık Parmak", **Anadolu Medeniyetlerinde…**, İstanbul, 2012, s.21.
[175] **H.1317 tarihli AVS**, s.175; H. İbrahim Kaplan, **Salnamelere Göre Adana(1880-1900)**, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2001, s.93.
[176] H.1297 Adana Vilayet Salnamesi'ne göre Kozan Sancağı'na bağlı Feke kazasında 1 hamam, H.1309 tarihli salnamede Kozan Sancağı'nın Sis kasabasında 5'i harap 1'i mamur 6 hamamdan bahsedilmektedir.
[177] Bknz: Kızıldağ Yaylası Hamamı ve Misis Hamamı. İkisi de günümüze ulaşamamıştır.
[178] Detaylı bilgi için bakınız: Semavi Eyice, "İznik'te Bir Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **Tarih Dergisi**, C.XI, S.15, İstanbul, 1960, s.108-115.

1.Eyvanlı Köşe Halvetli Tip

2.Münferit tip

Adana'da yer alan ve günümüze ulaşmış olan 5 hamam bu iki başlık altında değerlendirilecektir.

4.1.1. Tipoloji

İmar faaliyetlerinin önemli bir mimari unsuru olan hamamlar, özellikle İslamiyet'i kabul etmiş Türkler için temizliğin dini bir gereksinim haline gelmesi ile Türklerin vazgeçilmez bir mimari ögesi haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak da Anadolu'da sultanlar, hatunlar, devlet adamları ve halk tarafından yaptırılan yapılar arasında hamamlar ilk sırada yer almıştır. Özellikle külliyelerin önemli bir parçası haline gelen hamamlar, hemen her cami, medrese, şifahane gibi mimari yapıların yanında yerini almıştır. Bunun yanında Anadolu'da bir gelenek haline gelen ve hala devam eden sünnet hamamı, gelin hamamı, loğusa hamamı gibi hamam kültürleri Türk kültüründe hamamın her dönem önemli bir unsur olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hamamlar kullanış ve maksat itibariyle özel ve genel hamamlar olmak üzere ikiye ayrılır. Özel hamamlar ev, konak ve saraylarda genel hamamların bir örneği şeklindedir. Genel hamamlar inşa edildikleri arazinin şekline göre planlanıp inşa edilen yapılardır. Çifte hamam olarak inşa edilen hamamların erkekler bölümünün giriş kapıları ana caddeye bakarken, kadınlar bölümünün kapısı mahremiyet anlayışından dolayı ara sokağa bakar şekilde düzenlenmiştir.

4.1.1.1. Eyvanlı Köşe Halvetli Tip

4.1.1.1.1. Yıldız Biçimli İki Eyvanlı ve Dört Köşe Halvetli Tip

Adana'da yer alan ve günümüze ulaşan hamamların nerdeyse hepsinde bu plan tipinin uygulandığı görülür. Merkezi bir kubbe etrafında; yıldız biçimli iki eyvanlı ve dört köşe halvetli plan şemasına sahip olan bu tipin Adana'daki örnekleri Irmak Hamamı, Mestanzade Hamamı ve Yeni Hamam'dır.

Bu plan şemasında Mestanzade ve Yeni Hamam'ın eyvanları kubbe ile örtülmüşken, Irmak Hamamı'nda eyvanların üzerini tonozlar örtmüştür.

Anadolu'da bu plan tipinin örneklerine Mudurnu Yıldırım Hamamı(1382)[179], Afyon Kasım Paşa Hamamı(1475)[180], Karaman Yeni Hamam, Konya Ereğli Eski Hamam,

[179] Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul, 1989, s.349-354.

Bursa Umur Bey Hamamı (XV. yy ikinci yarısı)[181] ve Kayseri Cafer Bey Hamamı'nda (XVI. yy başları)[182] rastlanmaktadır.

4.1.1.1.2. Dört Eyvanlı Dört Köşe Halvetli Tip

Adana ilinde bulunan hamamlardan Ulucami Manzumesinin bir parçası olan Çarşı Hamamı'nda bu plan tipinin uygulandığı görülmektedir. İlk inşasında çifte hamam olarak inşa edilen yapının bugün ayakta olan erkekler kısmı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı ve dört köşe halvet hücreli plan tipindedir.

Bu plan şemasında eyvanların üzeri tonoz ile örtülmüşken, hücrelerin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Çarşı Hamamı'nda da bu şema uygulanmıştır.

Anadolu'da Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde bu plan şemasının çok sık uygulandığı görülür. Bu plan tipinin örnekleri arasında; Ani I Nolu (Manüçehr) Hamam(1064-1110)[183], Konya Sahip Ata Hamamı (1258-1279)[184], Antakya Meydan Hamamı (13. yy başı 14. yy sonu)[185], Tire Eski Hamamı (XVI. yy)[186], Diyarbakır Paşa Hamamı (1564-1567)[187], İstanbul Zeyrek Çinili Hamam (XVI. yy)[188], Zara Büyük Hamam (1869)[189] yer almaktadır.

4.1.1.2. Münferit Tip

Adana'da yer alan hamamlar Çarşı Hamamı hariç merkezi bir kubbe etrafında; yıldız biçimli iki eyvanlı ve dört köşe halvetli plan şemasında inşa edilmiştir. Ramazanoğulları Konağı Hamamı ise dikdörtgen bir plan şeması gösterip iki kemerle üçe bölünmüş bir mekândan ibarettir. Hamamın orta kısmı kubbe, kuzey ve güney yanları kubbe tonozla örtülmüştür.

Anadolu'da bu tipe benzer örnekler görülmektedir. Aydın Rum Hamamı (XVIII. yy)[190] ve Aydın Cihanoğlu Mehmet Bey Konağı Hamamı (XIX. yy)[191].

---

[180] Ertan Daş, **Afyon'daki Türk Anıtları (Medreseler, Türbeler, Hanlar, Hamamlar, Köprüler, Çeşmeler)**, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1997, s.39-43.
[181] Elif Şehitoğlu, **Bursa Hamamları**, İstanbul, Tarihsiz, s.92-95; S. Murat Topçu, **a.g.e.**, s.108.
[182] Mustafa Denktaş, **Kayseri Tarihi Su Yapıları (Çeşme ve Hamamlar)**, Kayseri, 2000, s.183-187.
[183] Kemal Barkan, "Ani'de İki Selçuklu Hamamı", **Anadolu(Anatolia)**, C.XII, Ankara, 1970, s.39-57.
[184] Haluk Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunad Hatun Camii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.XXI, Ankara, 1976, s.199-246.
[185] Fuat Şancı, **Hatay İlinde Türk Mimarisi,** (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.342.
[186] Canan Çakmak, **a.g.e.**, s.67.
[187] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.**, s.45.
[188] M. Mermi Haskan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul, 1995, s.108.
[189] S. Murat Topçu, **a.g.e.**, s. 80.
[190] Muzaffer Yılmaz, **a.g.t.**, s.99.

4.1.2. Adana Hamamlarında Mekân Dağılımı ve İşlevleri

4.1.2.1. Soyunmalık (Camekân)

Hamamların hacimleri en büyük ikinci mekânı soyunmalık bölümüdür. Bu bölüm hamama gelen insanların kıyafetlerini değiştirdikleri ve yıkanmak için hazırlandıkları ve dinlendikleri mekândır. Anıtsallıkları ile dikkat çeken soyunmalıklar, duvar kenarlarında sedirler ve sekiler üzerine yerleştirilmiş soyunma kabinlerinin oluşturduğu bir bölümdür. Bu bölümün bir başka ögesi de mekânın ortasında yer alan fıskiyeli havuzlardır. Hamamlar işlevleri bakımından özel bir mahremiyet gerektirdikleri için bu yapıların aydınlatılmasında yapının üst örtüsüne açılan ışık gözleri ya da beden duvarlarının üst kısmına açılan ufak pencereler kullanılmıştır.

Adana hamamların soyunmalık mekânları kare ve dikdörtgen bir plan şemasına göre inşa edilmişlerdir. Ramazanoğulları Konağı Hamamı hariç günümüze ulaşan diğer bütün hamamların soyunmalık mekânlarının üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Çarşı Hamamı'nın kare olan soyunmalık mekânı yanlara eklenen tonoz örtülü dikdörtgen mekânlarla dikdörtgen bir form kazanmıştır.

Mevcut örneklerden soyunmalık mekânlarının, beden duvarları üzerine açılan pencereler ile üst örtüleri üzerinde açılan ışık gözleri veya aydınlık fenerleri ile aydınlatıldıkları anlaşılmaktadır.

Soyunmalık bölümlerinin etrafı sekilerle çevrelenmiştir. Bu bölümlerde yer alan soyunma kabinlerinin orijinal olmadığı anlaşılmaktadır.

Soyunma mekânlarının başka bir ögesi olan fıskiyeli havuz örneklerine Irmak ve Mestanzade Hamamında rastlanırken, diğer hamamlarda bu unsura rastlanmamıştır.

4.1.2.2. Aralık

XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu'da yer alan hamamların hepsinde soyunmalık ile ılıklık bölümü arasında yer alan, üzeri kubbe veya tonoz örtülü aralık mekânları bulunmaktadır. XIV. yüzyıl sonlarına doğru ise bu mekânlar küçülmeye başlamış[192], giderek de kaybolmuştur. Bu tarihten sonra da bu mekânın yerini soyunmalıktan ılıklığa geçişte bulunan bir baca almıştır. Bu baca erken örneklerdeki aralık mekânının işlevini üstlenmiş, su buharı ve buna bağlı olarak ısı kaybını önlemiştir.

---

[191] Muzaffer Yılmaz, **a.g.t.**, s.101.

[192] Birsen Erat, **Anadolu'da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi**, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.459.

Adana'da aralık bölümü uygulaması sadece Çarşı Hamam'ında karşımıza çıkmaktadır. 1529 tarihli hamamın kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı bölümün üzeri beşik tonoz ile örtülmüştür. Bölümün güney ucuna yerleştirilen iki adet helanın üzeri ise bir kubbe ile örtülmüştür. Bölümün aydınlatılması da tonoza açılan ışıklıklarla sağlanmıştır.

4.1.2.3. Soğukluk (Ilıklık)

Soğukluk bölümleri, Türk hamamlarının bir diğer belirleyici unsuru olarak gözümüze çarpar. Bu bölümde de soyunmalık bölümünde olduğu gibi sekiler yer alır. Bu bölümün en önemli elemanları helalar ve tıraşlıklardır. Üzeri tonoz veya kubbe örtülüdür. Aydınlatma ise üst örtüye açılan aydınlık fenerleri ya da ışık gözleri sayesinde içeriye giren gün ışığı ile sağlanmaktadır.

Adana'nın günümüze ulaşmış hamamlarında Çarşı Hamamı hariç dikdörtgen bir plan şeması görülmektedir. Çarşı Hamamı'nda ise ortada kubbe örtülü bir mekânın güneyinde tonoz örtülü dikdörtgen planlı umumi yıkanma mahalli ile kuzeyinde ortada bir eyvan ve iki yanında kubbe örtülü halvet hücrelerinden oluşan bir soğukluk mekânı görülmektedir. Irmak Hamamı'nın soğukluk mekânı kuzeyde kubbe örtülü bir oda ve kemerlerle üçe bölünmüş yine kubbe örtülü mekânlardan oluşur. Mestanzade ile Yeni hamamın soğukluk bölümleri ise iki uca yerleştirilmiş tonoz ya da kubbe örtülü mekânların arasında kalan kubbe örtülü mekânlardan meydana gelmektedir. Hamamların soğukluk bölümlerinde helalara da yer verilmiştir. Hamamların bu bölümlerinin aydınlatılması üst örtülere açılan ışık gözleri ile sağlanmaktadır.

4.1.2.4. Sıcaklık

Hamamların en önemli bölümü olan sıcaklık mekânı insanların yıkanıp temizlendiği bölümdür. Hamamların esas yıkanma bölümü olan sıcaklık, ortadaki göbek taşının etrafında yer alan kurnaların bulunduğu eyvanlar ve onlardan daha küçük ebatlarda halvet hücrelerinden meydana gelmektedir. Halvet hücreleri genellikle kare planlı ve kubbe örtülü iken, eyvanlar dikdörtgen ve tonoz örtülüdür. Halvet ve eyvanların duvarlarında sıcak suyun aktığı musluklar ve kurnalar bulunur. Erken dönem örneklerinde bu musluklardan sadece sıcak su akarken, XII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren soğuk su da akmaya başlamıştır.

Adana hamamları sıcaklık mekânı plan şeması olarak yıldız biçimli iki eyvanlı ve dört köşe halvetli şekilde tasarlanmışlardır. Bu plan şeması Çarşı Hamamı hariç hepsinde uygulanmıştır. Genellikle merkezi bir kubbe altında sekizgen göbek taşı ve onun çevresinde eyvanlar ve halvet hücrelerinden oluşmaktadır. Hamamlar genel itibariyle

işlevsel amaçlı tasarlandıkları için bu yapılarda pek süsleme unsuruna rastlanmamaktadır. Adana hamamlarında sıcaklık mekânının su deposuyla birleştiği duvarlarda küçük pencereler açılmış bu pencereler sayesinde su deposu ile irtibat sağlanmıştır. Hamamlarda bulunan kurnalar orijinal değildir.

4.1.2.5. Halvet Hücreleri

Halvet hücreleri sıcaklık mekânı içerisinde köşelere yerleştirilmiş kare planlı ve üzeri kubbe örtülü mekânlardır. Aydınlatılması kubbelere açılan ışıklıklar ile sağlanmıştır. Adana'da bulunan hamamlardan Ramazanoğlu Konağı Hamamı dışında diğer hepsinde köşe halvet hücresi bulunmaktadır. Hamamlardaki köşe halvet hücrelerinin tamamı kare planı olup kubbe ile örtülmüşlerdir. Hücrelerin içinde giriş aksının karşısında bir seki üzerinde kurna bulunmaktadır.

4.1.2.6. Su Deposu

Sıcaklığın hemen arkasında bulunan bir halvet hücresi genişliğine sahip olan su depoları, sıcaklık duvarı boyunca uzanır ve genellikle tonoz ile örtülmüşlerdir. Sıcaklıkla ortak olan duvardan açılan pencere yardımı ile hamam görevlisi depodaki suyun yeterliliğini kontrol eder. Su deposunda bulunan bakır kazanda su ısıtılır ve künkler vasıtasıyla hamamın içine dağıtılır. Su deposunun aydınlatılması ise tonoz üzerine açılan ışıklıklar ile sağlanır. Adana'daki hamamlardan Ramazanoğlu Konağı Hamamı dışında diğer hepsinde su deposu bölümü enine dikdörtgen planlı ve üzeri tonoz örtülüdür. Hamamlarda su deposu ile olan bağlantı sıcaklık duvarından açılan bir pencere ile sağlanmaktadır.

4.1.2.7. Külhan

Su deposunun gerisinde yer alan uzunluğu bu deponun uzunluğuna eşit, genişliği ise hamamın tek ya da çift oluşuna göre değişen yakıt deposudur. Adana'daki hamamların külhan bölümleri enine dikdörtgen planlı olup tonoz ile örtülmüştür. Yeni Hamam'ın külhan bölümü kısmen yıkılmış olsa da kalan izlerden tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.3. Malzeme

Adana'da yer alan hamamlarda kesme taş, tuğla, ahşap ve mermer malzeme kullanılmıştır.

Adana'daki hamamlardan Irmak Hamamı ve Yeni Hamam'da inşa malzemesi olarak kesme taş ve tuğla birlikte kullanılmışken, Çarşı Hamamı ve Mestanzade Hamamı'nda yalnızca kesme taş, Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nda ise yalnızca tuğla kullanılmıştır.

Irmak Hamamı'nın beden duvarlarında tuğla, kubbede hem tuğla hem kesme taş kullanılmışken; Yeni Hamam'ın hem beden duvarlarında hem de kubbesinde kesme taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Çarşı Hamamı ve Mestanzade Hamamı'nda da beden duvarları ve kubbelerde taş kullanılmıştır. Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nın beden duvarları ise tuğladan inşa edilmiştir.

Irmak Hamamı'nın kurnaları taş malzemeden olup, Mestanzade ve Çarşı Hamamı'nın kurnaları mermer malzemedendir. Yeni Hamam'ın içine girilemediği için kurnaların malzemesi hakkında bilgi sahibi olamamaktayız. Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nın ise içinde kurna bulunmamaktadır.

Adana'daki hamamların soyunmalık bölümündeki soyunma kabinlerinin kapılarında da ahşap malzeme kullanılmıştır.

4.1.4. Süsleme

Adana'da bulunan hamamlar fonksiyonel amaçlı inşa edildikleri için bu yapılarda süsleme unsuruna pek rastlanmamaktadır. Bezemeler hamamların belirli yerlerinde toplanmıştır.

Irmak Hamamı'nın soyunmalık mekânını örten kubbesi ile diğer kubbelerin kubbe eteklerinde ve yapının beden duvarının bittiği yerde görülen üç sıra halindeki kirpi saçak sırasından başka yapıda herhangi bir süsleme unsuru yoktur.

Çarşı Hamamı'nın en yoğun süslemesi taçkapıda toplanmıştır. Eyvan şeklinde tasarlanan taçkapının kemeri ve kemer köşeliklerinde rumi ve palmetlerden oluşan grift bir kompozisyon kullanılmıştır. Bu süslemelerin kitabenin üzerinde araya bir gofra yerleştirilerek tekrar edildiği görülmektedir. Ayrıca halvet hücrelerinin giriş açıklığı üzerine üç sıra mukarnasvari bir süsleme yapıldığı görülür. Bazı kurnaların köşelerinde de ters mukarnaslar ve ortasında bir çarkıfelek bulunmaktadır.

Yeni Hamam'da tek ve en yoğun süsleme taçkapıda görülmektedir. Taçkapının üzerinde kabartmalı lotusların şekillendirdiği bir bezeme sırası vardır. Dilimli kemerin kilit taşının altında bir rozet bulunmaktadır. Ayrıca taçkapının kemeri iki yanda mukarnas başlıklı sütuncelere oturmaktadır.

Mestanzade ve Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nda ise herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Adana'daki hamamların hemen hepsinde aydınlatma unsuru olarak değişik form ve sayıda yerleştirilmiş olan ışıklıklar da hamamlarda kullanılan süsleme örnekleri

arasındadır. Ayrıca Çarşı Hamamı hariç diğer bütün hamamların soyunmalık bölümünü örten kubbesinde aydınlık feneri bulunmaktadır.

4.1.5. Yapı Elemanları

Adana'da yer alan hamamların beden duvarlarında ve kubbelerinde kesme taş ve tuğla, malzeme kullanılmıştır. Hamamların soyunmalık mekânlarının aydınlatılması ya beden duvarlarına açılan pencereler ya da kubbeye yerleştirilen aydınlık fenerleri ile sağlanmıştır. Hamamların beden duvarlarının şekillenmesinde ana yol ve cadde önemli rol oynamış, anayol ve caddeye bakan cepheler daha özenli şekilde form kazanmıştır. Hamamların etrafı genellikle farklı yapılarla kapatılmış hamamlar neredeyse modern hayatın içinde kaybolmuştur.

Adana hamamlarının hamama girişi sağlayan kapı açıklıkları Ramazanoğlu Konağı Hamamı dışında kesme taştan yapılmıştır. Konak hamamının giriş açıklığı ise yapının tamamında olduğu gibi tuğladandır. Çarşı Hamamı'nda eyvanımsı bir ön mekândan geçilerek soyunmalık mekânına ulaşılmaktadır. Çarşı Hamamı ile Yeni Hamam'da giriş açıklıkları dekoratif silmelerle ve kemerlerle çerçeve içerisine alınmıştır. Hamamların içerisinde yer alan bölümlere geçişi sağlayan kapılar ise sivri kemerli olarak tasarlanmıştır.

İslam inancında yer alan mahremiyet olgusu mimari yapılardan en çok hamamlarda kendisini hissettirmektedir. Bunu hamamlarda pencere kullanımının az olmasından anlamaktayız. Adana hamamlarında pencere soyunmalık mekânları dışında başka yerde görülmemekte aydınlatma ışık gözleri veya aydınlık feneri ile sağlanmaktadır. Irmak Hamamı'nın soyunmalık bölümünde aydınlatma hem aydınlık feneri hem de kubbe eteğine açılmış karşılıklı iki pencere ile sağlanırken, diğer hamamlarda sadece aydınlık feneri ile bu işlem gerçekleştirilmiştir.

4.1.6. Geçiş Elemanları

Adana'da yer alan hamamlarda üst örtü geçiş elemanı olarak genellikle pandantif ve tromp kullanılmıştır.

Irmak Hamamı'nın ve Mestanzade Hamamı'nın soyunmalık bölümlerini örten kubbelere geçişte tromp kullanılırken, diğer bölümlerinde pandantif kullanılmıştır. Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nın orta bölümünü örten kubbeye geçişte de tromp kullanılmıştır. Mestanzade Hamamı, Yeni Hamam ve Çarşı Hamamı'nda ise kubbeye geçiş elemanı olarak pandantifin kullanıldığı görülür.

4.1.7. Örtü Elemanları

Adana'daki hamamlarda örtü elemanı olarak kubbe, beşik tonoz, kubbe tonoz ve tekne tonoz kullanılmıştır.

Kubbe Adana hamamlarının hepsinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. En çok kullanılan örtü elemanı olarak karşımıza çıkan kubbe hamamların genellikle soyunmalık, soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinin üst örtülerini oluşturmaktadır.

Adana'da yer alan Irmak Hamamı, Çarşı Hamamı, Yeni Hamam ve Mestanzade Hamamı'nın soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık bölümleri ile halvet hücrelerinin kubbe ile örtüldüğü görülür. Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nın ise orta kısmı bir kubbe ile örtülmüştür.

Bu hamamlarda kullanılan bir diğer örtü sistemi olan beşik tonoz hamamların genellikle su deposu ve külhan bölümleri ile eyvanlarında kullanılmıştır. Çarşı Hamamı'nda soyunmalık bölümüne geçiş için kullanılan koridor ve hamamın aralık bölümünde de beşik tonozun uygulandığı görülmektedir. Yine Yeni Hamam'ın da soyunmalık bölümüne geçişi sağlayan koridor da beşik tonoz ile örtülmüştür.

Kubbe tonoz sistemi Adana'da yer alan hamamlardan sadece Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nın iki ucunda kullanılmıştır.

Bir diğer örtü sistemi olan tekne tonoz ise Irmak Hamamı'nın sıcaklık bölümünde eyvanların yanında yer alan dikdörtgen mekânların üzerini örtmekte kullanılmıştır.

4.1.8. Aydınlatma

Hamamlar işlevsel özellikleri nedeniyle İslam'daki mahremiyet anlayışı ile inşa edilmiş, bu anlayışın en çok uygulandığı mimari yapılar olmuşlardır. Bu nedenle hamamlarda aydınlatma mahremiyet olgusu içerisinde üst örtü üzerine açılan ışık gözleri ve tepe pencereleri ile sağlanmıştır.

Adana'da yer alan hamamların hemen hepsinde ışık gözleri karşımıza çıkmaktadır. Genellikle geometrik şekilde yapılmış olan ışık gözlerinde yuvarlak, altıgen, kare ve yıldız şeklinde tasarlanmış olanlar hamamlarda en çok kullanılan biçimlerdir.

Irmak Hamamı'nın soğukluk ve sıcaklık bölümlerinde kare, yıldız ve altıgen formlu ışık gözleri kullanılmıştır. Çarşı Hamamı'nın aralık, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinde yuvarlak formlu ışık gözleri kullanılmıştır. Yeni Hamam ve Mestanzade Hamamı'nın soğukluk ve sıcaklık bölümlerinde yuvarlak formlu ışık gözleri kullanılmıştır. Ramazanoğlu Konağı Hamamı'nda da yuvarlak formlu ışık gözleri görülür.

4.1.9. Kitabeler

Adana'da yer alan hamamlardan sadece Çarşı Hamamı üzerinde orijinal inşa kitabesi yer almaktadır. Yeni Hamam üzerinde bir kitabe bulunsa da bu kitabe hamama ait değildir. Diğer hamamların hiçbirinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır.

4.2. Köprüler

Köprü mimarisi, insanoğlunun doğayla mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Eski çağlardan günümüze, nehir, ırmak, vadi gibi doğal engelleri aşabilmek için insanlar, halat, zincir, sal, kayık gibi alet ve icatları kullanmış ve en sonunda köprüleri meydana getirmeyi başarmışlardır. Anadolu, doğal su kaynakları bakımından son derece zengin ve topraklarının büyük bölümünün dağlık ve engebeli olması sebebiyle köprü yapımını gerekli kılan bir topografyaya sahiptir. Bu sebepten Anadolu'da çok eski bir köprü mimarisinden bahsetmek mümkündür. Anadolu'da köprü yapımı tarihi süreç içerisinde kronolojik olarak devam etmiş, bu kronolojik gelişim içerisinde her uygarlık yeni köprüler yaptığı gibi, kendinden önceki dönemde inşa edilen yapıları da onararak kullanmıştır.

Adana il sınırları içerisinde 3 adet köprü günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. Adana'da tespit ettiğimiz bu köprüler inşa edildikleri dönemden itibaren zaman zaman onarımlar geçirmiş ve günümüze ulaşabilmiştir[193]. Bu köprülerden iki tanesi Roma dönemine ait iken diğer köprünün inşa tarihi bilinmemekle beraber üslup olarak klasik devir köprülerini anımsatmaktadır.

Bu çalışmada incelediğimiz köprüler Fügen İlter tarafından yapılmış olan tipolojiye göre ele alınacaktır. Bu tipolojiye göre köprüler dik ve düz köprüler olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilecektir.

4.2.1. Tipoloji

Bu bölümde yapılar Fügen İlter'in tipolojisine göre değerlendirmeye alınacaktır. Köprüler tabliye kısmına göre dik köprüler ve düz köprüler olmak üzere ikiye iki gruba ayrılmıştır. Dik köprüler kıyılar arasında seviye farkı fazla olan iki kıyıyı birbirine bağlarken; düz köprüler ise kıyılar arasında seviye farkı fazla olmayan iki kıyıyı birbirine bağlayan köprülerdir.

[193] Adana Vilayeti Salnamelerinde mülhakatlar kısmında Adana merkez ve merkeze bağlı Seyhan ve Karaisalı ilçelerindeki köprü ve imaretleri hakkında H.1297 tarihli salnamede herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

4.2.1.1. Düz Köprüler

Adana'da tespit ettiğimiz Taşköprü ile Misis Köprüsü düz köprüler grubuna girmektedir.

Anadolu'da bu tipte yapılmış örnekler; Dicle (1065-67), Çobandede (1297), Akköprü (1222), Kayseri-Boğazlıyan yolu üzerinde yer alan Çokgöz Köprüsü[194], Erzurum-Hasankale yolu üzerinde Çobandede Köprüsü[195], Diyarbakır Dicle Köprüsü[196], Aydın Çavuş Köprüsü[197]'dür.

4.2.1.2. Dik Köprüler

Adana'da tespit ettiğimiz Akköprü dik köprüler grubuna girmektedir.

Anadolu'da bu tipte yapılmış örnekler; Malabadi (1045-1054), Tekgöz (1205), Mardin Dargeçit Köprüsü[198], Bitlis Süleyman Köprüsü[199], Siirt Eruh Geregan Köprüsü[200]'dür.

4.2.2. Malzeme

Adana'da tespit ettiğimiz köprüler, diğer su yapıları gibi taş kullanılarak inşa edilmiştir. Taşköprü ve Misis köprüsü sadece düzgün kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Akköprü'de ise moloz taş ve beyaz renkte düzgün kesme taş birlikte kullanılmıştır.

4.2.3. Yapı Elemanları

Tabliye kısmında güvenlik için yapılmış olan iki yönden çevreleyen tempan duvarının hemen üzerinde yükselen kısım köprünün korkuluk bölümüdür. Adana'da inşa edilen köprülerin hepsinde korkuluk kısmı mevcuttur. Korkuluk kısımları köprülerde genellikle dikdörtgen formlu blok taşlar halinde tempan duvarının hemen üzerinde yükselmektedir.

Selyaranlar çok gözlü köprülerin memba yönünde suyun içerisinde genelde üçgen olan, ayakların sudan etkilenmemesi için yapılan mimari elemanlardır. Akköprü dışında diğer köprülerde selyaranlar mevcuttur. Taşköprü ve Misis Köprüsü'nde selyaranlar üçgen formludur.

---

[194] Fügen İlter, **a.g.e.**, s.129.
[195] Fügen İlter, **a.g.e.**, s.191.
[196] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.**, s.32.
[197] Muzaffer Yılmaz, **a.g.t.**, s.108.
[198] İrfan Yıldız, **a.g.t.**, s.175.
[199] İrfan Yıldız, **a.g.t.**, s.467.
[200] İrfan Yıldız, **a.g.t.**, s.467.

Köprünün mansap tarafındaki yuvarlak, çokgen veya üçgen çıkıntılara topuk adı verilmektedir. Taşköprü ve Misis Köprüsü'nün mansap tarafında üçgen formlu topuklar bulunmaktadır.

Adana'da tespit ettiğimiz köprülerde iki farklı kemer sistemi kullanılmıştır. Akköprü'de kullanılan kemer sivri formdadır. Taşköprü ve Misis Köprüsü'nde ise yuvarlak kemer ve sivri kemer birlikte kullanılmıştır.

4.2.4. Süsleme

Adana'da inşa edilen köprüler işlevsel amaçlı tasarlandıkları için süsleme açısından zengin yapılar değildirler.

Taşköprü'nün kuzey tarafında batıdan birinci ve ikinci kemerin arasında yukarı kısımda bir hilal ile on iki kollu yıldız kabartması bulunmaktadır. Köprünün her iki tarafına yerleştirilen çörtenler de su tahliyesi vazifesi görmektedir. Misis Köprüsü'nde de memba tarafında selyaranların üzerine farklı formlarda sütunceler ve kemer açıklıkları üzerinde rozetler bulunmaktadır. Akköprü'de ise süsleme unsuru yoktur.

4.2.5. Kitabeler

Adana'da yer alan incelediğimiz köprülerin üzerinde inşa kitabesi bulunmamaktadır. Taşköprü üzerinde ise son dönemde yapılan bir onarıma ait mermer bir levha bulunmaktadır. Köprülerin üzerinde bulunmayan kitabeler Adana Etnografya ve Arkeoloji Müzesi'ndedir. Taşköprü'nün inşa kitabesi Adana Arkeoloji Müzesi'nde iken, köprüye ait 3 adet onarım kitabesi Adana Etnografya Müzesi'nde bulunmaktadır. Misis Köprüsü'nün inşa kitabesi de yine Adana Etnografya Müzesi'ndedir. Akköprü'nün üzerinde de son dönemde yapılan bir onarıma ait mermer bir levha bulunmaktadır.

4.3. Çeşmeler

Toplumların hayatlarını sürdürebilmeleri için su insanlık tarihi boyunca vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Medeniyetlerin kurulmaya başlamasından sonra, su temini için çözümler aranmış ve bunun sonucunda genel bir su sağlama sisteminden gelen suyun, kamunun kullanımına sunulduğu çeşme yapıları ortaya çıkmıştır[201]. Türk su mimarisi içerisinde ayrı bir yeri olan çeşmelerin ilk örneklerini insanlığın ilkçağlarından itibaren

[201] Adana Vilayet Salnamelerinde Kozan Sancağına bağlı Feke kazasında H.1297 tarihli salnameye göre 1, Belenköy köyünde üç çeşme mevcuttur. Ancak araştırmamız esnasında bu çeşmelerin günümüze ulaşamadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Adana il merkezinde de günümüze ulaşamayan 3 çeşmeye de çalışmamızda yer verilmiştir.

görmek mümkündür. Yapılan araştırmalara göre bazı kaynaklarda Anadolu'daki ilk çeşme örneklerinin Hititler tarafından M.Ö. II. binde verildiği belirtilmiştir[202].

Adana'da 2 adet çeşme günümüze ulaşabilmiştir[203]. İncelemiş olduğumuz bu yapılar konumlarına göre iki ana başlık altında değerlendirilecektir.

Ayrıca günümüze ulaşan tespit etmiş olduğumuz bu yapılar malzeme, süsleme, yapı elemanları ve kitabe başlıkları altında değerlendirilecektir.

4.3.1. Tipoloji

Adana'da tespit ettiğimiz çeşmeler bulundukları yere göre gruplandırıp incelenmiştir. Çeşmeler konumlandırıldıkları alan üzerinde değerlendirilip bağımlı ve bağımsız çeşmeler olarak ele alınmıştır.

4.3.1.1. Bağımlı Çeşmeler

Bu grupta ele alınan sadece bir tane çeşme mevcuttur. Adana Ulucami Çeşmesi konumlandırıldığı cami ile birlikte inşa edilmiştir.

Anadolu'da bu tipte örnekler mevcuttur. Erzurum Hatuniye Çeşmesi (1291)[204], Selçuk İsa Bey Çeşmesi (1375)[205], Diyarbakır Zağlı Sokak Çeşmesi[206].

4.3.1.2. Bağımsız Çeşmeler

Bu grupta ele alınan sadece bir tane çeşme bulunmaktadır. Bahri Paşa Çeşmesi bu tipte yapılmış bir örnektir.

Anadolu'da yapılmış bağımsız çeşme örnekleri; Diyarbakır Çarıklı Çeşmesi[207], Karaman Çarşı Çeşmesi (1594)[208], Karaman İsmail Ağa Çeşmesi (1708)[209]'dir.

4.3.2. Malzeme

Adana'da incelediğimiz ve günümüze ulaşan çeşmelerden Bahri Paşa Çeşmesi düzgün kesme taştan inşa edilmiş kitabeleri ise mermerden yapılmıştır. Ulu Cami Çeşmesi ise hem düzgün kesme taş hem de tuğla kullanılarak inşa edilmiştir.

---

[202] Nermin Sinemoğlu, **a.g.m.**, İstanbul, 1985, s.89.
[203] Günümüze ulaşamayan Yeni Hamam Çeşmesi, hamamın üzerinde yer alan kitabesi vasıtasıyla tespit edilmiştir.
[204] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.54.
[205] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.55.
[206] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.**, s.84.
[207] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.**, s.95.
[208] Mustafa Denktaş, **a.g.e.**, s.34.
[209] Mustafa Denktaş, **a.g.e.**, s.43.

4.3.3. Yapı Elemanları

Küçük ve basit ölçekli olarak inşa edilen çeşmeler tamamen dışa dönük olarak tasarlanmış yapılardır. Bu yapılarda kemer, duvar, sütun, korkuluk, kubbe gibi unsurlar yapı elemanı olarak kullanılmışlardır.

Ulucami'nin kuzey duvarına bitişik olarak yapılan Ulucami Çeşmesi'nin kemerinde düzgün kesme taş kullanılmışken, caminin çeşmenin yapıldığı duvarı tuğladan inşa edilmiştir. Bahri Paşa Çeşmesi ise düzgün kesme taşla inşa edilmiş, kitabeleri ise beyaz mermer üzerine yazılmıştır.

Ulucami Çeşmesi'nde görülen kemer uygulaması çeşmenin cephesinin hareketlenmesini sağlamıştır. Bir silme ile çerçevelen sivri kemer altta zikzaklı formla monotonluktan kurtulmuştur.

Bahri Paşa Çeşmesi'nin iki katlı yapısında ikinci kat sütunlar üzerinde yükselmiş ve şerefe tarzı olan ikinci kat bir korkulukla çevrelenmiştir. Çeşmenin en üstünde de soğan tarzı kubbe dikkat çekmektedir.

Ulucami Çeşmesi'nde ayna taşı bulunmazken, Bahri Paşa Çeşmesi'nde kenarları dilimli dikdörtgen formlu bir ayna taşı bulunmaktadır. Ayna taşlarının içerisine yerleştirilen lülelerden musluklar sayesinde sular akmaktadır.

Ulucami Çeşmesi'nde lüleden akan suyun biriktiği ve insanların üzerine sıçramasını önlediği yalak kısmı bulunmazken, Bahri Paşa Çeşmesi'nde dört yüzde bulunan lülelerin önünde yuvarlak formlu yalaklar bulunmaktadır.

4.3.4. Kitabe

Adana'da yer alan ve günümüze ulaşan çeşmelerden Ulucami Çeşmesi üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Bahri Paşa Çeşmesi'nde ise iki ana yüzde inşa kitabeleri bir yüzde de yapının orijinali gibi yeniden inşa edildiğini belirten madalyon şeklinde beyaz mermerden kitabeler bulunmaktadır.

4.3.5. Süsleme

Çeşmelerde işlevsel özellik daha çok ön plana çıktığı için genel itibariyle süsleme unsuruna pek rastlanmamaktadır. Nitekim Ulucami Çeşmesi'nde sivri kemeri çerçeveleyen silme ve altındaki zikzak oluşumundan başka süsleme ögesinden bahsetmek mümkün değildir. Bahri Paşa Çeşmesi'nde de lülelerin etrafı onikigen çiçek motifi ile çerçevelenmiş olup başka herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

4.4. Sebiller

Çeşmelerle benzerliği olup bazı küçük farklarla çeşmelerden ayrılan yapılar sebil, sel sebil ve şadırvan gibi isimlerle adlandırılmıştır. Genellikle yol kenarlarında bulunan, buradan gelip geçenlerin herhangi bir ücret ödemeden faydalandıkları su içme yerleri olarak tanımlanan sebiller, iyilik yolu ve hayır anlamına gelmektedir.

4.4.1. Tipoloji

Sebiller köşe sebilleri, cephe sebilleri, pencere sebilleri ve abidevi sebiller olarak gruplara ayrılmıştır. Adana'da bulunan ve günümüze ulaşabilmiş tek sebil olan Ulucami Sebili; külliye veya hayır binalarının cephelerini süslemek amacıyla inşa edilmiş cephe sebilleri grubuna girmektedir. Anadolu'da tespit edilebilmiş en eski tarihli sebil 1285 tarihli Konya Sahip Ata Sebili[210]'dir.

4.4.2. Malzeme

Ulucami Sebili düzgün kesme taş ve mermer kullanılarak inşa edilmiştir.

4.4.3. Yapı Elemanları

İşlevi açısından dışa dönük olarak tasarlanıp inşa edilen sebilde kemer, sütünce ve pencere yapı elemanı olarak kullanılmıştır. Ulucami'nin kuzey cephesine bitişik olarak inşa edilen sebil dikdörtgen bir çerçeve içerisinde üç dilimli ikiz kemer kullanılarak inşa edilmiştir. Üç dilimli ikiz kemerin yanlarda korint başlıklı sütuncelere oturduğu görülmektedir. Sebilin ortasında da dikdörtgen formlu mermer ve sarı ile siyah renkte taşların çerçevelediği bir pencere bulunmaktadır.

4.4.4. Kitabe

Adana'da yer alan ve tespit ettiğimiz tek sebil olan Ulucami Sebili'nin üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Yapı Ulucami ile birlikte inşa edilmiş olmalıdır.

4.4.5. Süsleme

Sebilde dış çerçevede taşların ucunun dışarı çıkartılması ile yapılan hareketli form dikkat çekmektedir. Daha içerde üç dilimli ikiz kemerin oturduğu korint başlıklı sütuncelerin ortasında oluşan örgü motifi de göze çarpan bir diğer unsurdur. Ayrıca iki renkli taş kullanımı da yapıya farklı bir hava katmıştır.

---

[210] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde…**, s.18.

SONUÇ

Adana'da yer alan tarihi hamam, köprü, çeşme ve sebillerin incelendiği bu tezin ana başlığını oluşturan "Adana Su Yapıları" adlı çalışmada Adana'da günümüze ulaşmış ve günümüze ulaşamamış olan yapılar tek tek incelenerek değerlendirilmiştir.

Çalışma süresince yapılan araştırmalar ve çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda Adana'da yer alan ve günümüze ulaşmış 5 hamam, 3 köprü, 2 çeşme ve 1 sebil ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, Adana'da yapılan arazi çalışması ile bütün yapılar yerinde görülmüş, ölçümleri yapılmış ve yapılar tek tek fotoğraflandırılmıştır. İncelemiş olduğumuz hamam, köprü, çeşme ve sebiller Roma, Ramazanoğlu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilmiş ve inşa edildikleri dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda nasıl bir düzeyde olduğunu göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın konusunu oluşturan bu yapıların büyük çoğunluğu il merkezinde bulunmakla beraber merkeze bağlı ilçe ve köylerde de çeşitli yapılar mevcuttur.

Bu çalışmada incelediğimiz yapılar hem Adana'da yer alan hem de aynı dönem içerisinde yapılmış benzer örnekler ile karşılaştırılarak değerlendirmeye alınmıştır.

Adana'da incelemiş olduğumuz hamamlar içerisinde 5 adet hamamdan 3 tanesi yıldız biçimli iki eyvanlı ve dört köşe halvet hücreli plan şemasına sahiptir. Bu hamamlar içerisinde genel hamamlar olarak değerlendirmeye aldığımız 4 hamamdan sadece Çarşı Hamamı bu plan şemasının dışında kalmaktadır. Diğer hamamların aksine bu hamamda dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli plan şeması uygulanmıştır. Özel hamamlar grubu içesinde değerlendirdiğimiz Ramazanoğlu Konağı Hamamı ise dikdörtgen bir plan şeması teşkil etmektedir. Günümüze çoğu sağlam ve kullanılır bir şekilde ulaşan hamamlardan Yani Hamam kullanılmamakta, Ramazanoğlu Konağı Hamamı ise kahvehane olarak işlev görmektedir.

İncelemiş olduğumuz hamamlarda üst örtü sistemi olarak genellikle kubbe ve tonoz kullanılmıştır. Bütün hamamlarda sıcaklık bölümünün üzeri kubbe ile örtülmüştür. Hamamların soyunmalık mekânlarının da kubbe ile kapatıldığı görülür. Yalnızca Çarşı Hamamı'nda bulunan aralık bölümü ise beşik tonoz ile örtülmüştür. Hamamlarda yer

alan eyvanların da beşik ya da tekne tonoz ile örtüldüğü görülür. Kubbeye geçiş elamanı olarak da pandantif ya da tromp kullanımı göze çarpar.

Hamamlar mahremiyet anlayışından ötürü dışa kapalı olarak inşa edilmiş yapılardır. Bu anlayış içerisinde incelediğimiz hamamların hemen hepsinde soyunmalık bölümü dışında diğer bölümlerde pencere bulunmamaktadır. Hamamların aydınlatılması kubbelere açılan aydınlık fenerleri ya da ışık gözleri ile sağlanmaktadır. Hamamlar daha çok fonksiyonel amaçlı tasarlanıp inşa edilen yapılar olduğu için bu yapılar süsleme açısından pek zengin değildir. Çalışma sırasında Adana'da yer alan hamamlarda bu özelliğin kendisini gösterdiğini görmekteyiz. Hamamlarda süslemenin en yoğun olduğu yer olarak taçkapılar dikkat çekmektedir. Fakat Çarşı Hamamı ve Yeni Hamam dışında diğer hamamların kapılarının gayet sade kapılar olduğu da görülür. Hamamlardan Ramazanoğlu Konağı Hamamı dışında diğerlerinde taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmış, Ramazanoğlu Konağı Hamamında ise inşa malzemesi olarak yalnızca tuğla kullanılmıştır.

Adana'da yer alan köprüler tarih boyunca önemli olan ulaşım yolları üzerine kurulmuş, hem inşa edildiği dönemde hem de günümüzde işlevselliğini korumuş ve bugüne kadar geçirdiği çeşitli onarımlarla günümüze kadar gelebilmiştir. Adana'da konumuz kapsamında incelediğimiz 3 köprüden 2 tanesi Roma döneminde Akköprü ise farklı bir dönemde inşa edilmiş olup günümüzde sağlam ve kullanılır durumdadır.

Çalışmamız içerisinde bulunan ve çeşitli kaynaklardan da faydalanarak ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz 3 köprüden 2 tanesi düz köprüler plan tipolojisi içerisinde yer alırken, Akköprü dik köprüler plan tipolojisi içerisindedir. Köprüler de tıpkı hamamlar gibi işlevsel olarak tasarlanıp inşa edildikleri için süsleme açısından pek zengin yapılar değildirler. Adana'da incelediğimiz köprülerde de bir iki unsur dışında bu özelliği görmekteyiz.

Tarih boyunca medeniyetler için hayatın önemli bir kaynağı olan su, Adana'da çeşme ve sebil yapıları ile tarihin her döneminde bölge insanına hayat kaynağı olmuştur. Adana'da günümüze ulaşmış incelediğimiz 2 adet çeşmeden 1 tanesi bağımlı 1 tanesi ise bağımsız çeşmeler grubuna dâhil olmaktadır. Çalışma içerisinde yer alan tek sebil olan Ulucami Sebili de cephe sebilleri grubuna girmektedir. Diğer su yapılarına göre

görselliğe daha çok önem verilmiş olan çeşme ve sebillerde sivri kemer ve sütunceler ile hareketlendirilmiş ve monotonluktan kurtarılmıştır.

Süsleme olarak incelediğimizde zikzaklı motifler, korint başlıklı sütunceler, dilimli kemerler, renkli taşlar gibi ögeler çeşme ve sebillerde dikkat çekmektedir. Çeşme ve sebillerden Bahri Paşa Çeşmesi ile Ulu Cami Sebilinde taş malzeme kullanılmışken, Ulucami Çeşmesinde taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı görülür.

Bu çalışmada Adana'da yer alan hamamlar, köprüler, çeşmeler ve sebiller ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve çağdaşı olan diğer yapılar ile karşılaştırılması ve değerlendirilmesi tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Adana'da suyun ve su yapılarının şehir hayatındaki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

Adana'daki tespit edip incelediğimiz hamam, köprü, çeşme ve sebiller tipoloji, malzeme, yapı elemanları ve süsleme gibi özellikleri ile Anadolu'da yapılmış olan su yapıları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Mimari değerleri ve geçmişin izlerini günümüze taşımaları açısından tarihin canlı tanıkları olan bu eserlerin korunması ve gelecek nesillere ulaştırılması en önemli görevlerimizden biri olmalıdır.

KAYNAKÇA

Abbasoğlu, Haluk, "Hamam", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997

Akgül, Seyit Ali, **Çağının Tanığı: Yeni Adana,** Adana, 1996.

Akgül, Seyit Ali, **Yeni Adana**, Adana, 1996.

Altay, M. Hadi, **Adım Adım Çukurova**, Adana, 1965.

Arseven, C. Esat, "Köprü", **Sanat Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1988.

Arslan, Celil, "Kayseri Konak Hamamları", **Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks**, S.1, Almanya, 2012, s.53-81.

Aru, K. Ahmet, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949.

Aytöre, Ayhan, **"Türklerde Su Mimarisi"**, I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 1959.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, **İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul, 1989.

Anonim, **Adana**, Ankara, 1994.

Anonim, "Hamam", **Ana Britanica**, C.10, 1988.

Barkan, Kemal, "Ani'de İki Selçuklu Hamamı", **Anadolu(Anatolia)**, C.XII, Ankara, 1970.

Barışta, H. Örcün, **İstanbul Çeşmeleri**, Ankara, 1992.

Berger, Albrecht, "Bizans Çağında Hamamlar", **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem**, Derleyen: Nina Ergin, İstanbul, 2012.

Çakmak, Canan, **Tire Hamamları**, Ankara, 2002.

Çam, Nusret, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri- Adana**, Ankara, 2010.

Çam, Nusret, **Adana Ulu Cami Külliyesi,** Ankara, 1988.

Çeçen, Kazım, "Köprü", **İslam Ansiklopedisi** S.XXVI, Ankara, 1997.

Çulpan, Cevdet, "Artukoğulları Taş Köprüleri ve Özellikleri", **Sanat Tarihi Yıllığı III**, 1970.

Çulpan, Cevdet, **Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Ankara, 2002.

Darkot, Besim, "Adana", **İslam Ansiklopedisi**, C.1, Eskişehir, 2001.

Daş, Ertan, **Afyon'daki Türk Anıtları (Medreseler, Türbeler, Hanlar, Hamamlar, Köprüler, Çeşmeler)**, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1997.

Denktaş, Mustafa, "Anadolu Çeşme Mimarisi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VII, Ankara, 2002.

Denktaş, Mustafa, "Karaman Hamamları", **Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997**, Ankara, 1999.

Denktaş, Mustafa, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000.

Denktaş, Mustafa, **Kayseri Tarihi Su Yapıları (Çeşme ve Hamamlar)**, Kayseri, 2000.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 2003.

Duymaz, A. Şevki**, II. Abdülhamit Dönemi İmar Faaliyetleri(Türkiye Örnekleri),** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2003.

Erat, Birsen, **Anadolu'da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi**, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

Eravşar, Osman, **Tokat Tarihi Su Yapıları(Hamamlar)**, Konya, 2004.

Eravşar, Osman, Denktaş, Mustafa, "Çağları Aşan Sessiz Tanık: Adana Taş Köprü", **Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan,** Konya, 2007, s.203-225.

Erdem, Sargon, "Adana", **İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1988.

Ergin, Nina, **Anadolu Medeniyetlerinde…**, İstanbul, 2012.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.9, İstanbul, 2005.

Eyice, Semavi, "İznik'te Bir Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **Tarih Dergisi**, C.XI, S.15, İstanbul, 1960.

Eyice, Semavi, "Beyazıt II Köprüsü", **İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1992.

Eyice, Semavi, "Ahmet III Çeşmesi", **İslam Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1989.

Eyice, Semavi, "Çeşme", **İslam Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi, "Hamam", **İslam Ansiklopedisi**, C.XV, Ankara, 1997.

Geyik, Gül, **"İzmir Su Yapıları(Çeşme, Sebil, Şadırvan)"**, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2007.

Halaçoğlu, Yusuf , "Adana", **İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1988.

Haskan, M. Mermi, **İstanbul Hamamları**, İstanbul, 1995.

İlter, Fügen, **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara, 1978.

Karamağaralı, Haluk, "Kayseri'deki Hunad Hatun Camii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.XXI, Ankara, 1976.

Kaplan, H. İbrahim, **Salnamelere Göre Adana(1880-1900)**, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2001.

Karpuz, Haşim, **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Konya, 2004.

Kılıç, Ayşegül, "Karamanoğulları'nın Tarsus'ta Tutunma Mücadelesi ve Bölgedeki Anadolu Beylikleri İle Olan İlişkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.18, S.1, Edirne, 2016, s.315-329.

Köşklü, Zerrin - Sahure Çınar, "Erzurum'da Osmanlı Dönemi Hamamları", **Sanat, A.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Erzurum, 2010.

Kuneralp, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)**, İstanbul, 1999.

Kurt, Yılmaz, "Ramazanoğulları Çarşısı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, 1996, s. 67- 76.

Ödekan, Ayla, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", **Semavi Eyice Armağanı**, İstanbul, 1992.

Ödekan, Ayla, "Sebil", **İstanbul Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1994.

Ödekan, Ayla, "Sebil", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1997.

Ödekan, Ayla, "Köprü", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997.

Ödekan, Ayla, "Hamam", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997.

Önge, Yılmaz, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, 1997.

Önge, Yılmaz, **XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.

Önge, Yılmaz, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, **Vakıflar Dergisi**, S.XIII, Ankara, 1978.

Önge, Yılmaz, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", **Vakıflar Dergisi**, S.13, Ankara, 1978.

Önge, Yılmaz, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul, 1988.

Önge, Yılmaz, "Fıskiyeli Türk Çeşmeleri", **Vakıflar Dergisi**, S.XXII, Ankara, 1991.

Özbek, Yıldıray, "Divriği Hamamları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S.24, Kayseri, 2004/1.

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, C.II, İstanbul, 1983.

Ramazanoğlu, Gözde, **Adana'da Tarih Tarihte Adana**, Adana, 2006.

Ramazanoğlu, Gözde, "Adana'da Roma Dönemi Köprüsü: Taşköprü", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.18, S.1, Adana, 2009.

Sevim, Adem, **Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi**, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2015.

Sinemoğlu, Nermin, "Tarihi İstiklal Çeşmeleri", **Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır I. Seminer Bildirileri**, İstanbul, 1985.

Sözen, Metin-Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 2005.

Sümer, Faruk, "Ramazanoğulları", **İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 2007.

Şancı, Fuat, **Hatay İlinde Türk Mimarisi,** (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

Tali, Şerife, "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi", **Sanat Dergisi**, S.15, Erzurum,2009.

Tansuğ, Sezer, "18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", **Vakıflar Dergisi**, S.VI, İstanbul, 1965.

Tanyeli, Gülsün, "Türkiye Köprüleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XII, Ankara, 2002.

Taş, K. Ziya, "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri", **OTAM**, S.9, Ankara, 1998.

Toksöz, Meltem, Yalçın, Emre, "Modern Adana'nın Doğuşu ve Günümüzdeki İzleri", **Aptullah Kuran İçin Yazılar**, İstanbul, 1999, s.435-452.

Topçu, S. Murat, **Sivas Hamamları**, Kayseri, 2013.

Tunç, Gülgün, **Taş Köprülerimiz**, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1978.

Uludağ, Kemal, **Seramik Sanatında Çeşme ve Su Oyunları**, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi), Eskişehir, 1994.

Ülgen, Ali Saim, "Hamam", **İslam Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, 1950.

Ürer, Harun, **İzmir Hamamları**, Ankara, 2002.

www.yeniadana.net

Yegül, Fikret K., "Bin Işık Huzmesi Bin Ilık Parmak", **Anadolu Medeniyetlerinde…**, İstanbul, 2012.

Yeşilbaş, Evindar, **Diyarbakır'da Su Mimarisi**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.

Yıldız, İrfan, **"Mardin'deki Su Mimarisi"**, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2008.

Yıldız, İrfan, "Van'ın Tarihi Köprüleri", **Dünyada Van 9**, 1998, 12-17.

Yılmaz, Muzaffer, **Aydın İli Merkezi'ndeki Tarihi Su Yapıları** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.

EKLER

Ek 1 Hamamlar Değerlendirme Tablosu

Ek 2 Köprüler Değerlendirme Tablosu

Ek 3 Çeşme ve Sebiller Değerlendirme Tablosu

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1. Irmak Hamamı (N. Çam'dan)

Çizim 2. Çarşı Hamamı (N. Çam'dan)

Çizim 3. Mestanzade Hamamı (N. Çam'dan)

Çizim 4. Yeni Hamam (N. Çam'dan)

Çizim 5. Ramazanoğlu Konağı Hamamı (N. Çam'dan işlenerek)

Çizim 6. Taşköprü (Karayolları Genel Müdürlüğü'nden)

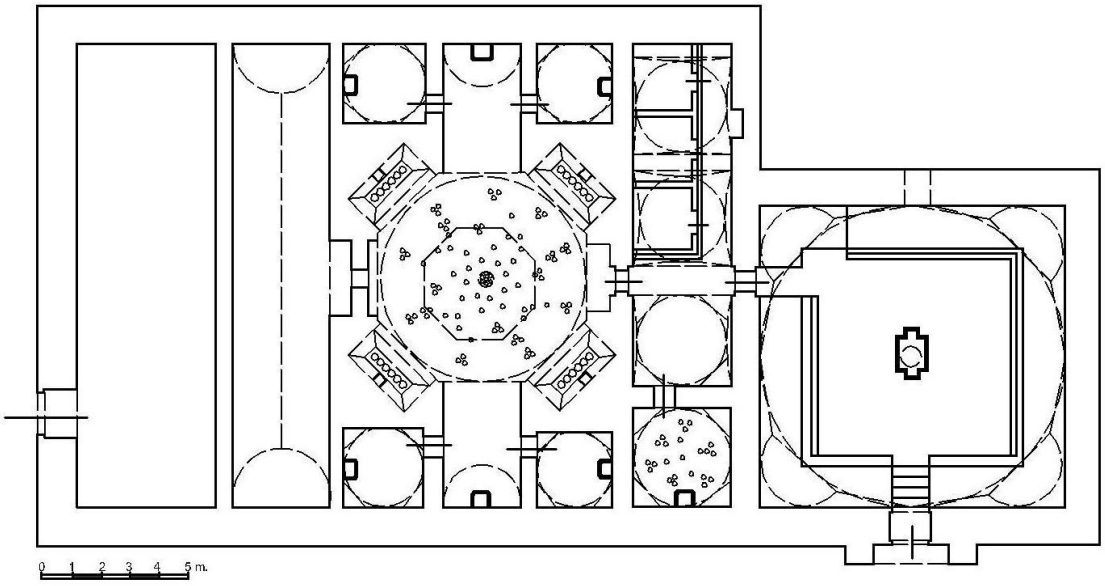
Çizim 7. Misis Köprüsü (Karayolları Genel Müdürlüğü'nden)

Çizim 8. Akköprü (Karayolları Genel Müdürlüğü'nden)

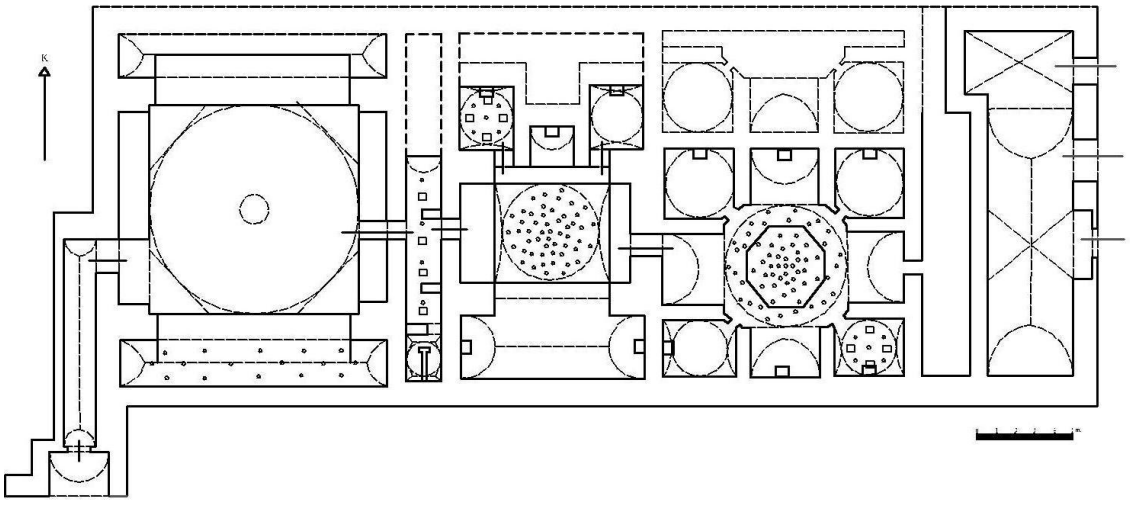
Çizim 9. Bahri Paşa Çeşmesi

Çizim 10. Ulu Cami Çeşmesi

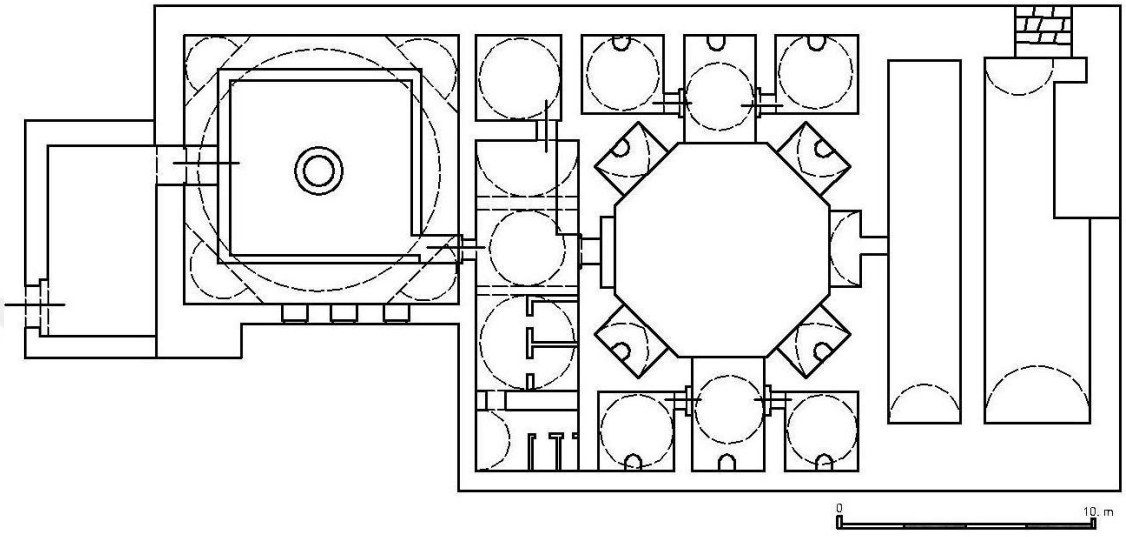
Çizim 11. Ulu Cami Sebili

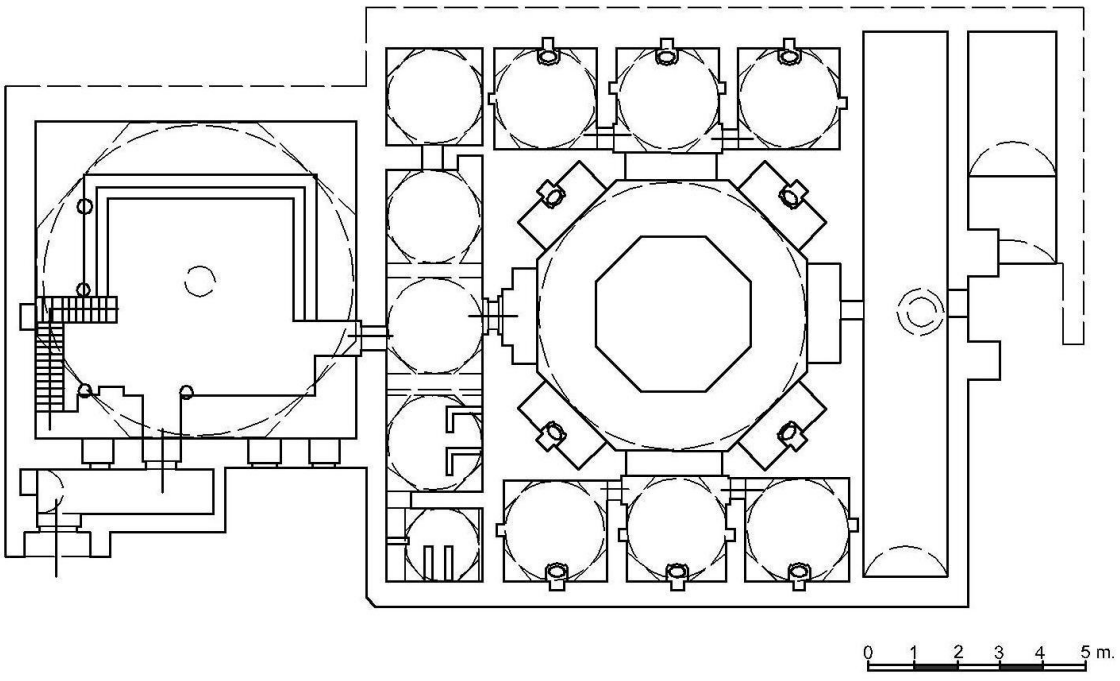
Çizim 1. Irmak Hamamı (N. Çam'dan)

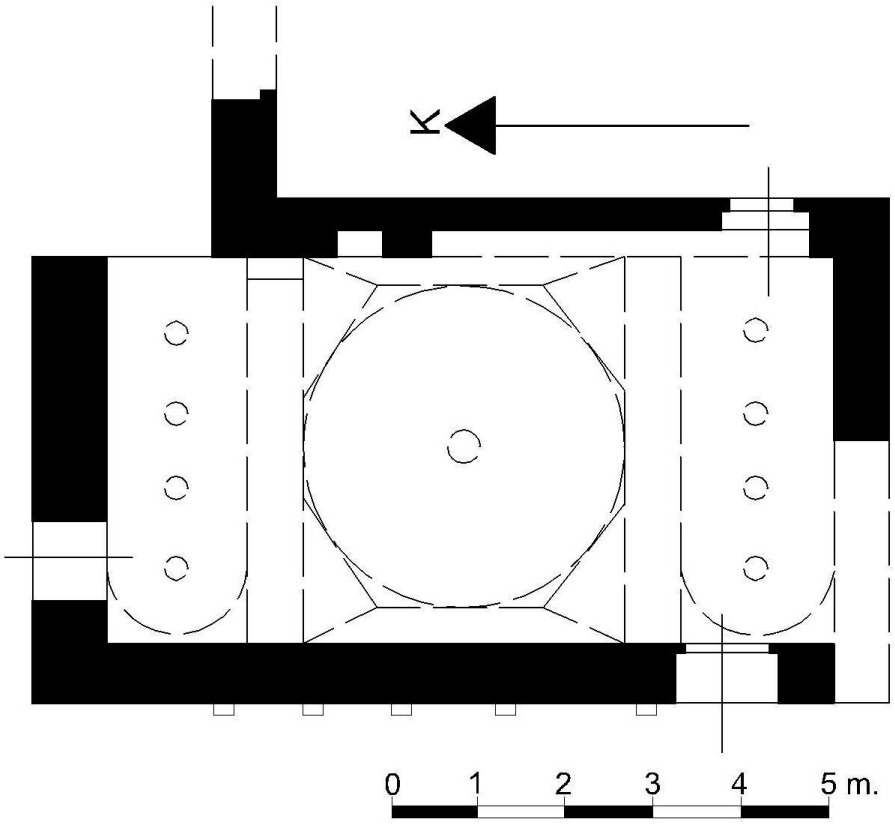
Çizim 2. Çarşı Hamamı (N. Çam'dan)

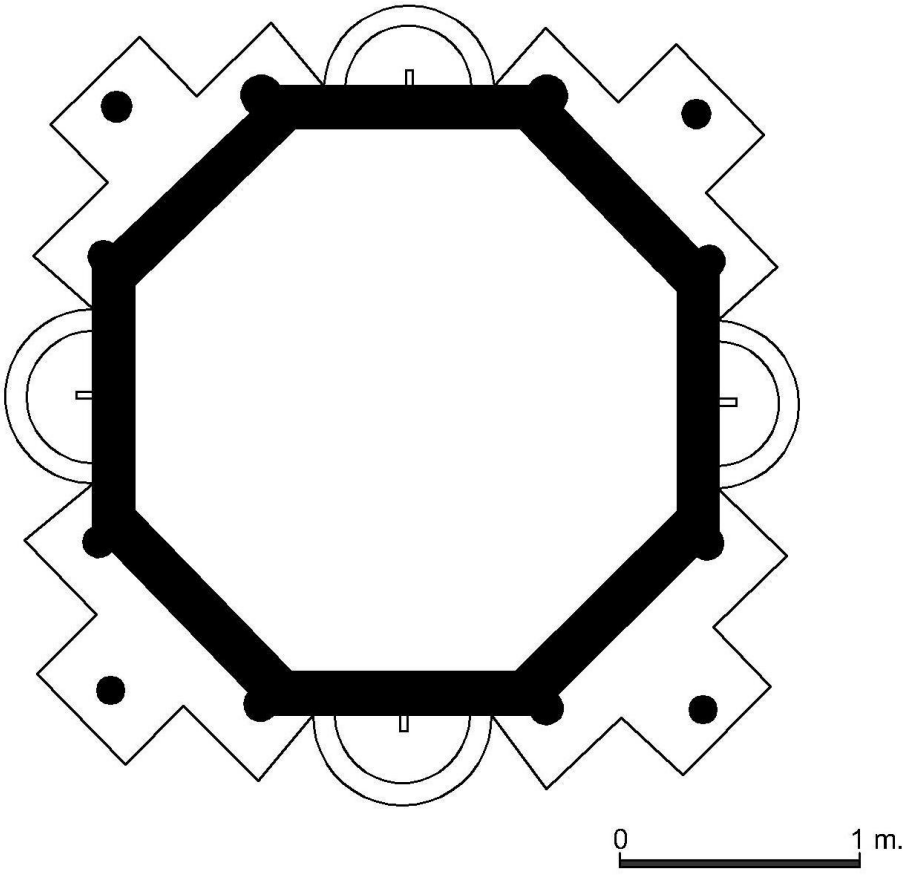
Çizim 3. Mestanzade Hamamı (N. Çam'dan)

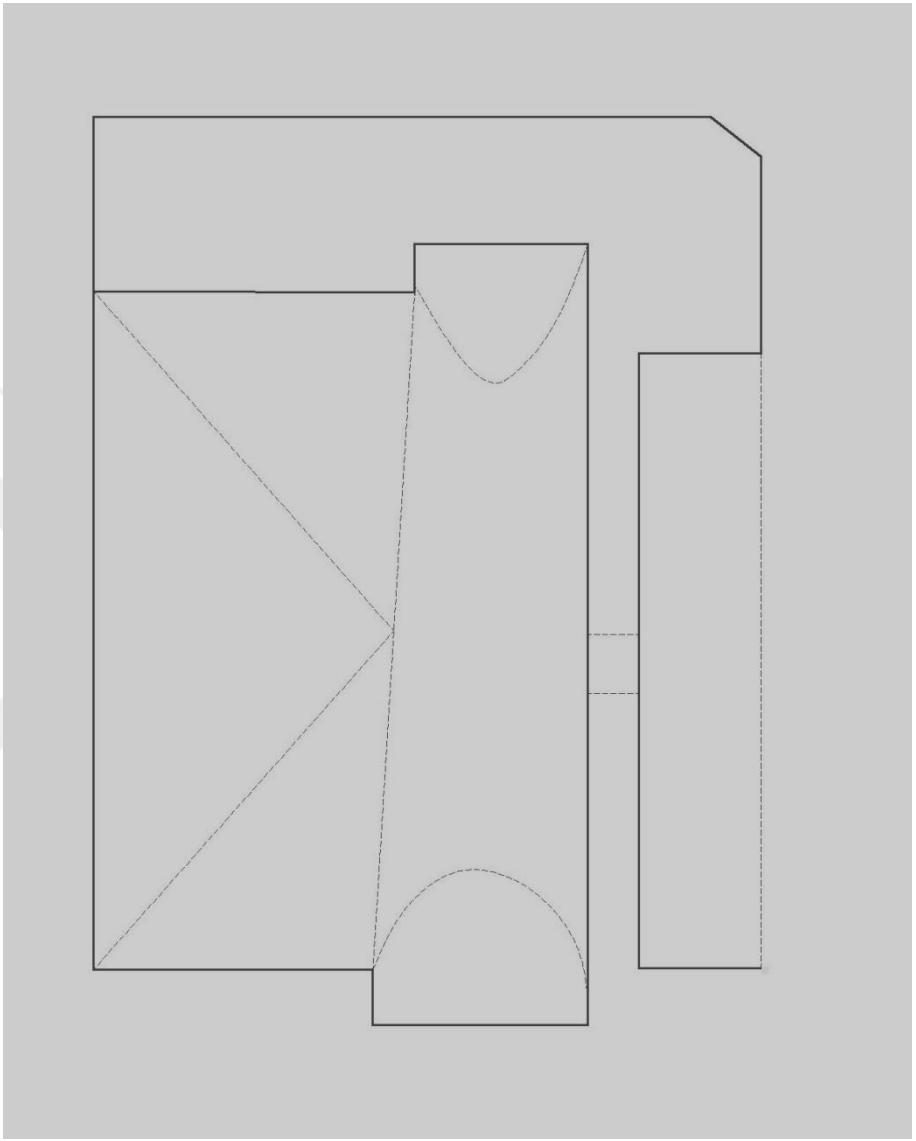
Çizim 4. Yeni Hamam (N. Çam'dan)

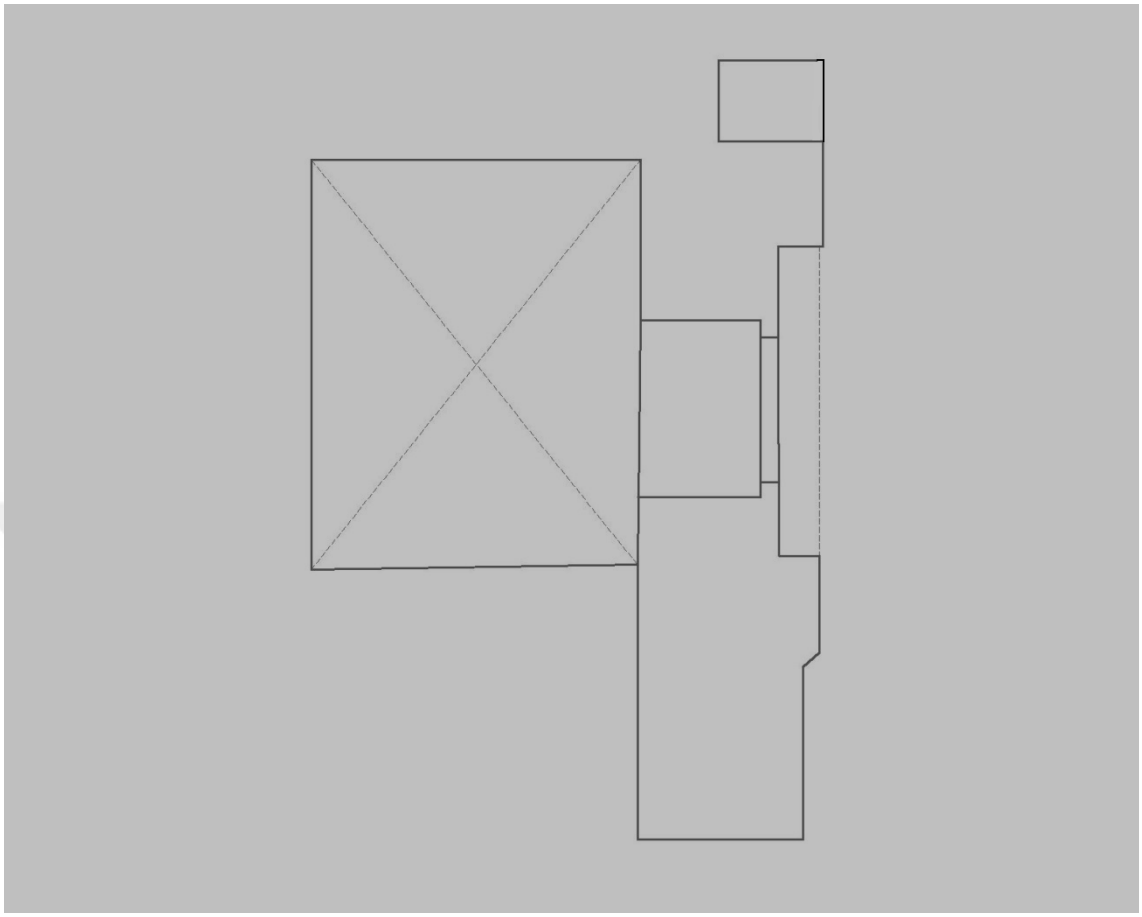
Çizim 5. Ramazanoğlu Konağı Hamamı (N. Çam'dan işlenerek)

Çizim 9. Bahri Paşa Çeşmesi

Çizim 10. Ulu Cami Çeşmesi

Çizim 11. Ulu Cami Sebili

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1 Irmak Hamamı Genel Görünüş

Fotoğraf 2 Irmak Hamamı Soyunmalık Mekânı Görünüşü

Fotoğraf 3 Irmak Hamamı Taçkapısı

Fotoğraf 4 Irmak Hamamı Taçkapısı Üzerinde Yer Alan Kitabe Boşluğu

Fotoğraf 5 Irmak Hamamı Soyunmalık Kubbesi Dışardan Görünüş

Fotoğraf 6 Irmak Hamamı Soyunma Sekileri

Fotoğraf 7 Irmak Hamamı Soyunmalık Mekânı Asma Katı

Fotoğraf 8 Irmak Hamamı Ilıklık Mekânı Hücre Kubbesi

Fotoğraf 9 Irmak Hamamı Ilıklık Mekânı Kubbesi

Fotoğraf 10 Irmak Hamamı Ilıklık Mekânından Sıcaklığa Geçiş

Fotoğraf 11 Irmak Hamamı Sıcaklık Mekânı Eyvanlar

Fotoğraf 12 Irmak Hamamı Sıcaklık Mekânı Hücreye Giriş

Fotoğraf 13 Irmak Hamamı Sıcaklık Mekânı Sekiler ve Kurna

Fotoğraf 14 Irmak Hamamı Su Deposu İle İrtibatı Sağlayan Pencere

Fotoğraf 15 Çarşı Hamamı Kitabesi

Fotoğraf 16 Çarşı Hamamı Taçkapısı

Fotoğraf 17 Çarşı Hamamı Soyunma Sekileri

Fotoğraf 18 Çarşı Hamamı Soyunmalık Mekânı Kemer

Fotoğraf 19 Çarşı Hamamı Soyunmalık Mekânı Aydınlık Feneri

Fotoğraf 20 Çarşı Hamamı Aralık Mekânında Bulunan Hücre

Fotoğraf 21 Çarşı Hamamı Aralık Mekânı Helaları Örten Kubbe

Fotoğraf 22 Çarşı Hamamı Ilıklık Mekânı Işıklıkları

Fotoğraf 23 Çarşı Hamamı Sıcaklık Mekânı Süsleme

Fotoğraf 24 Çarşı Hamamı Kurna

Fotoğraf 25 Çarşı Hamamı Su Deposu İle İrtibatı Sağlayan Pencere

Fotoğraf 26 Çarşı Hamamı Onarım Kitabesi

Fotoğraf 27 Mestanzade Hamamı Genel Görünüş

Fotoğraf 28 Mestanzade Hamamı Giriş Kapısı

Fotoğraf 29 Mestanzade Hamamı Soyunmalık Mekânı Kubbesi

Fotoğraf 30 Mestanzade Hamamı Soyunma Sekileri

Fotoğraf 31 Mestanzade Hamamı Ilıklık Mekânı Havuz

Fotoğraf 32 Mestanzade Hamamı Sıcaklık Mekânı Göbek Taşı ve Eyvanlar

Fotoğraf 33 Mestanzade Hamamı Kurna

Fotoğraf 34 Mestanzade Hamamı Sıcaklık Mekânı Kubbe Işıklıkları

Fotoğraf 35 Mestanzade Hamamı Su Deposu İle İrtibatı Sağlayan Pencere

Fotoğraf 36 Yeni Hamam Genel Görünüş

Fotoğraf 37 Yeni Hamam Külhan Bölümü

Fotoğraf 38 Yeni Hamam Üzerindeki Kitabe

Fotoğraf 39 Yeni Hamam Taçkapı

Fotoğraf 40 Yeni Hamam Taçkapı Üzerindeki Rozet

Fotoğraf 41 Yeni Hamam Taçkapı Üzerindeki Kitabe Boşluğu

Fotoğraf 42 Yeni Hamam Soyunmalık Mekânı

Fotoğraf 43 Yeni Hamam Soyunmalık Mekânı Aydınlık Feneri

Fotoğraf 44 Yeni Hamam Sıcaklık Mekânı Kubbe Payandaları

Fotoğraf 45 Ramazanoğulları Konağı Genel Görünüş

Fotoğraf 46 Ramazanoğulları Konağı Selamlık Kitabesi

Fotoğraf 47 Ramazanoğulları Konağı Hamamı Üst Örtü

Fotoğraf 48 Ramazanoğulları Konağı Hamamı İç Mekân

Fotoğraf 49 Taşköprü Arkeoloji Müzesi'ndeki Kitabe

Fotoğraf 50 Taşköprü Genel Görünüş

Fotoğraf 51 Taşköprü Genel Görünüş

Fotoğraf 52 Taşköprü Tahliye Kemerleri

Fotoğraf 53 Taşköprü Selyaran Kısmı

Fotoğraf 54 Taşköprü Topuk Kısmı

Fotoğraf 55 Taşköprü Çörtenler

Fotoğraf 56 Davis'in Taşköprü Gravürü

Fotoğraf 57 Taşköprü Onarım Kitabesi I

Fotoğraf 58 Taşköprü Onarım Kitabesi II

Fotoğraf 59 Taşköprü Onarım Kitabesi III

Fotoğraf 60 Taşköprü Üzerinde Yer Alan Mermer Levha

Fotoğraf 61 Taşköprü Üzerinde Yer Alan Ay Yıldız Süsleme

Fotoğraf 62 Misis Köprüsü Genel Görünüş

Fotoğraf 63 Misis Köprüsü Genel Görünüş

Fotoğraf 64 Misis Köprüsü Yuvarlak Kemerleri

Fotoğraf 65 Misis Köprüsü Selyaran Kısmı

Fotoğraf 66 Misis Köprüsü Selyaranların Üzerindeki Sütunceler

Fotoğraf 67 Misis Köprüsü Rozetler

Fotoğraf 68 Davis'in 1877 Tarihli Misis Köprüsü Gravürü

Fotoğraf 69 Akköprü Genel Görünüş

Fotoğraf 70 Akköprü Genel Görünüş

Fotoğraf 71 Akköprü Kemer Formu

Fotoğraf 72 Akköprü Üzerinde Yer Alan Mermer Levha

Fotoğraf 73 Bahri Paşa Çeşmesi Genel Görünüş

Fotoğraf 74 Bahri Paşa Çeşmesi Üst Kat ve Kubbesi

Fotoğraf 75 Bahri Paşa Çeşmesi Kitabesi I

Fotoğraf 76 Bahri Paşa Çeşmesi Kitabesi II

Fotoğraf 77 Bahri Paşa Çeşmesi Üzerinde Yer Alan Mermer Levha

Fotoğraf 78 Bahri Paşa Çeşmesi Lüle Süslemesi

Fotoğraf 79 Ulucami Çeşmesi Genel Görünüş

Fotoğraf 80 Ulucami Çeşmesi Süslemeleri

Fotoğraf 81 Ulucami Çeşmesi Üzerinde Yer Alan Pencere

Fotoğraf 82 Ulucami Sebili Genel Görünüş

Fotoğraf 83 Ulucami Sebili Üzerinde Yer Alan Delikler

Fotoğraf 84 Ulucami Sebili Olduğu Düşünülen Açıklık

Fotoğraf 85 Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi Kitabesi

Fotoğraf 1 Irmak Hamamı Genel Görünüş

Fotoğraf 2 Irmak Hamamı Soyunmalık Mekânı Görünüşü

Fotoğraf 3 Irmak Hamamı Taçkapısı

Fotoğraf 4 Irmak Hamamı Taçkapısı Üzerinde Yer Alan Kitabe Boşluğu

Fotoğraf 5 Irmak Hamamı Soyunmalık Kubbesi Dışardan Görünüş

Fotoğraf 6 Irmak Hamamı Soyunma Sekileri

Fotoğraf 7 Irmak Hamamı Soyunmalık Mekânı Asma Katı

Fotoğraf 8 Irmak Hamamı Ilıklık Mekânı Hücre Kubbesi

Fotoğraf 9 Irmak Hamamı Ilıklık Mekânı Kubbesi

Fotoğraf 10 Irmak Hamamı Ilıklık Mekânından Sıcaklığa Geçiş

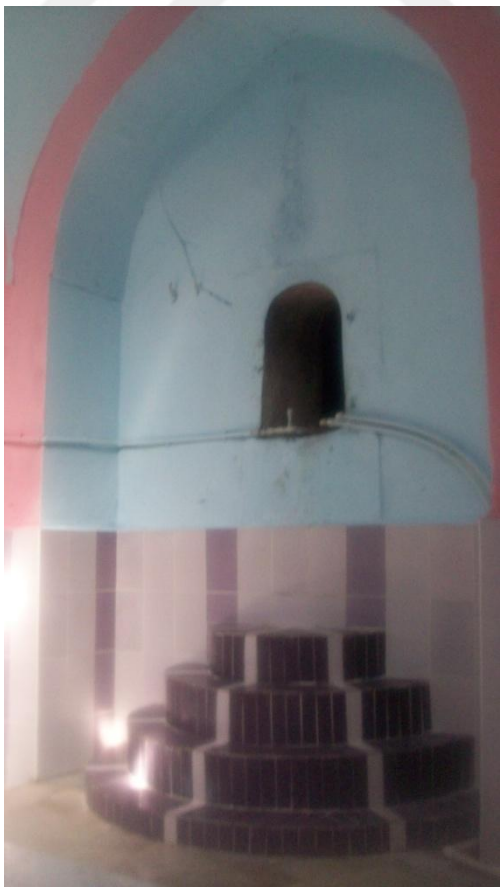
Fotoğraf 11 Irmak Hamamı Sıcaklık Mekânı Eyvanlar

Fotoğraf 12 Irmak Hamamı Sıcaklık Mekânı Hücreye Giriş

Fotoğraf 13 Irmak Hamamı Sıcaklık Mekânı Sekiler ve Kurna

Fotoğraf 14 Irmak Hamamı Su Deposu İle İrtibatı Sağlayan Pencere

Fotoğraf 15 Çarşı Hamamı Kitabesi

Fotoğraf 16 Çarşı Hamamı Taçkapısı

Fotoğraf 17 Çarşı Hamamı Soyunma Sekileri

Fotoğraf 18 Çarşı Hamamı Soyunmalık Mekânı Kemer

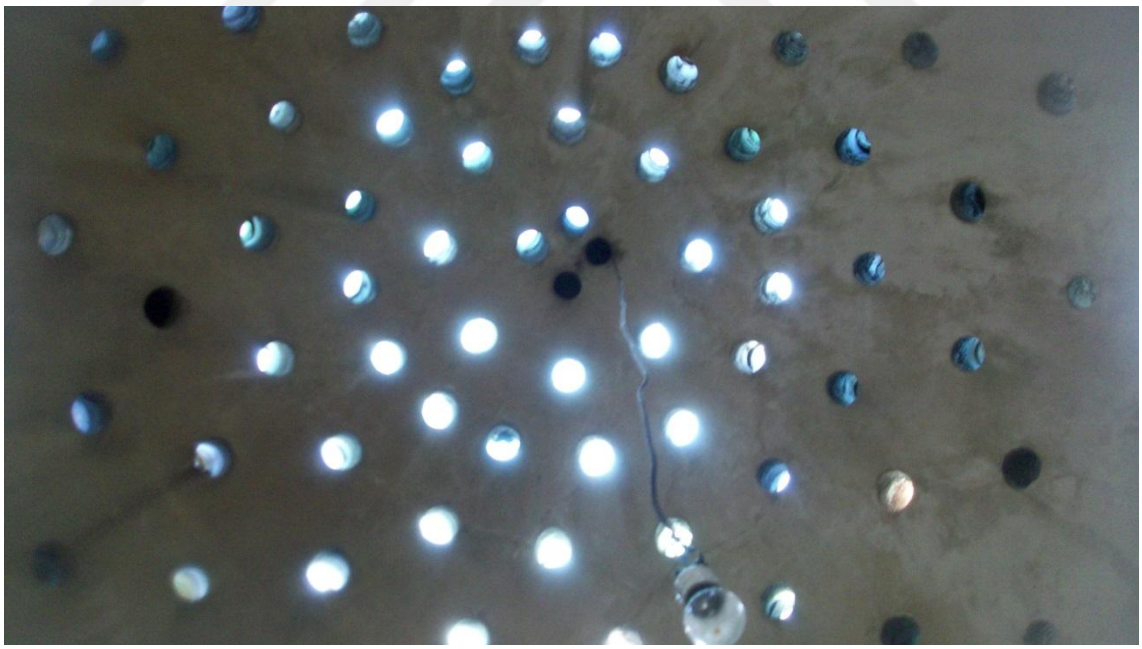
Fotoğraf 19 Çarşı Hamamı Soyunmalık Mekânı Aydınlık Feneri

Fotoğraf 20 Çarşı Hamamı Aralık Mekânında Bulunan Hücre

Fotoğraf 21 Çarşı Hamamı Aralık Mekânı Helaları Örten Kubbe

Fotoğraf 22 Çarşı Hamamı Ilıklık Mekânı Işıklıkları

Fotoğraf 23 Çarşı Hamamı Sıcaklık Mekânı Süsleme

Fotoğraf 24 Çarşı Hamamı Kurna

Fotoğraf 25 Çarşı Hamamı Su Deposu İle İrtibatı Sağlayan Pencere

Fotoğraf 26 Çarşı Hamamı Onarım Kitabesi

Fotoğraf 27 Mestanzade Hamamı Genel Görünüş

Fotoğraf 28 Mestanzade Hamamı Giriş Kapısı

Fotoğraf 29 Mestanzade Hamamı Soyunmalık Mekânı Kubbesi

Fotoğraf 30 Mestanzade Hamamı Soyunma Sekileri

Fotoğraf 31 Mestanzade Hamamı Ilıklık Mekânı Havuz

Fotoğraf 32 Mestanzade Hamamı Sıcaklık Mekânı Göbek Taşı ve Eyvanlar

Fotoğraf 33 Mestanzade Hamamı Kurna

Fotoğraf 34 Mestanzade Hamamı Sıcaklık Mekânı Kubbe Işıklıkları

Fotoğraf 35 Mestanzade Hamamı Su Deposu İle İrtibatı Sağlayan Pencere

Fotoğraf 36 Yeni Hamam Genel Görünüş

Fotoğraf 37 Yeni Hamam Külhan Bölümü

Fotoğraf 38 Yeni Hamam Üzerindeki Kitabe

Fotoğraf 39 Yeni Hamam Taçkapı

Fotoğraf 40 Yeni Hamam Taçkapı Üzerindeki Rozet

Fotoğraf 41 Yeni Hamam Taçkapı Üzerindeki Kitabe Boşluğu

Fotoğraf 42 Yeni Hamam Soyunmalık Mekânı

Fotoğraf 43 Yeni Hamam Soyunmalık Mekânı Aydınlık Feneri

Fotoğraf 44 Yeni Hamam Sıcaklık Mekânı Kubbe Payandaları

Fotoğraf 45 Ramazanoğlu Konağı Genel Görünüş

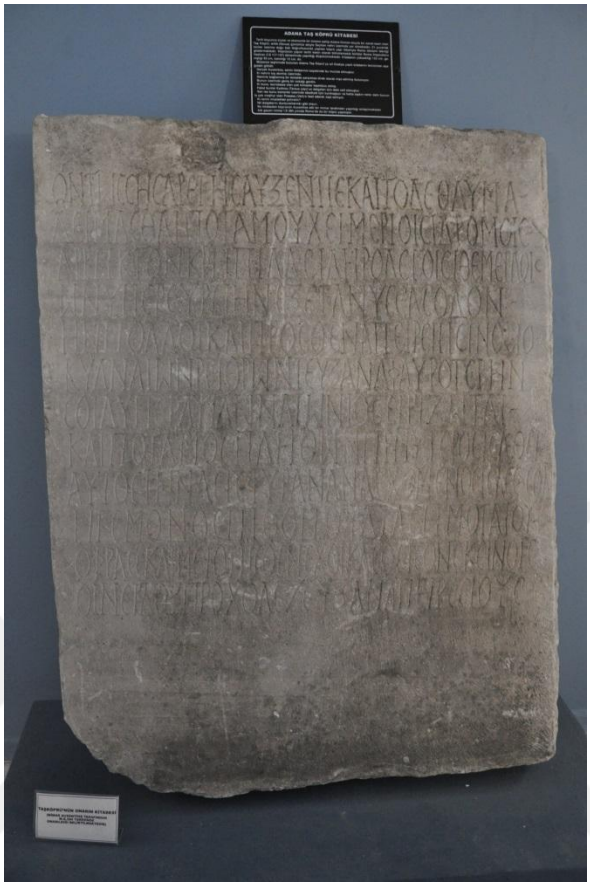
Fotoğraf 46 Ramazanoğulları Konağı Selamlık Kitabesi

Fotoğraf 47 Ramazanoğulları Konağı Hamamı Üst Örtü

Fotoğraf 48 Ramazanoğulları Konağı Hamamı İç Mekân

Fotoğraf 49 Taşköprü Arkeoloji Müzesi'ndeki Kitabe

Fotoğraf 50 Taşköprü Genel Görünüş

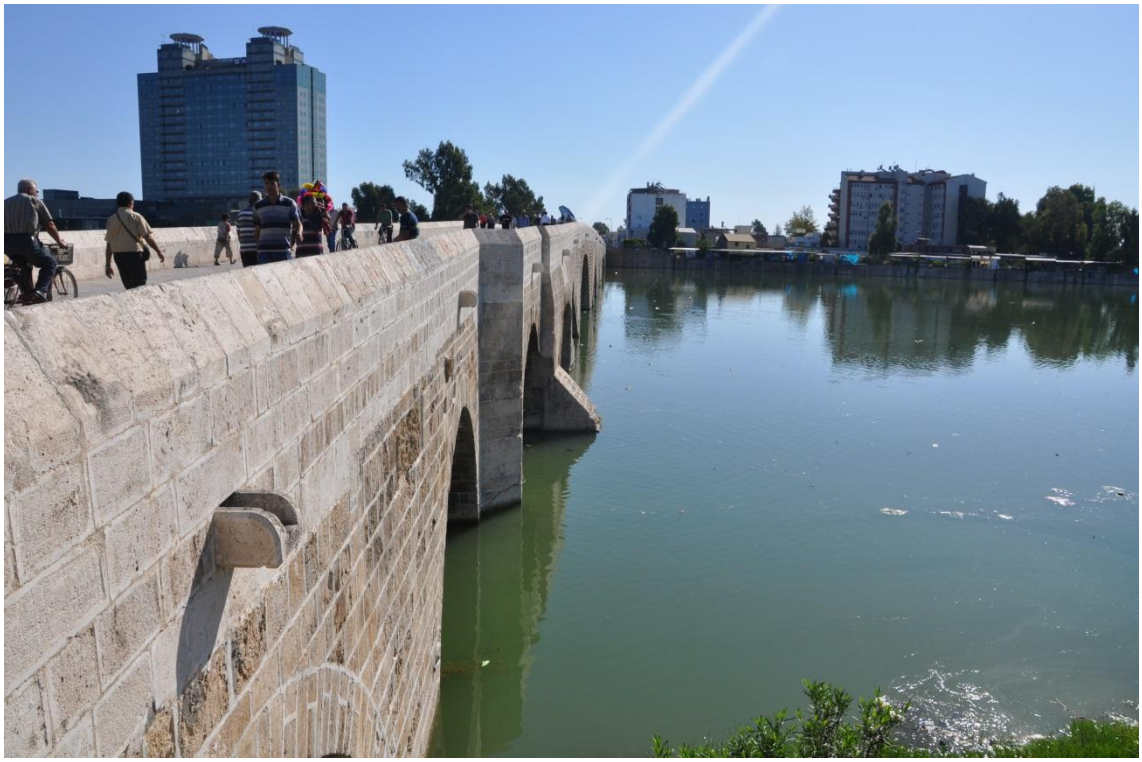
Fotoğraf 51 Taşköprü Genel Görünüş

Fotoğraf 52 Taşköprü Tahliye Kemerleri

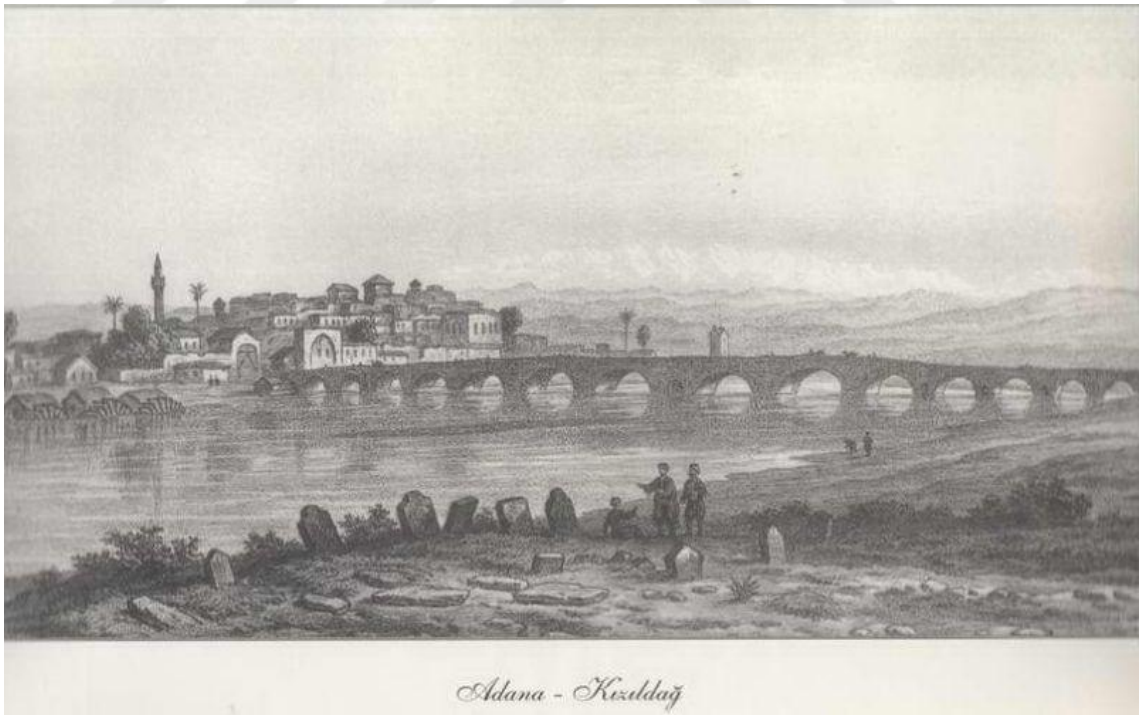
Fotoğraf 53 Taşköprü Selyaran Kısmı

Fotoğraf 54 Taşköprü Topuk Kısmı

Fotoğraf 55 Taşköprü Çörtenler

Fotoğraf 56 Davis'in Taşköprü Gravürü

Fotoğraf 57 Taşköprü Üzerinde Yer Alan Ay Yıldız Süsleme

Fotoğraf 58 Taşköprü Onarım Kitabesi I

Fotoğraf 59 Taşköprü Onarım Kitabesi II

Fotoğraf 60 Taşköprü Onarım Kitabesi III

Fotoğraf 61 Taşköprü Üzerinde Yer Alan Mermer Levha

Fotoğraf 62 Misis Köprüsü Genel Görünüş

Fotoğraf 63 Misis Köprüsü Genel Görünüş

Fotoğraf 64 Misis Köprüsü Yuvarlak Kemeri

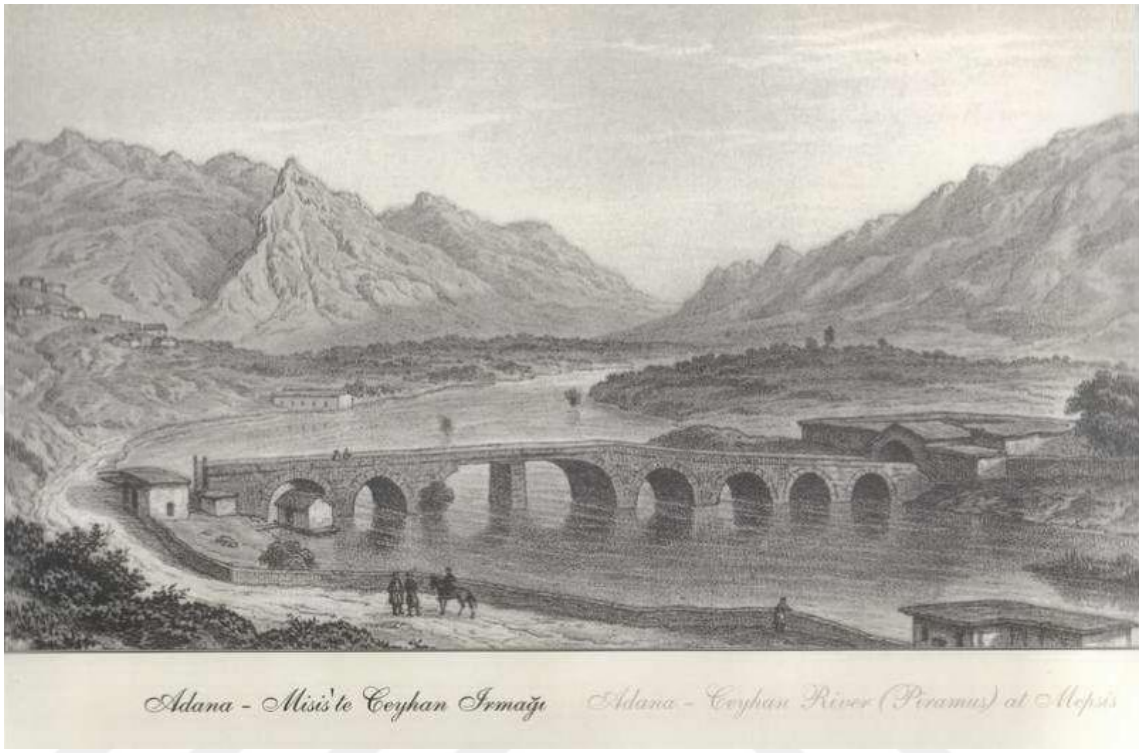
Fotoğraf 65 Misis Köprüsü Selyaran Kısmı

Fotoğraf 66 Misis Köprüsü Selyaranların Üzerindeki Sütunceler

Fotoğraf 67 Misis Köprüsü Rozetler

Fotoğraf 68 Davis'in 1877 Tarihli Misis Köprüsü Gravürü

Fotoğraf 69 Akköprü Genel Görünüş

Fotoğraf 70 Akköprü Genel Görünüş

Fotoğraf 71 Akköprü Kemer Formu

Fotoğraf 72 Akköprü Üzerinde Yer Alan Mermer Levha

Fotoğraf 73 Bahri Paşa Çeşmesi Genel Görünüş

Fotoğraf 74 Bahri Paşa Çeşmesi Üst Kat ve Kubbesi

Fotoğraf 75 Bahri Paşa Çeşmesi Kitabesi I

Fotoğraf 76 Bahri Paşa Çeşmesi Kitabesi II

Fotoğraf 77 Bahri Paşa Çeşmesi Açılış Günü(www.yeniadana.net)

Fotoğraf 78 Bahri Paşa Çeşmesi Üzerinde Yer Alan Mermer Levha

Fotoğraf 79 Bahri Paşa Çeşmesi Lüle Süslemesi

Fotoğraf 80 Ulucami Çeşmesi Genel Görünüş

Fotoğraf 81 Ulucami Çeşmesi Süslemeleri

Fotoğraf 82 Ulucami Çeşmesi Üzerinde Yer Alan Pencere

Fotoğraf 83 Ulucami Sebili Genel Görünüş

Fotoğraf 84 Ulucami Sebili Üzerinde Yer Alan Delikler

Fotoğraf 85 Ulucami Sebili Olduğu Düşünülen Açıklık

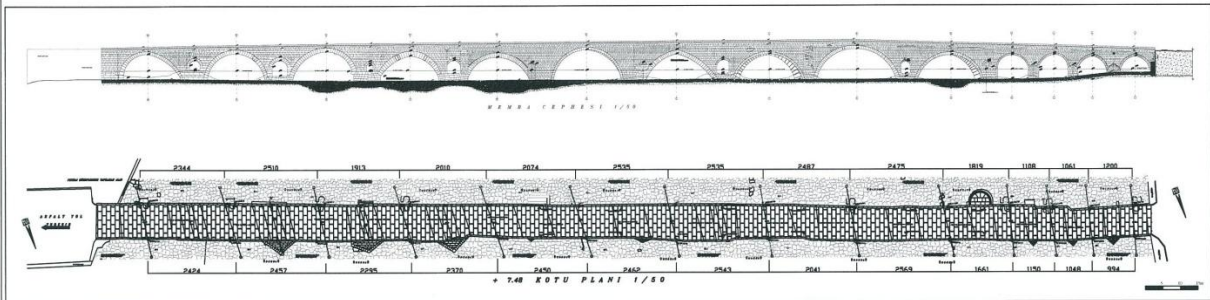

Fotoğraf 86 Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi Kitabesi

KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

EK

TAŞKÖPRÜ (SEYHAN KÖPRÜSÜ) / ADANA

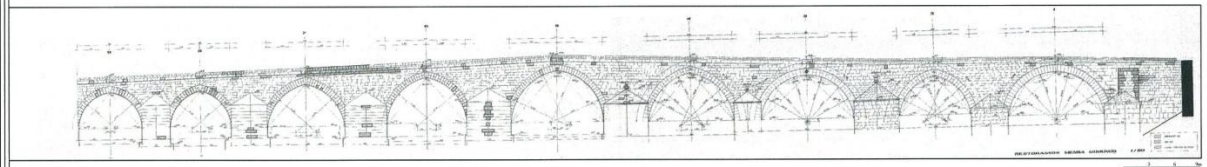

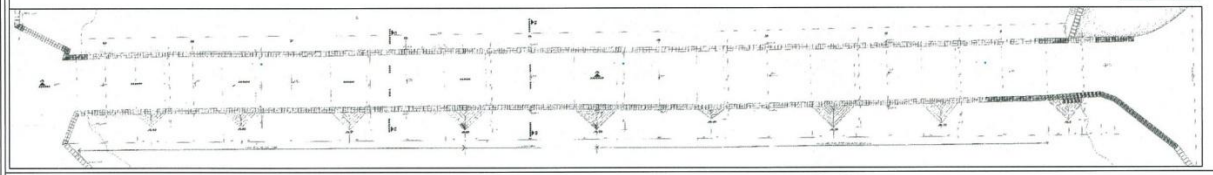
Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, Sanat Yapıları Dairesi Başkanlığı, Tarihi Köprüler Şubesi Müdürlüğü Arşivi. Envanter No: B.05/I.01/N.05. RUP. 2004

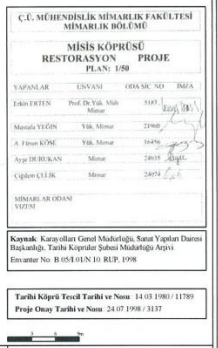
Tarihi Köprü Tescil Tarihi ve Nosu: 14.03.1980 / 11789
Proje Onay Tarihi ve Nosu: 29.09.2006 / 2025

Not: Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nün 30/03/2015 tarihli yazısına istinaden, Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi Hilal LAZ'ın Yüksek Lisans çalışmalarında kullanılmak üzere hazırlanmıştır.

MİSİS KÖPRÜSÜ / ADANA

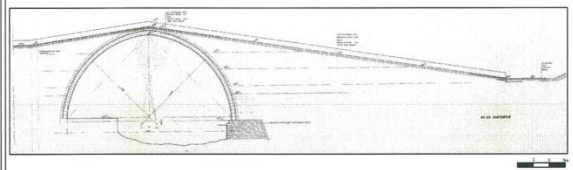

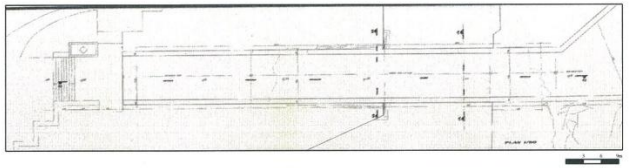

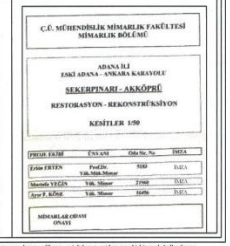
Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, Sanat Yapıları Dairesi Başkanlığı, Tarihi Köprüler Şubesi Müdürlüğü Arşivi
Envanter No: B.05/I.01/N.10. RUP. 1998

Tarihi Köprü Tescil Tarihi ve Nosu: 14.03.1980 / 11789
Proje Onay Tarihi ve Nosu: 24.07.1998 / 3137

ŞEKERPINARI (AKKÖPRÜ) KÖPRÜSÜ / ADANA

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, Sanat Yapıları Dairesi Başkanlığı, Tarihi Köprüler Şubesi Müdürlüğü Arşivi. Envanter No: B.05/I.01/N.01. RUP. 1999

Tarihi Köprü Tescil Tarihi ve Nosu: 14.03.1980 / 11789
Proje Onay Tarihi ve Nosu: 13.07.1999 / 3490

2863 sayılı kanun kapsamındaki Kültür Varlıklarının Rölöve, Restorasyon, Restitüsyon Projeleri, ... Çevre Düzenleme Projeleri ve bunların Uygulamaları ile ... Mal ve Hizmet Alımlarına Dair Yönetmelik alt mevzuatındaki Hizmet İşleri Genel Şartnamesinin 14. maddesine göre; her türlü proje, rapor ve görüşün telif hakları Karayolları Genel Müdürlüğüne aittir. 5846 sayılı yasa gereğince Karayolları Genel Müdürlüğünün izni olmaksızın kısmen veya tamamen kopya edilemez, çoğaltılamaz, satılamaz ve hiçbir yerde kullanılamaz.

SANAT YAPILARI DAİRESİ BAŞKANLIĞI
TARİHİ KÖPRÜLER ŞUBESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Hamam	Kitabe			Tipoloji		Malzeme					Soyunmalık			Soğukluk			Sıcaklık			Halvet			Su deposu			Külhan			Geçiş elemanları			Aydınlatma	
	İnşa	Onarım	Eyvanlı köşe halvet hücreli tip	Minderlik tip		Kesme taş	Moloz taş	Tuğla	Mermer	Ahşap	Plan	Üst örtü	Süsleme	Plan	Üst örtü	Süsleme	Plan	Üst örtü	Süsleme	Plan	Üst örtü	Süsleme	Plan	Üst örtü	Süsleme	Plan	Üst örtü	Süsleme	Tromp	Pandantif	Türk üçgeni	Işık gözü	Teşe Pencereleri
			Dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli tip	Yıldız biçimli iki eyvanlı ve dört köşe halvet hücreli tip	Dikdörtgen bir sıcaklıktan ibaret halvetsiz tip																												
Irmak	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	Kare p.	K.	+	Dik. p.	K.	-	Dik. p.	K. T.	_	Kare p.	K.	-	Dik. p.	T.	-	Dik. p.	Düz Dam	-	+	+	_	+	+
Çarşı	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	Dik. p.	K. T.	-	Dik. p.	K. T.	-	Kare p.	K. T.	+	Kare p.	K.	-	Dik. p.	T.	-	Dik. p	T.	-	-	+	-	+	+
Mesrurzade	-	-	-	+	-	+	-	-	+	+	Kare p.	K.	-	Dik. p.	K. T.	-	Dik. p.	K. T.	-	Kare p.	K.	-	Dik. p.	T.	-	Dik. p.	T.	-	+	+	-	+	+
Yeni	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	Kare p.	K.	-	Dik. p.	K.	-	Dik. p.	K.	-	Kare p.	K.	-	Dik. p.	T.	-	Dik. p.	T.	-	-	+	-	+	+
Ramazanoğlu Konağı Hamamı	+	-	_		+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	Dik. p.	K. T.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		+	-	+	-

KÖPRÜ	KİTABE		YAPI ELEMANALRI					MALZEME				TİPOLOJİ	
	İnşa	Onarım	Korkuluk	Selyaran		Kemer		Kesme taş	Moloz taş	Tuğla	Mermer	Dik köprüler	Düz köprüler
				Üçgen formlu	Yuvarlak formlu	Sivrikemer	Yuvarlak kemer						
Taşköprü	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	+
Mini Köprüsü	-	-	+	+	_	+	+	+	-	-	-	-	+
Akköprü	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-

ÇEŞME	SEBİL	KİTABE		YAPI ELEMANLARI					MALZEME				SÜSLEME		TİPOLOJİ							
		İnşa	Onarım	Duvar	Kemer	Üst örtü	Su yalağı	Ayna taşı	Kesme taş	Moloz taş	Tuğla	Mermer	Bitkisel	Geometrik	Cephe kompozisyonuna göre					Bulundukları yere göre		
															Sivri kemerli	Yuvarlak kemerli	İç içe iki kemerli	Nişsiz diz çeşmeli	Dilimli kemer	Bağımlı		Bağımsız
																				Yapının duvarı ile birlikte inşa edilmiş	Bir yapının duvarına sonradan eklenmiş	
Bahri Paşa	-	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+
Ulucami	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-
-	Ulucami	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-

ÖZGEÇMİŞ

Adı: Hilal

Soyadı: LAZ

Doğum Tarihi ve Yeri: 16.01.1989 Düziçi

Eğitim Durumu:

Düziçi ÇEAŞ Anadolu Lisesi 2002-2006

Adıyaman Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Lisans)

2008-2012

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Sanat Tarihi Bölümü (Yüksek Lisans) 2012-Devam Ediyor

İletişim Bilgileri

Tel: 0553 615 5925 0541 318 3357

Email: hhilallaz@gmail.com

Yazışma Adresi: Hürriyet Mah. Kazım Karabekir Sok. No:4 Düziçi/OSMANİYE